

TARTALOM

TANULMÁNYOK

- 3 BODZÁSI BALÁZS: Nem-járulékos jelzálogjogi alakzat a régi magyar magánjogban: a telekadósság
- 21 EMBER ALEX: A munkavállalók törvényes érdekeinek védelme a munkáltató fizetésképtelensége esetén, a Bérgarancia Alap
- 45 CSEGE GYULA: A bevándorlási tevékenységgel összefüggő biztonsági intézkedések folyamata
- 61 SISKA KATALIN: Mustafa Kemal Atatürk hatása a török identitás és állampolgárság koncepciójára, különös tekintettel az alkotmányjogi szabályozásra
- 77 SIKLÓSI IVÁN: A kincstalálásra vonatkozó szabályozás történetének főbb csomópontjai a középkorban és az újkorban

MŰHELY

- 89 KOVÁCS VIKTÓRIA: Kodifikáció az UNCITRAL égisze alatt, a Hamburgi Egyezmény
- 121 LÁSZLÓ BALÁZS: Árpád-kori hospes közösségeink gazdasági jellegű szabadságai

RECENZIO

- 141 VÁRADI-TORNYOS BÁLINT: Tanulmányok a 65 éves Lenkovits Barnabás tiszteletére

HÍREK

A 65 éves Milassin László tanszékvezető egyetemi docens szakmai és oktatói pályafutása

153 E SZÁMUNK SZERZŐI

154 SZERZŐINKHEZ

E számunkat Maximilian Gandolph 1682-es Miscskönyvének oldalairól készült képek díszítik.

- *A Széchenyi István Egyetem
Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Karának
tudományos kiadványa | Győr*

- Szerkesztőbizottság elnöke és főszerkesztő | BIHARI MIHÁLY
- Szerkesztőbizottság elnökhelyettese | RÉVÉSZ T. MIHÁLY
- Szerkesztőbizottság | CS. KISS LAJOS | DARÁK PÉTER
FEHÉR LENKE | JOSEF KOTÁSEK | KISS LÁSZLÓ
LAMM VANDA | LENKOVICS BARNABÁS | LÉVAY MIKLÓS
M. NYITRAI PÉTER | MARIA PATAKYOVÁ | PATYI ANDRÁS
SZALAY GYULA | SZIGETI PÉTER | TAKÁCS PÉTER
TORMA ANDRÁS | VARGA ZS. ANDRÁS | VEREBÉLYI IMRE
- Szerkesztő | DELI GERGELY | SZOBOSZLAI-KISS KATALIN
- Olvasószerkesztő | CSÉCS TERÉZ
- Online szerkesztő | KESERŰ BARNA ARNOLD
- Az alapító képviselője | FAZEKAS JUDIT dékán

Megjelenik | 3 havonta
Felelős kiadó | Universitas-Győr Nonprofit Kft. ügyvezetője
Terjesztő | Universitas-Győr Nonprofit Kft.
Levélcím | 9026 Győr, Egyetem tér 1.
Nyomdai munkálatok | Palatia Nyomda
ISSN | 2060-4580

Nem-járulékos jelzálogjogi alakzat a régi magyar magánjogban: a telekadósság

I. ELŐZMÉNYEK

Az 1848–49-es forradalom és szabadságharc leverését követően, az osztrák jog közvetlen befolyása alatt fejlődő magyar magánjog több olyan alakzatot is ismert, amikor a zálogjog követelés nélkül jelent meg. Korábbi magánjogunk a járulékoság elvét különösen jelzálogjog esetében törte át, szorosan kapcsolódva a telekkönyv intézményéhez és elveihez. Ilyen helyzet állt elő például, amikor a biztosított követelés már megszűnt, de a jelzálogjog telekkönyvi törlésére nem került sor. Egy ilyen követelés nélküli jelzálogjogot adott esetben jóhiszemű harmadik fél megszerezhetett.

Az 1848–49-es forradalom és szabadságharc leverését követően, az osztrák jog közvetlen befolyása alatt fejlődő magyar magánjog több olyan alakzatot is ismert, amikor a zálogjog követelés nélkül jelent meg.^[1] Korábbi magánjogunk a járulékoság elvét különösen jelzálogjog esetében törte át, szorosan kapcsolódva a telekkönyv intézményéhez és elveihez. Ilyen helyzet állt elő például, amikor a biztosított követelés már megszűnt, de a jelzálogjog telekkönyvi törlésére nem került sor. Egy ilyen követelés nélküli jelzálogjogot adott esetben jóhiszemű harmadik fél megszerezhetett.

Régi jogunk szerint a jelzálogjog megszűnéséhez önmagában a tartozás kifizetése nem volt elegendő. A zálogtárgy ugyanis mindaddig lekötve maradt, amíg a jelzálogjogot a nyilvántartásból nem törölték. Ha az adós a jelzálogjogos követelést teljesítette, kérhette a jelzálogjog törlését. Erre azonban nem volt köteles, vagyis, ha a telekkönyvi törlésre nem került sor, akkor a jelzálogjog – követelés nélkül is – fennmaradt, ami bizonyos tekintetben az önállóság jeleit viselte magán.^[2]

Kérdés volt azonban, hogy mit jelentett és pontosan milyen terjedelmű is volt ez az önállónak tekintett jelzálogjog. Volt olyan nézet,

[1] Az osztrák jognak a magyar zálogjogi szabályozás fejlődésére gyakorolt hatásáról lásd Bodzási, 2012a, 294–297.

[2] Zlinszky, 1894, 331.

amely szerint a jelzálog tulajdonosa – aki alapesetben személyes adós is volt – a nyilvántartásból nem törölt jelzálogjogra újabb kölcsönt tudott felvenni. Más álláspont szerint erre csak akkor kerülhetett sor, ha az adós előbb a jelzálogjogot magára ruháztatta.^[3]

Zlinszky Imre szerint azonban, akik így érveltek, figyelmen kívül hagyták a zálogjog járulékos jellegét. Véleménye szerint ugyanis az osztrák és a korabeli magyar jog csak a nyilvántartások (elsődlegesen is a telekkönyv) és a harmadik jóhiszemű jogszerzők érdekében tett törvényi kivételt a járulékoság elve alól. Ennek lényege abban állt, hogy a már elenyészett jelzálogjogot bizonyos harmadik jóhiszemű jogszerzők – de csakis ezek – irányában létezőnek tekintették. Amint azonban ez az indok megszűnt, a helyzet kivételességének indoka is megszűnt.^[4]

Mindezek alapján Zlinszky szerint a követelés teljesítése után a nyilvántartásból ki nem törölt jelzálogjog fennállására alapítva csak azok a harmadik személyek érvényesíthettek jogokat, akikre a még fennállónak tekintett jelzálogjogot átruházták, vagy akik arra alzálogjogot szereztek.^[5]

Ehhez képest a nem-járulékos zálogjogi formák csak annyiban jelentettek újdonságot, hogy ezek akár létrejöttüktől kezdve nélkülözheték a személyes követelést. Jellemzően azonban ezeknek a nem-járulékos alakzatoknak a léte mögött is biztosítéki cél állt, vagyis egy meghatározott követelést biztosítottak, de ettől a követeléstől jogilag teljesen függetlenek voltak.

Modern magánjogunk két ilyen nem-járulékos zálogjogi intézményt ismert: a jelzálogjogról szóló 1927. évi XXXV. törvénycikk (a továbbiakban: Jt.) a telekadósságot, az 1959-es Ptk. pedig az önálló zálogjogot.^[6] Emellett létezett és létezik is az ingókra vonatkozó zálogházi kézizálogkölcson-ügylet, amely egy önálló kézi zálogjogi forma.^[7]

Az elmúlt időszakban a gazdasági élet szereplői, elsősorban a hitelintézetek részéről megélnékült az érdeklődés a zálogjog nem-járulékos alakzata iránt.^[8] Erre tekintettel szükségesnek tartjuk, hogy részletesebben is bemutassuk korábbi magánjogunk hasonló alakzatát, a telekadósságot. Ennek alapján ugyanis az esetlegesen újraszabályozandó önálló zálogjog lényegét is jobban megérthetjük.

[3] Ha a személyes adós egyben dologi kötelezett is volt, akkor a jelzálogjog magára ruházása során tulajdonosi (saját) jelzálogjog jött volna létre. Erről részletesebben lásd Bodzási, 2015, 17–20.

[4] Zlinszky, 1894, 331.

[5] Zlinszky megállapításai ugyanakkor kizárólag a korabeli hatályos jogra vonatkoztak, mert *de lege ferenda* a jelzálogjog önállóságának volt a határozott híve. Lásd Zlinszky, 1894, 331.

[6] Az önálló zálogjogot az 1996. évi XXVI. törvény (az ún. első zálogjogi novella) szabályozta először. Ettől eltérően szabályozta az önálló zálogjogot a Polgári Törvénykönyvről szóló 2009. évi CXX. törvény (4:164 – 4:170. §), amely azonban – az Alkotmánybíróság 51/2010. AB határozata alapján – sosem lépett hatályba.

[7] A zálogházi kézizálogkölcson-ügyletről részletesebben lásd: Gárdos, 2015, 3–7.

[8] Ez szorosan kapcsolódik a 20/2015. (VI. 29.) MNB rendelethez, amely a hitelintézetek forint lejáratú összhangjának szabályozásáról szól és bevezeti a jelzáloghitel-finanszírozás megfelelési mutatót. Szakemberek ettől a jelzálogpiac, illetve a refinanszírozási piac élénkülését várják.

II. A POLGÁRI TÖRVÉNYKÖNYV TERVEZETEI

1918 előtti magánjogunk még nem jutott el odáig, hogy a követelés nélküli (jel)zálogjogot önálló jogintézményként ismerje el. Korabeli magánjogunk nem tette tehát azt lehetővé, hogy a jelzálogjogot „telekadósságként”, a szolgalmakhoz hasonlóan a mindenkori ingatlantulajdonos gyökösített kötelezettségeként hozzák létre a felek.^[9] Gazdasági igény ugyan lett volna a zálogjog nem-járulékos alakzatának a szabályozása iránt, ezt azonban a korabeli társadalmi viszonyok még nem tették lehetővé.

Ennek ellenére a Ptk. 1900-as tervezetéhez fűzött indokolás részletesen foglalkozott ezzel a német eredetű jogintézménnyel. Fő jellegét abban látta, hogy a telekadósság önálló dologi jog. A jelzálogjogtól leginkább abban különbözött, hogy amíg jelzálogjog esetén a hitelező dologi joga az ingatlanból való kielégítésre valamely személyes követelés fennállásától függött, addig a telekadósság a személyes követeléstől teljesen független maradt. A felek megállapodhattak ugyan abban, hogy a telekadóssággal követelést fognak biztosítani, de ez a megállapodás a dologi jog megalapításának csupán indoka lehetett, de nem a kelléke. A hitelező dologi jogán ugyanis semmit sem változtatott az, hogy a követelés ténylegesen létrejött-e vagy sem, vagy esetleg megszűnt. A tulajdonosnak ilyenkor csak személyi igénye volt a visszatérítésre a tulajdonos-hitelező ellenében.^[10]

Szemben a jelzálogjoggal, a telekadósságnak nem valamely követelés biztosítása, hanem önmaga volt a célja. A telekadósság eszközül szolgált meghatározott pénzüsszegnek az ingatlanból való megszerzésére, tekintet nélkül arra, hogy volt-e olyan személy, aki annak fizetésére köteles. A hitelezőnek feltétlen joga volt arra, hogy ezt a pénzüsszeget végrehajtás útján az ingatlanból megszerezze. A telekadósság ebből a szempontból a tulajdonos jogainak megsemmisítésére adott jogosultság volt, amely azonban összeegyeztethető volt a tulajdonjoggal, hiszen a tulajdonos az ingatlant fenyegető kényszervégrehajtást elháríthatta azáltal, hogy az adott pénzüsszeget kifizette, és így felszabadította az ingatlant a telekadósság terhe alól.^[11]

Már az indokolás is rámutatott arra, hogy nagymértékben megkönnyítheti a jelzálog-forgalmat, ha a jog megengedi, hogy tekintet nélkül valamely követelésre, önálló jelzálogjogot, telekadósságot is lehessen alapítani. Ebben az esetben a személyi adóssági viszonyt sem a telekkönyvi bejegyzésben, sem az ez iránti kérvényben nem szükséges feltüntetni. A hitelező perjogi pozíciója is sokkal biztosabb, mint közönséges jelzálogjog esetében. Emellett pedig a telekadósságot különböző célokra is fel lehet használni: nemcsak arra, hogy az ingatlan

[9] Imling, 1905, 662. Az ingatlan mindenkori tulajdonosát terhelő kötelezettségnek tekintették a telekkönyvbe bejegyzett elővásárlási-, visszavásárlási- és bérleti jogot. Ezek azonban az ingatlan mindenkori tulajdonosát személyes teljesítésre kötelezték, amely (jel)zálogjog esetében nem állt fenn.

[10] Indokolás, 1901, 670.

[11] Indokolás, 1901, 670.

tulajdonosa a hitelezőtől bizonyos tőkeösszeget kapjon, hanem arra is, hogy a tulajdonos azzal már meglévő adósságot törlesszen, vagy jövőbeli törlesztést biztosítson.^[12]

Mindez összhangban volt a korabeli jogirodalomban megjelent azon állásponttal, amely szerint a jelzálogjognak a forgalom megkönnyítése, gyorsítása volt a célja. Az élénk gazdasági versenyben már a 20. század elején is nagy forgalmi tőkékre volt szükség. A szükséges pénzeszközöket gyorsan kellett előteremteni, egy tőkeszegény országban pedig gyorsítani kellett a rendelkezésre álló pénznek a gazdaságon belüli körforgását. Erre a célra különösen alkalmas jogintézmény volt a jelzálogjog, amely lehetővé tette, hogy a tulajdonos az ingatlanában rejlő hitelt könnyen hasznosíthassa.^[13] Ezt a folyamatot még gyorsabbá lehetett tenni azáltal, hogy a jog a biztosítéki jogot elszakította a biztosított követeléstől, vagyis megszüntette a járulékoság jelentette jogi kapcsolatot.

Az indokolás ezzel kapcsolatban arra is kitért, hogy a jelzálogjog önállóságát, a személyes követeléstől való függetlenítését, járulékos jellegének elejtését jogilag meg lehet indokolni és a telekadósság intézményét meg lehet konstruálni. Ehhez elegendő, ha a tulajdonos nem tudja érvényesíteni azt a kifogást, hogy a követelés érvénytelen vagy törlesztésre került. A telekkönyvi bejegyzésnek megvan az ereje, hogy a jelzálogjogot annak átruházása után támogassa és még akkor is fenntartsa, ha a követelés érvénytelen vagy megszűnt. Ebből pedig az következik, hogy a bejegyzésnek azzal az erővel is kell bírnia, hogy a jelzálogjogot követelés nélkül lehessen létrehozni. Ha a jelzálogjog a személyes adósságtól elválasztható, akkor nincs különbség aközött, hogy az elválasztás mindjárt a jog keletkezésekor történt-e meg, vagy csak utóbb, a jelzálogjognak harmadik személyre történt átruházása után.^[14]

Mindezen előnyök számbavétele után azonban az indokolás szerint a vázolt lehetőség még nem ok arra, hogy a telekadósság intézményét az Általános Polgári Törvénykönyvbe felvegyék, mert ezt az adott viszonyok között szükségtelenné és feleslegesnek, sőt károsnak és veszélyesnek tartották. Az indokolás elismerte ugyan a telekadósságnak a német jogban betöltött szerepét, ezt azonban a német jelzálogjog történeti fejlődésével magyarázta. Mindezek alapján az indokolásnak a telekadósságra vonatkozó része a következő megállapítással zárul: „*A telekadósság pedig minálunk felesleges.*”^[15]

Mindez azzal magyarázható, hogy a Ptk. 1900-as első tervezetének készítői túlságosan könnyű hitelszerzésre alkalmas eszközt láttak a telekadósságban, amely a földbirtok eladósodását eredményezte volna. Ez pedig a korszakban vezető szerepet betöltő földbirtokos rétegek érdekeit sértette, hiszen a földbirtok elvesztésének a lehetőségét is magában rejtette. Az 1900-as Ptk. tervezet

[12] Indokolás, 1901, 671.

[13] Jehlicska, 1913, 249–250.

[14] Indokolás, 1901, 671.

[15] Indokolás, 1901, 671.

alapvetően hasonló okok miatt nem vette át a német jogból a jelzáloglevél intézményét sem.

Ezt a megoldást követte a Ptk. 1913-as második tervezete, illetve arra épülve az 1914-ben benyújtott törvényjavaslata is. A törvényjavaslathoz fűzött indokolás rámutat arra, hogy fenn kívánták tartani a jelzálogjog járulékoságának az elvét. Ehhez képest nem ismerték el a telekadósság intézményét. Nem vette át az 1914-es törvényjavaslat a járadékadósság (*Rentenschuld*) intézményét sem, amely csak abban tért el a telekadósságtól, hogy amíg ez utóbbinál egy meghatározott tőkeösszeg járt a jogosultnak az ingatlanból, addig járadékadósság esetén egy állandó járadék. Ezzel kapcsolatban az 1914-es indokolás is megismételte: ezeknek az idegen intézményeknek a meghonosítására nálunk gyakorlati szükséglet nem mutatkozott, és ezek éppen úgy, mint a jelzáloglevél, a jelzáloghitel kiaknázásának olyan könnyítését és gyorsítását jelentették volna, amely hazai viszonyaink között nem volt kívánatos, sőt veszélyesnek mutatkozott.^[16]

III. A TELEKADÓSSÁG SZABÁLYAI AZ 1927-ES JELZÁLOGTÖRVÉNYBEN

A két világháború közötti magyar magánjog kétségkívül egyik legjelentősebb újítása a telekadósság intézményének megteremtése volt. Kérdés, miként jutott el a magyar jogalkotó alig egy negyedszázad alatt a jelzálogjog nem-járadékos formájának az elismeréséig.

Ez alapvetően a korszak gazdasági viszonyaival magyarázható. Az I. világháborút követően Magyarország történetének egyik legsúlyosabb válságát élte át.^[17] Ennek megfelelően az 1920-as évek gazdasági környezetében a magyar jogalkotó egyik fő célja az volt, hogy a hitelezést elősegítő jogszabályokat alkotson. Különösen a mezőgazdasági hitelezés élénkítése volt fontos célkitűzés.^[18] A hitelezési feltételek javítása érdekében született meg a korszak egyik legkiválóbb jogalkotási eredménye, az 1927-es Jt. is. A könnyebb és olcsóbb hitelhez jutást szolgálták a Jt.-ben szabályozott új jogintézmények is: a keretbiztosítéki jelzálogjogra vonatkozó új szabályok, a tulajdonosi jelzálogjog, a telekadósság és a jelzálogadóslevél is.

A telekadósság az ingatlan jelzálogjog egy külön típusa volt, amelynél hiányzott a járadékos jelleg. Ezt a Jt. 81. § (1) bekezdése a következőképpen fogalmazta meg: „Jelzálogjogot akként is lehet alapítani, hogy az az ingatlant személyes követelés nélkül terhelje úgy, hogy a jogosult meghatározott összeg erejéig csak a jelzálogból kereshet kielégítést (telekadósság).”^[19]

[16] Indokolás, 1914, 181.

[17] A korszak gazdasági viszonyairól részletesebben lásd Bodzási, 2012b, 454–460.

[18] Bodzási, 2012b, 460–462.

[19] Ugyanezt mondta ki az Mtj. 807. § (1) bekezdése is, azzal az eltéréssel, hogy az ingatlan kifejezés helyett a telek kifejezést használta.

A telekadósság dogmatikai háttere azon alapult, hogy a biztosítéki cél nem tartozik a jelzálogjog lényegéhez és a jelzálogos hitelezőnek az a joga, hogy a jelzálogul lekötött dolog eladása útján bizonyos összeget a maga számára megszerezzen, önálló jog alakjában, követeléstől függetlenül is elképzelhető. Ebben az esetben a személyes felelősség valójában megszűnik és az adós csupán vagyonával, illetve meghatározott vagyontárgyával felel.^[20] Ennyiben a telekadósság egyik jellegzetes vonása a fedezet korlátozása volt. Mivel pedig a telekadósság az ingatlanhoz tapadt, mindig azt a személyt kötelezte, aki éppen az ingatlan tulajdonosa volt.^[21]

A telekadósság szabályait a korábbi Ptk. tervezetek nem tartalmazták és ezzel összefüggésben több jel is arra utal, hogy ezt a jogintézményt utólag, a többi jelzálogjogi rendelkezéshez való hozzáigazítás nélkül illesztették a Jt.-be, illetve az 1928-as Magánjogi Törvényjavaslatba (a továbbiakban: Mtj.).^[22] Ez tűnt ki például abból, hogy az Mtj. 773. §-a a jóhiszemű telekkönyvi szerzés védelme érdekében a megszűnt követelés fennállását feltételezte, holott erre a fikcióra semmi szükség nem lett volna abban az esetben, ha a megszűnt követelés tekintetében szerzett jelzálogjogoknak telekadóssággá történő átalakulását elismerik. Ezzel ugyanazt a célt lehetett volna elérni.^[23]

A telekadósság elismerése ugyanakkor nem okozott feloldhatatlan elméleti törést a korabeli magyar jogban. Ez alapvetően azzal függött össze, hogy a követelést biztosító járulékos jelzálogjog esetében is a követelésnek és a jelzálogjognak az egyes életfázisai élesen elkülönültek egymástól. Így mindenekelőtt külön keletkezett a követelés és a jelzálogjog. Emellett járulékos jelzálogjognál a hitelező jogának gyakorlása és az adós kötelezettségének a teljesítése sem esett egybe a jelzálogjog gyakorlásával, mert ezek a jogi tények csak jogcímet adtak a jelzálogjog törlésére. A jelzálogjog gyakorlása a követelés érvényesítésétől különválva is bekövetkezhetett a jelzálogi per megindításával. A jelzálogjog érvényesítése is független volt a követelés érvényesítésétől.^[24]

Mint láttuk, a telekadósság korábban sem volt ismeretlen a magyar magánjogban. Minden olyan esetben ugyanis, amikor a jelzálogjog mellől a személyes követelés elmaradt, hasonló konstrukció keletkezett. Olyan esetekkel pedig, amelyekben a jelzálogjog járulékosból önállóvá vált, a korábbi magyar jogban is ismételten lehetett találkozni. Így például feltételes vagy jövőbeli követelés biztosítása esetén a járulékos jelzálogjog a követelés létrejöttéig önálló jellegű jogként jelent meg.^[25]

[20] Nizsalovszky, 1928b, 142.

[21] Szászy, 1949, 153.

[22] A Jt. és az Mtj. két legfontosabb újítása – a tulajdonosi jelzálogjog, valamint a telekadósság – a római jogon, valamint az ennek alapján készült Optk. jelzálogjogi rendszerén nevelkedett jogászok számára idegenszerűnek, sőt rejtélyesnek tűntek, amint arra Sichermann Bernát is utal. Lásd: Sichermann, 1928, 4.

[23] Nizsalovszky, 1928b, 145.

[24] Nizsalovszky, 1928b, 146.

[25] Zachár, 1928, 204.

A telekadósság intézménye ehhez képest – amint erre már történt utalás – csak annyiban jelentett újítást, hogy eszerint a jelzálogjogot már eleve önálló jogként lehetett alapítani. Amíg tehát a közönséges jelzálogjog legalábbis keletkezésében járulékos jog volt, addig a telekadósság az ingatlanok olyan önálló megterhelését jelentette, amely már megalapításában is független volt valamely személyes tartozás fennállásától.^[26] A telekadósság megkülönböztető sajátossága ennek alapján nem a kielégítés stádiumában jelent meg, hanem a megalapításkor, és abban a lehetőségben nyilvánult meg, hogy a tulajdonossal szemben egyáltalán ne álljon fenn személyes követelés.^[27]

A telekadósság a követeléstől függetlenített és önállósított jelzálogjog volt.^[28] A Jt. miniszteri indokolása is utalt arra, hogy a telekadósság valójában nem volt más, mint a többi megjelenési formában járulékos természetű jelzálogjog önálló jogviszonyként történő lehetővé tétele. Emiatt talán helyesebb lett volna, ha a Jt. a telekadósságot nem vonja a jelzálogjog fogalma alá, hanem a német BGB-hez hasonlóan *sui generis* jogviszonyként szabályozza.^[29]

Nizsalovszky Endre álláspontja szerint nemcsak a jelzálogjognak, hanem az ingóságokon alapított zálogjognak és a követelésen alapított zálogjognak is megvan a maga önálló alakja, az pedig pusztán esetlegesség, hogy a Jt. az önálló jelzálogjogot telekadósság néven, német mintára elismerte, az önálló „ingóadósságot” és a „jogadósságot” azonban nem.^[30]

Nézete szerint emellett a személyes követelés hiánya tette a telekadósságot a legtisztább, leginkább dologi értékjoggá. Telekadósság esetén ugyanis akár teljesen is hiányozhatott a személyes kötelezettség, így a tulajdonost csak az a nemleges kötelezettség terhelte, hogy a terhelés tárgyából a kielégítés keresését tűrje. Fizetési kötelezettség azonban a telekadósság kötelezettjét nem terhelte. Járulékos zálogjog esetén is ilyen a tulajdonos helyzete, ha a biztosított követelésnek nem ő a személyes adósa.^[31] Ennek alapján a telekadósság kötelezettje nem is eshetett késedelembe, így telekadósság esetén késedelmi kamatról sem lehetett szó.^[32]

A telekadósság lényege az ún. pusztán dologi adósság volt, esetleges személyes adósságra való tekintet nélkül. A hitelezőnek ebben az esetben nem volt személyes adósa. Ha az ingatlan tulajdonos az ingatlan tulajdonát másra ruházta át, ő maga minden felelősség alól szabadult, külön tartozásátvállalás és a bank hozzájárulása nélkül.

Ennek alapján három különböző típusú telekadósságról lehetett szó: a) amely *datium in solutum* módjára megszüntette az addig fennállott követelést, b) amelynél

[26] Szladits, 1930, 369.

[27] Nizsalovszky, 1927, 103.

[28] Zachár, 1928, 222.

[29] Nizsalovszky, 1927, 103.

[30] Nizsalovszky, 1928b, 147.

[31] Nizsalovszky, 1942, 662.

[32] Más (volt) azonban a helyzet a német jogban, ahol a BGB 1146. §-a alapján késedelmi kamattal a tulajdonos is tartozhat. Lásd Gierke, 1905, 852. Ilyen rendelkezés a magyar jogban azonban nem volt.

előzetesen sem állt fenn semmilyen követelés, vagyis a telekadósság alapítása volt maga a juttatás, és c) amely követelés biztosítására jött létre. A járulékos jellege hiánya azonban azt jelentette, hogy a telekadósság létében még akkor is független volt a követeléstől, ha egyébként követelés biztosítására alapították.^[33]

Az a) és b) esetekben a telekadósság megalapításával a szerződő tulajdonos valójában már teljesítette is a maga kötelezettségét.^[34]

Az a tény, hogy a telekadósság nem volt személyes követeléssel kapcsolatban, nem jelentette azt, hogy a jogosultnak egyáltalán ne lett volna követelése. Ez a követelés azonban nem esett a személyes követelés fogalma alá.^[35]

Nizsalovszky hibrid jogi helyzetnek tekintette azt az esetet, amikor a személyes követelés a telekadósság megalapítása után is megmaradt. Nézete szerint ebben az esetben a közönséges jelzálogjog és a telekadósság közötti határvonalak elhomályosodtak.^[36]

Mivel az esetek többségében telekadósság esetén is fennállt a személyes követelés, ezért a telekadósság valójában nem a megalapítását megelőző jogi helyzet tekintetében volt független a személyes követeléstől, hanem a megalapítás után vált azzá. Ez elsődlegesen az átruházásnál jelent meg, a telekadósság átruházásához ugyanis önálló jogügyletre volt szükség. A telekkönyvön kívüli átruházást a telekadóssággal biztosította.^[37]

A telekadósság önálló jellege abban is megnyilvánult, hogy a követelésnek a személyes adóssal szembeni esedékessé válása akkor is közömbös volt, ha a telekadósság személyes követelést biztosított. A kielégítési jog gyakorlásához ezért külön jogi aktusra, felmondásra volt szükség, amelyről a Jt. 83. §-a rendelkezett.

A biztosított követelés lététől, illetve hiányától független kérdés, hogy a telekadósságnak is volt jogcíme, vagyis jogi célja. A telekadósság a személyes követeléstől való függetlensége mellett sem ok nélkül keletkezett, így alapítása mögött valamilyen *causa debendi* kimutatható volt.^[38] Ez a járulékos jelzálogjoghoz hasonlóan rendszerint valamely követelés biztosítása volt. A telekadósság megalapítása azonban teljesen független volt ettől a jogcímtől.^[39] Ennek megfelelően ezt a jogcímet a telekkönyvi bejegyzésben sem kellett megjelölni.

A jogcímtől való függetlenség azonban nem volt akadálya annak, hogy a tulajdonos – a telekkönyvi jóhiszeműség korlátai között – érvényesítse a telekadósság

[33] Nizsalovszky, 1942, 669.

[34] Nizsalovszky, 1927, 106.

[35] Nizsalovszky, 1927, 105. A személyes követelés fogalmához hozzátartozik, hogy az adós teljes vagyónával felel (teljes vagyoni felelősség elve). Ilyen adós azonban telekadósság esetén nem volt, mert a jogosult joga az ingatlan elárverezésében merült ki. Ez egy lényeges hasonlóság volt a telekadósság kötelezettje, valamint a közönséges jelzálogjog azon dologi kötelezettje között, aki egyben nem volt személyes adós is.

[36] Nizsalovszky, 1927, 103.

[37] Nizsalovszky, 1929, 278.

[38] Kolosváry, 1930, 260.

[39] Szladits, 1930, 370.

causájául szolgáló jogviszony vagy alapítási ügylet hiányosságait.^[40] A telekadósság körében azonban szélesebb körben érvényesült a jóhiszemű megszerzés lehetősége, melyhez a kifogás-korlátozás intézménye is szorosan kapcsolódott.

A kifogás-korlátozás a váltójogból ismert szabály, amelyet a Jt. 85. §-a mondott ki. Eszerint a tulajdonos a telekadósság tekintetében az alapul fekvő viszonyból eredő jogokat csak a közvetlen szerző ellen, vagy ennek olyan jogutóda ellen érvényesíthette, aki a telekadósság szerzésekor az alapul fekvő jogviszonyt ismerte, vagy akinek szerzése ingyenes volt (kifogás-korlátozás). A jóhiszeműség hiányzott akkor, amikor a telekadósság megszerzője a szerzésekör az alapul szolgáló jogviszonyt ismerte. A jóhiszeműséget azonban nem szüntette meg önmagában annak az ismerete, hogy milyen jogviszony szolgált a telekadósság megalapításának alapjául, hanem csak az, ha a szerző fél az ellenjogot keletkeztető momentumot is ismerte.^[41]

A Jt. 85. §-a alapján – a jóhiszemű telekkönyvi szerzés korlátai között – mind a telekadósságot alapító jogügyletre, mind pedig magára a telekadósságra vonatkozó kifogásokat érvényesíteni lehetett.^[42]

A telekadósság, bár hasonlított a váltóra, lényegesen különbözött is attól, mindekelőtt a személyes követelés hiánya miatt. Ennek a követelés nélkül fennálló jelzálogjognak a tartalmát a pusztán az ingatlanból való kielégítéshez való jog adta.^[43]

A telekadósságnak a közönséges jelzálogjoggal szemben több előnye is volt. Egyrészt lehetővé tette a tulajdonos számára az ingatlanra korlátozott felelősség vállalását, személyes felelősség nélkül. Lehetővé tette tehát a hitel igénybevételel anélkül, hogy a tulajdonos személyes adóssá és ezzel a tartozásért egész vagyonával felelőssé vált volna.^[44] Olyan tranzakcióknál volt elsősorban alkalmazható, amelyeknél a felek különféle okokból dologi kötelezettséget készek voltak vállalni, személyes felelősséget azonban már nem.

Másrészt a jogosult részére a zálogjog még nagyobb forgalomképességét biztosította, mert a zálogjogot függetlenítette a követeléstől és az abból eredő minden kifogástól. Ennek alapján az alapul szolgáló jogviszonyból származó kifogásokat és ellenjogokat a jóhiszemű szerzővel szemben egyáltalán nem lehetett érvényesíteni. A korabeli megítélés szerint a telekadósság különösen hosszú lejáratú kölcsönök helyettesítésére lett volna alkalmas, amikor az adós személyes körülményei egyébként sem voltak lényegesek.^[45] Személyes tartozás hiányában mentesítette a hitelezőt a kielégítés keresésekor a személyes követelés bizonyításának terhe alól.^[46]

[40] Nizsalovszky, 1929, 277.

[41] Nizsalovszky, 1942, 673.

[42] Nizsalovszky, 1929, 287.

[43] Nizsalovszky, 1928b, 149.

[44] Zachár, 1928b, 222.

[45] Nizsalovszky, 1942, 663.

[46] Nizsalovszky, 1927, 102. Ez a bizonyítási kötelezettség azonban néhány esetben közönséges jelzálogjog esetén is elmaradt. Különösen a jelzálogjog jóhiszemű megszerzésének a Jt. 47. §-ában szabályozott esetében fordulhatott elő hasonló helyzet.

A telekadósság mintájául a német *Grundschuld* szolgált. A német jogtól eltérően azonban telekadósságot eredetileg a tulajdonos javára nem lehetett alapítani. Kérdés volt azonban, hogy mi történik a telekadóssággal, ha a belőle eredő jog – a hitelezői minőség – a jelzálog tulajdonával egy személyben egyesül. Ilyenkor két megoldás volt lehetséges. Az egyik esetben a dologi adósság konszolidáció folytán megszűnt, de a tulajdonos a megüresedett ranghellyel rendelkezhetett. A másik lehetőség szerint az egyesülés folytán a telekadósság a tulajdonosra szállt át. A fő különbség a két megoldás között az volt, hogy az ingatlan árverése esetén a ranghellyel való rendelkezés hiányában a tulajdonos nem kapott volna semmit. A másik esetben azonban az árverési vételárból a tulajdonosnak járt volna a telekadósság összege. Szladits szerint az igazság az utóbbi megoldást kívánná, de a törvény rendszere inkább az előbbire utalt. A Jt. és az Mtj. szerint ugyanis a tulajdonosi jelzálogjog szoros kivétel volt, amely csak valamely megtérítési igény járulékaként állhatott elő.^[47]

IV. TELEKADÓSSÁG ÉS TULAJDONOSI JELZÁLOGJOG KAPCSOLATA

A zálogjog nem-járulékos alakzatainak a megjelenése szorosan kapcsolódott két másik jogintézmény kialakulásához: az egyik a fix rangsor elve, a másik pedig a tulajdonosi jelzálogjog elismerése.

A fix rangsor (fix prioritás) elve azt jelenti, hogy a nyilvántartásba bejegyzett minden teher a helyén marad, vagyis az előző teher megszűntével a következő *ipso iure* nem lép előre. Ezzel együtt ugyanakkor a megszűnt teher helyén a tulajdonos szerez (pontosabban visszaszerez) jogot.^[48] Ez utóbbinak az elismerésére a Jt.-ben sor került, az 1959-es Ptk.-ban azonban nem. Az önálló zálogjog szabályozását ugyanakkor az 1959-es Ptk.-ban is a ranghellyel való rendelkezés széles körű joga egészítette ki.^[49]

További szoros összefüggés mutatható ki a nem-járulékos zálogjogi alakzatok, valamint a tulajdonosi jelzálogjog között abban a tekintetben is, hogy mindkettő a tulajdonjogban benne rejlő forgalmi értékhez való jog elkülönítésének egy-egy sajátos esetköre. Amennyiben a forgalmi értékhez való jog ideiglenes elkülönítésére és dologi hatállyal való felruházására valamely követelés biztosítása céljából kerül sor, akkor ezt az elkülönített jogot zálogjognak nevezzük. A tulajdonosi jelzálogjog esetében arról van csupán szó, hogy a tulajdonos a forgalmi értékhez való, a tulajdonjogban benne foglalt jogot elkülönített alakban is érvényesítheti.

Ennek alapján a zálogjog, a tulajdonosi jelzálogjog és a telekadósság tárgya is egy és ugyanaz: mindegyik a dolog forgalmi értékéhez való jogot ragadja meg és

[47] Szladits, 1930, 371.

[48] Sichermann, 1928, 9–10.

[49] Jelzálogjog előzetes feljegyzése: 1959-es Ptk. 262. § (4) bekezdés; rendelkezés a megszűnt ranghellyel, illetve a megszűnt ranghely fenntartása: 1959-es Ptk. 264. § (2) bekezdés.

különíti el a tulajdonjogtól. Csupán céljában különbözik egymástól ez a három alakzat. Zálogjognál ugyanis ennek az elkülönítésnek a célja valamely követelés biztosítása. Telekadósságnál a cél az, hogy magát a forgalmi értékhez való jogot lehessen ideiglenesen átruházni. Tulajdonosi jelzálogjognál ugyanakkor a forgalmi értékhez való jognak sem biztosítékul való leköttése, sem pedig átruházása még nem történt meg, hanem csupán az elkülönítés vált realitássá, azzal, hogy ez a jog még mindig a tulajdonos rendelkezése alatt áll.^[50]

A tulajdonosi jelzálogjog intézménye a német jogban fejlődött ki a legszélesebb körben, így nem véletlen, hogy a BGB-ben épp a követelés nélküli tulajdonosi jelzálogjog elismerése volt a legnyomatékosabb oka a telekadósság (*Grundschuld*) elismerésének.^[51]

Azokban a jogrendszerekben, amelyek a tulajdonosi jelzálogjog fejlődése elől elzárkóztak (mint például az osztrák és a magyar), hasonló gazdasági funkciót a ranghellyel való rendelkezést biztosító intézmények töltötték be. Ennek alapján ezekben a jogokban a fix rangsor elve és a ranghellyel való rendelkezés lehetősége állt egymással, illetve a zálogjog nem-járulékos alakzatainak esetleges elismerésével szoros kapcsolatban.

V. JELZÁLOGADÓSLEVÉL ÉS TELEKADÓSLEVÉL

A jelzálogadóslevél, a telekadóslevél, valamint a záloglevél intézménye a közönséges jelzálogjog forgalomképességének fokozását szolgálták. Bár a Ptk. tervezeteinek készítői fontos jogpolitikai célkitűzésnek tartották a jelzálogjog forgalomképességének a megteremtését – a telekadóssághoz hasonlóan –, sem a jelzálogadóslevél, sem a telekadóslevél intézményeit nem kodifikálták. Erre annak ellenére sem került sor, hogy a Ptk. 1900-as tervezetéhez fűzött indokolás nemcsak azt emelte ki, hogy a jelzáloglevél a jelzálogi forgalmat könnyíti, hanem azt is, hogy megvédi az ingatlan tulajdonosát attól a veszélytől, hogy a hitelező az ellenérték kifizetése előtt, vagy az adósság törlesztése után a jelzálogjogot harmadik jóhiszemű személyre ruházza át. Ez utóbbit ugyanis megvédte a telekkönyv közhitelessége és így a tulajdonos vele szemben nem tudta felhozni kifogásait. Az indokolás szerint csak a jelzáloglevél útján volt lehetséges a jelzálogjog intézményének olyan kialakítása, amelynél a követelés keletkezésével, átruházásával, megszűnésével egyidejűleg és kapcsolatosan megtörténik a követelés biztosítására szolgáló jelzálogjog szerzése, átruházása vagy megszüntetése.^[52]

Az 1900-as tervezethez fűzött indokolás azt is elismerte, hogy ebben a rendszerben a jelzáloghitel szilárdabb alapokon nyugszik. A jelzáloglevél birtoka önmagában is biztosítéka volt annak, hogy a telekkönyvben bejegyzett követelés

[50] Sichermann, 1928, 17.

[51] Nizsalovszky, 1928b, 145.

[52] Indokolás, 1901, 667.

fennállt. Aki tehát a jelzálogjogra vonatkozóan jogügyletet kívánt kötni, a jelzáloglevél birtoka és tartalma nyomán egész biztonsággal meggyőződhetett anyagi jogállása felől. Így ellene mint harmadik személy ellen nem érvényesíthették azt, hogy a telekkönyv tartalma az anyagi jogállásnak nem felel meg.^[53] Egyetlen hátrányként az indokolás azt emelte ki csupán, hogy a telekkönyvi jelzálogjog intézményénél a hitelező nem volt kénytelen az okiratot gondosan megőrizni, és nem érték őt azok a hátrányok és költségek, amelyekkel az okirat elvesztése járt.^[54]

Az első tervezethez fűzött indokolás 1901-ben azonban, mindezek ellenére, még úgy foglalt állást, hogy nemzetgazdasági viszonyaink nem kívánják meg a jelzáloghitel túlságos megkönnyítését, illetve a jelzálogi forgalom ilyen gyorsítását. Ezen okok miatt a Ptk. 1900-as tervezete megmaradt a telekkönyvi jelzálogjog rendszere mellett.^[55] Az elutasítás indokai csaknem egybeesnek a telekadóssággal szembeni érvekkel. Az indokolás szerint egyáltalán nem mutatkozott kívánatosnak, hogy nagyobb számban olyanok szerezzenek jelzálogjogot, akiknek a célja csupán az, hogy jelzálogos követelésen minél előbb túladjanak, akiknek tehát a jelzálogjog szerzése, a jelzálogos követelés nyereséges átruházása, a jelzálogjoggal való üzérkedés az üzletszerű foglalkozásuk. Ennek elkerülése érdekében az indokolás szerint az egészséges jelzáloghitel iránti igényt teljesen kielégítették a záloglevelek, amelyekről az 1876. évi XXXVI. tc. rendelkezett.^[56]

Az I. világháború, valamint az azt követő gazdasági összeomlás kellett ahhoz, hogy a magyar jogalkotó erre a kérdésre teljesen más választ adjon. Alig negyed századdal később a Jt. mindazokat a jelzálogjogi intézményeket átvette, amelyekről a Ptk. tervezetei még idegenkedtek.

A Jt. rendszerében a jelzálogadóslevél és a telekadóslevél célja az volt, hogy a közönséges jelzálogjog, illetve a telekadósság telekkönyvön kívüli átruházását telekkönyvi hatályúvá tegye. A levél a további átruházások szempontjából a telekkönyvet pótolta és a hitelezői legitimáció kizárólagos eszköze volt. A lényeg tehát mindkét esetben a telekkönyvi jog egyik alapelvét alkotó bejegyzési elv alól tett kivétel volt.^[57] Megvalósításakor a telekkönyvi hatóság a telekkönyvnek a jelzálogjog szempontjából jelentős tartalmáról közokiratot állíthatott ki. Az erre a közokiratra rávezetett jognyilatkozatot a törvény azzal a hatállyal ruházta fel, mintha a jognyilatkozattal célzott jogváltozást a telekkönyvbe is bejegyezték volna.^[58] A jelzálogadóslevél esetében tehát a közönséges jelzálogjoggal biztosított követelés

[53] Indokolás, 1901, 668.

[54] Indokolás, 1901, 668.

[55] Indokolás, 1901, 668.

[56] Indokolás, 1901, 669.

[57] A jelzálogjog telekkönyvön kívüli jogügyleti átruházásának ugyanakkor nemcsak a levelesítés eseteiben volt helye. A telekkönyvön kívüli átruházást a Jt. viszonylag széles körben lehetővé tette. A bejegyzési elv tulajdonképpen csak a nem levelesített telekadósság esetében jutott teljes mértékben érvényre. Erről lásd Nizsalovszky, 1929, 289–290.

[58] Nizsalovszky, 1929, 289. A kiállításához a Jt. 89. §-a alapján a tulajdonos írásbeli beleegyező nyilatkozatára is szükség volt.

egy erre a célra létesített, a telekkönyvi hatóság által kiállított eszköz révén vált a telekkönyvön kívüli, de mégis telekkönyvi hatályú forgalomra alkalmassá.^[59]

A visszaélések elkerülése érdekében a Jt. korlátozta azt a hitelezői kört, amely jelzálogadóslevél, illetve telekadóslevél kiállítását kérhette a telekkönyvi hatóságtól. Erre ugyanis a Jt. 87. §-a alapján csak olyan hitelintézet, vagy hitelintézet tagintézete volt jogosult, amelynek alapszabályát törvény állapította meg, vagy erősítette meg, vagy kormányhatóság hagyta jóvá.

Mindkét jogintézmény célja a tőkebevonás ösztönzése volt. Nizsalovszky szerint a magántőkének a jelzáloghitel körébe történő bevonására a telekadóslevél alkalmasabb eszköz volt, mint a jelzálogadóslevél.^[60] Ez részben azzal is összefüggésben állt, hogy a jelzálogadóslevél értékpapírszerű jellege vitás volt. Ezzel szemben a bemutatóra szóló telekadóslevelet vitán felül értékpapírnak ismerték el.^[61]

A közönséges jelzálogjogról kiállított jelzálogadóslevél fő előnyének azt tekintették, hogy a kisebb vidéki pénzügyintézetek számára lehetőséget teremtett fizetőképességük fokozására.^[62] Ennek érdekében a Jt. a rész-jelzálogadóslevél intézményét is bevezette, amelyhez azonban a tulajdonos külön hozzájárulására volt szükség (Jt. 97-98. §). Nizsalovszky szerint a jelzálogos követelés telekkönyvi megosztása esetén az sem volt kizárt, hogy csupán az egyik részről állítsanak ki (rész)jelzálogadóslevelet.^[63]

A Jt. a jelzálogadóslevél és a telekadóslevél esetében a kötelező képviseletet is szabályozta. A képviselet keletkezése és jogi természete körül mind a német, mind a svájci jogban széleskörű vita folyt. A Jt. ennek kapcsán abból indult ki, hogy a képviselet csak a jelzálogjog és nem egyszersmind a követelés tekintetében keletkezett. Mindazonáltal Jt.-nek a kötelező képviseletről szóló szabályai nem voltak teljesen összhangban a képviselet általános szabályaival.^[64]

A jelzálogadóslevél kiállítása nem változtatott a jelzálogjog eredeti típusán, így a levelesített jelzálogjog nem volt külön jelzálogjogi forma.

A korábbi magyar jogban – az osztrák joghoz hasonlóan – a jelzálogjog ún. levelesítésének a leglényegesebb akadályát a jóhiszemű telekkönyvi szerzés védelmét korlátozó szabályok jelentették. Mivel a jóhiszemű telekkönyvi szerzés védelmének ezeket a korlátait az Mtj. is fenntartotta,^[65] ezért a levelesítésnél gondoskodni kellett az alapul szolgáló jelzálogjoghoz kapcsolódó bizonytalanságok elhárításáról. Ennek érdekében a Jt. és az Mtj. kétféle biztonsági szabályt alkalmazott. Egyrészt megtiltotta a jelzálogadóslevél kiállítását, ha akár a követelés, akár a jelzálogjog érvényessége tekintetében bizonytalanság állt fenn. Másrészt azonban

[59] Nizsalovszky, 1942, 791.

[60] Nizsalovszky, 1927, 109.

[61] Nizsalovszky, 1929, 292.

[62] Zachár, 1928b, 223. Erre már a Ptk. 1915-ös bizottsági szövegéhez fűzött jelentés is utalt.

[63] Nizsalovszky, 1942, 792.

[64] Nizsalovszky, 1928b, 161., továbbá Nizsalovszky, 1928a, 118.

[65] Mtj. 941-942. §. Ez a mai magyar polgári jogban is ismert telekkönyvi elbirtoklás intézménye.

kizárta a törvényes előfeltételek szerint kiállított okirat alapjául szolgáló jelzálogjog törlését.^[66] Nizsalovszky szerint azonban, mindezek ellenére a gyakorlatban a jelzálogadóslevél és a telekadóslevél túl nagy jelentőségre nem tett szert. Így a bírói gyakorlatnak nem is volt alkalma, hogy a jelzáloglevéllel kapcsolatban megnyilatkozzon.^[67]

A jelzálogadóslevélről meg kell különböztetni a záloglevelet, amely jóval nagyobb gyakorlati jelentőséggel bírt. Bár mindkettő a közönséges jelzálogjog fogalomképességének fokozására szolgál, a záloglevél alapvetően abban tért el a jelzálogadóslevélről, hogy a záloglevél birtokos nem egy meghatározott jelzálogjog tekintetében töltötte be a jelzálogos hitelező szerepét. A záloglevelekben kifejezett követelés adósa az a hitelintézet volt, amely a zálogleveleket kibocsátotta, és amelynek mint hitelezőnek a javára keletkezett jelzálogjogok alkották a záloglevél birtokosok biztosítékát. A fedezetül leköötött jelzálogjogokkal terhelt ingatlanok tulajdonosai azonban a záloglevél birtokosokkal nem álltak közvetlen jogviszonyban.^[68]

Az ingatlan tulajdonosa számára előnyt jelentett, hogy a záloglevelet kibocsátó intézet szilárd gazdasági alapokon nyugvó, állandó hitelező volt. Ez az előny rendszerint a zálogleveles kölcsön hosszú lejáratában, illetve törlesztéses jellegében jutott kifejezésre. A hitelezőre nézve viszont nagy előny volt, hogy a záloglevél ingatlanfedezet mellett, viszonylag kis összegek kihelyezésére is módot nyújtott anélkül, hogy a pénzzel rendelkezőnek magának kellett volna törődnie a hitelre szoruló felkutatásával és a jelzálogjog bejegyzésének formásaival. Ezek az előnyök azonban csak akkor érvényesülhettek teljes mértékben, ha a forgalomban lévő záloglevelek mennyisége mindig összhangban állt a pénzintézet javára fennálló és a külön fedezethez tartozó jelzálogos követelésekkel. Emellett pedig biztosítva volt, hogy a hitelező javára fennálló, a záloglevelek biztosítékául leköötött jelzálogjogok a követelésre teljes fedezetet nyújtsanak.^[69]

A záloglevelekről az 1876. évi XXXVI. tc. rendelkezett. Ezt egészítette ki az ipari záloglevelekről szóló 1928. évi XXI. tc.^[70]

[66] Mtj. 829. §

[67] Nizsalovszky, 1942, 791.

[68] Nizsalovszky, 1942, 794.

[69] Nizsalovszky, 1942, 795.

[70] Ebben a törvényben jelent meg először a lebegő zálogjog, melyet az 1959-es Ptk. 266. §-a vagyont terhelő zálogjog néven szabályozott. Ennek a sajátos alakzatnak az volt a lényege, hogy a jelzálogjog a leköötött ingatlan- és ingóvagyon mint egységes jogi egészet terhelte, anélkül azonban, hogy az ingatlanokon kívül a leköötött ingóvagonytárgyak bármilyen nyilvánkönyvben feltüntetve lettek volna. Erről lásd: Szladits, 1928, 114.; Kohner, 1928, 59.

VI. ÖSSZEGZÉS

A két világháború közötti időszak jogi szabályozásának a részletes ismertetése arra kívánta ráirányítani a figyelmet, hogy az I. világháború után radikálisan megváltozott gazdasági körülmények között a magyar magánjog fejlődését is a gazdasági igények, a hitel iránti megnövekedett kereslet határozta meg, az oszt-rák jog befolyása azonban csökkent, és előtérbe kerültek a hazai viszonyoknak jobban megfelelő jogi megoldások.

A fő mozgatórugó az országban az 1920-as években kialakult, az átlagosnál nagyobb tőkehiány volt. Az 1920-as évek jogszabályai, valamint a Jt. több jogrendszer mintáit ötvöző megoldásai azt tükrözik, a magyar jogalkotó rendkívül kreatívan próbált segítséget nyújtani ahhoz, hogy a gazdaságba minél több tőkét sikerüljön bevonni.

Ezt a célt szolgálták azok a jogi megoldások is, amelyek lehetővé tették a hitelezők számára, hogy követelésük eladása révén már a hitel lejárta előtt visszakapják pénzüket, vagy legalábbis annak egy részét. Ez hitelezői oldalon azt az igényt vette fel, hogy a jelzálogjogot vagy annak egy részét – újabb hitelek bevonása érdekében – a követeléssel együtt lehessen továbbadni. Alapvetően ez a hitelezői igény váltotta ki a keretbiztosítéki jelzálogjog átruházása körüli jogirodalmi vitákat.

Emellett azt az adósi igényt is méltányolni kellett, hogy időszakonként újabb hitelhez jusson. Ez hívta életre a ranghellyel való rendelkezést és ez hatott a keretbiztosítéki jelzálogjog alkalmazási körének bővítése irányába is.

A korabeli jogirodalmi viták háttérében tehát alapvetően a zálogjog és a követelés – együtt vagy külön-külön történő – átruházhatósága, forgathatósága állt. Kell-e a zálogjognak forgalomképességgel rendelkeznie? A kérdésre a Jt. egyértelmű választ adott: nemcsak a keretbiztosítéki jelzálogjog körében tette lehetővé, hanem ennél is szélesebb körben a zálogjog nem-járulékos formájának a szabályozásával (telekadósság). Ugyanaz a hiteligeny húzódtott tehát meg a telekadósság szabályozása mögött is.

A régi magánjogunk ezt a gazdasági igényt próbálta meg minél több és minél változatosabb jogi eszközzel kielégíteni. Mindeközben természetesen a telekkönyvi elvekre is figyelemmel kellett lenni. Az új jogi megoldások több esetben (pl. keretbiztosítéki jelzálogjog átruházásakor) áttörték a telekkönyvi elveket, ezáltal is lazítva a biztosított követelés és a jelzálogjog közötti kapcsolaton. Ez arra utal, hogy a jelzálogjog forgalomképességének a növeléséhez fontosabb jogpolitikai érdek fűződött, mint a járulékoság fenntartásához.

A járulékoság hiánya a legtisztább formában akkor érvényesült, amikor a telekadósság a személyes követelést megszüntetve vagy annak teljes hiányában jött létre. Ilyenkor a kötelmi tartozás és a dologi felelősség egybeolvadt, vagyis maga a telekadósság (a dologi jog) testesítette meg a tartozást. Mai szemmel nézve ez az angolszász jogrendszerben széles körben elterjedt ún. *walk away* egyik sajátos formája.

A közgazdaságtanban a *walk away right* (magyarul: elsétáláshoz való jog) azt jelenti, hogy az adós kizárólag a jelzálogként lekötött vagyontárggyal felel, más vagyontárgyaival azonban nem. Amennyiben a zálogtárgyat a hitelező megszerzi, a tartozás megszűnik. Az ügyfél tehát ingatlanát a hitelezőre hagyva mentesül a további kötelezettségek alól. Ennek a rendszernek a logikája arra épül, hogy a hitelező banknak meg kell elégednie az általa kért biztosíték tulajdonjogának a megszerzésével. Ebben a rendszerbe kiválóan illeszkedett volna a magyar telekadósság intézménye.

IRODALOM

- Bodzási Balázs (2012a): Zálogjog a dualizmus időszakában. *Állam- és Jogtudomány*, 2–3. szám, 293–378. <http://real.mtak.hu/25611/>
- Bodzási Balázs (2012b): A 20. századi gazdasági válságok hatása zálogjogunk fejlődésére. *Állam- és Jogtudomány*, 4. szám, 453–496. <http://real.mtak.hu/25610/>
- Bodzási Balázs (2015): Tulajdonosi zálogjog a magyar és a német polgári jogban. Csöd – Felszámolás – Reorganizáció, Összevont szám, 9–27. <http://real.mtak.hu/29477/>
- Gárdos István (2015): A zálogházi ügylet. *Gazdaság és Jog*, 6. szám, 3–7.
- Gierke, Otto (1905): *Deutsches Privatrecht. Zweiter Band, Sachenrecht*. Verlag von Duncker & Humblot, Leipzig,
- Imling Konrád (1905): A zálogjog. In: Fodor Ármin (szerk.): *Magyar Magánjog. II. kötet, Dologjog*. Singer és Wolfner Kiadása, Budapest.
- Indokolás (1901): *Indokolás a Magyar Általános Polgári Törvénykönyv Tervezetéhez, Második kötet. Dologjog*. Grill Károly Könyvkereskedése, Budapest.
- Indokolás (1914): Indokolás a Polgári Törvénykönyv Törvényjavaslatához, II. kötet, Dologi jog. *Igazságügyi Javaslatok Tára – Az Igazságügyi Közlöny melléklapja*, XIV. évfolyam, III. külön szám.
- Jehlicska Ferenc Rezső (1913): *A modern polgári jog és a kath. keresztény erkölcsstudomány (különös tekintettel a jövőre magyar polgári törvénykönyvre)*. Stephaneum Nyomda Rt., Budapest.
- Kohner Arthur (1928): Az ipari záloglevelekről szóló törvényjavaslat. *Kereskedelmi Jog*, 4. szám, 57–60.
- Kolosváry Bálint (1930): *Magánjog*. Harmadik átdolgozott és bővített kiadás. A „Studium” kiadása, Budapest.
- Nizsalovszky Endre (1927): A telekadósságról. *Jogállam*, 2–3. szám, 102–109.
- Nizsalovszky Endre (1928a): A telekkönyvön kívüli jelzálogos hitelező képvisellete. *Kereskedelmi Jog*, 7. szám, 116–118.
- Nizsalovszky Endre (1928b): *A zálogjogok és a telki teher néhány főkérdése*. Grill Károly Könyvkiadóvállalata, Budapest.
- Nizsalovszky Endre (1929): *A jelzálogjog jogszabályainak magyarázata*. Grill Károly Könyvkiadóvállalata, Budapest.
- Nizsalovszky Endre (1942): Korlátolt dologi jogok. In: Szladits Károly (Főszerk.): *Magyar Magánjog. Ötödik kötet, Dologi Jog*. Grill Károly Könyvkiadóvállalata, Budapest.
- Sichermann Bernát (1928): *A tulajdonosi jelzálogjogról és a telekadósságról*. (TÉBE Könyvtár, 47.) TÉBE Kiadóvállalata, Budapest.

- Szászy István (1949): *A magyar magánjog alapintézményei*. MEFESZ Jogász Kör kiadása, Budapest.
- Szladits Károly (1928): Az ipari záloglevelek. *Kereskedelmi Jog*, 7. szám, 113–115.
- Szladits Károly (1930): *Dologi jog. A magyar magánjog tankönyve*, II. Grill Károly Könyvkiadóvállalata, Budapest.
- Zachár Gyula (1928): *A magyar magánjog alaptanai*. Negyedik kiadás, Grill Károly Kiadóvállalata, Budapest.
- Zlinszky Imre (1894): *A magyar magánjog mai érvényében - különös tekintettel a gyakorlat igényeire*. Ötödik kiadás. Kiegészítette: Dárday Sándor. Franklin-Társulat, Budapest.

•
 Maximilian Gandolph, *Canon Missae*, Salzburg, 1682. (részlet)

A munkavállalók törvényes érdekeinek védelme a munkáltató fizetése képtelensége esetén, a Bérgarancia Alap

A felszámolás alatt álló gazdálkodó szervezeteknek, különös tekintettel azok forráshiányára, a munkavállalókkal szemben fennálló bértartozások megelőzésére szolgál a Bérgarancia Alapból nyújtott támogatás. A felszámolás alá kerülő gazdálkodó szervezetek bérkifizetéseivel kapcsolatban az állam nem vállal ugyan garanciát, azonban a bérgarancia alapról szóló 1994. évi LXVI. törvény bevezetésével lehetővé tették, hogy a felszámolás alá került gazdálkodó szervezeteknek a munkavállalókkal szemben fennálló, kiegyenlített bértartozása kiküszöbölhető legyen a bérgarancia-eljárás keretében, melynek legfőbb célja és küldetése a bérvédelem.

A munkavállaló egyik legfőbb jogosultsága, hogy az elvégzett munkáért munkabért kapjon. Ezt a jogot az állam akkor is elismeri és védelemben részesíti, ha a munkáltató fizetése képtelen helyzetbe kerül, vagy anyagi nehézségekkel küzd.

A támogatások forrása a Nemzeti Foglalkoztatási Alap bérgaranciára elkülönített része, ahonnan folyósítás csak és kizárólagosan a már megkezdett felszámolási eljárás során lehetséges, így a munkavállalók a törvényben meghatározott módon és mértékben kielégítést kaphatnak, melynek legfőbb garanciája az állami szerepvállalás.

I. TÖRTÉNETI KITEKINTÉS – A BÉRVÉDELEM KIALAKULÁSA

1. A második világháború előtti időszak

A második világháborút megelőző jogi szabályozások között az állami helytállás mint garanciális intézmény nem volt fellelhető a munkáltató esetleges kötelezettségeinek mögöttes felelőseként, az állam nem avatkozott be a felek egymás közti viszonyába. A munkavállalói követelések megfizetése iránti igény, mintegy a szociális biztonság erősítéseként, a klasszikus csődjogi szabályok között jelent meg először.

A 19. század végén és a 20. század elején a szabályozási és a gyakorlati struktúrákban a munkavállalók nem jutottak hozzá elmaradt bérükhöz, melynek általában két oka volt. Az egyik, hogy többnyire hangsúlyosan alárendelt szerepük miatt nem mertek csődeljárást indítani munkáltatójuk iránt. Másrészt pedig egyszerűen hittek a munkáltatónak, hogy megkapják követelésüket, mivel a hitelezők végül hozzájutnak követeléseikhez.

A 19. század végétől egyre erősödött a jogalkotás terén is a jóléti állam és a szociális kiegyenlítés eszméjének gyakorlati megvalósítása. Erre tekintettel a csőd-eljárás szabályai is lazultak. Megjelent az a lehetőség, hogy az adós a hitelezőkkel a fizetési haladéokra, részletfizetésre, esetleg a tartozás egy részének elengedésére egyezséget kössön, megkerülve ezzel a felszámolási eljárás megindítását, majd lefolytatását. Ezen tendencia nagy számú kényszeregyezséget eredményezett, mely a 20. század elejére a normaalkotásban is megjelent.^[1]

A magyar jogalkotásban a csőd-eljárás szabályait az 1881. évi XVII. tc. szabályozta, míg a csődön kívüli kényszeregyezés rendelkezéseit az 1916. évi V. tc. Ezekben a szabályokban a munkavállalói követelések a csőd-eljárási költségek elemeiként kielégítési elsőbbséget kaptak.^[2]

Említést érdemel az 1840. évi XXII. törvénycikk a csődületről,^[3] mely a csőd-eljárást akkor rendelte kötelezően lefolytatni, amikor a „közadós adósságai az ezek fedezetére szolgáló vagyontárgyak értékét” felülmúlták. A jogszabály az úgynevezett hat osztályba sorolás módszerét alkalmazta, ahol a második osztályba sorolta a bukott (közadós) cselédjeinek hátralevő bérét, amennyiben ez a csődület megnyitása előtt legalább egy éve keletkezett, valamint a kereskedői segédeknek a fizetését. Arra az esetre, ha az első osztályú követelések – pl. közadók – kielégítését követően nem maradt elegendő vagyoni fedezet a második osztályba tartozókra, akkor az arányos kielégítésről rendelkezett.

A hazai szabályozás terén az 1881. évi XVII. tc. nevezhető az első klasszikus csődtörvénynek, mely kiterjedt az adós^[4] összes vagyonára, mellyel a csőd-eljárás ideje alatt rendelkezett, illetve amelyhez a csőd-eljárás tartama alatt jutott. A törvény a közadós kétoldalú szerződéseiből eredő követelésekhez sorolta a munkavállalói követeléseket.^[5]

Bérvédelmi funkcióval rendelkezett a korban a munkavállalók vonatkozásában a kezesség jogintézménye, valamint az egyéb mögöttes felelősséget jelentő intézmények.^[6]

[1] Horesnyi, 2011.

[2] Prugberger – Csák – Tóth, 2002.

[3] Ezt a törvénycikket módosított az 1844. évi VII. törvénycikk az 1840:XXII. Törvénycikk némely szakaszainak bővítéséről, illetőleg módosításáról

[4] Az akkori jogi terminológia a *közadós*, illetve a *vagyonbukott* szavakat használta gyakorta.

[5] Juhász, 2006.

[6] Egységes szabályozásban a gazdasági munkaszerződéseken alapuló követelések védelméről szóló 1933. évi V. törvénycikkben.

A második világháború előtti szabályok összességéről elmondhatjuk, hogy a munkáltatói fizetéseképtelenség esetén az államnak a munkáltatói kötelezettségért való helytállásáról az elmaradt bérkifizetések vonatkozásában nem beszélhetünk.

2. A második világháborút követő időszak

Az állam kötelezettségvállaló szerepe csupán a második világháborút követően kezdett kialakulni, meglehetősen sajátosan alakult a fizetéseképtelenségre vonatkozó jogszabályi környezet is. A tervutasításon alapuló gazdaságirányítási struktúrákban ugyanis a csődintézmény szükségtelen volt. Ezen bürokratikus rendszerben létjogosultságukat veszítették a klasszikus piaci szabályok: sem az üzleti sikerek, sem a kudarcok nem befolyásolták a gazdasági szereplők helyzetét és azok megítélését. Csak és kizárólag a politikai utasítások és a hatósági szabályok befolyásolták – mondhatni uralták – a gazdasági élet szereplőinek döntéseit.^[7] Itt már elmondható, hogy az állam beavatkozott, sőt tudatosan avatkozott be a felek piaci viszonyaiba, így a fizetéseképtelenség helyzete is más színezetet nyert, különösen az állami vállalatok kialakulásának kezdeti időszakában.^[8]

E körben érdekességként megjegyzem, hogy az olyan vállaltok esetében, melyek működése megfelelt a népgazdasági tervben foglaltaknak, a felszámolás elrendelésére csak akkor kerülhetett sor, ha azzal az *Országos Tervhivatal* elnöke egyetértett. A munkavállalói követelések – függetlenül azok keletkezési idejétől, illetve jogcímétől – eltérően kerültek besorolásra a kielégítési sorrendbe, és azokat semmilyen módon nem privilegizálták. A munkavállalói követelések kielégítése tekintetében a 113/1950. (IV.18.) M.T. számú rendelet hozott jelentősebb változást, mellyel a munkavállalói követeléseket kiemelték, ha csak korlátozott feltételekkel is.

A csődjogi szabályozás ugyan már elismerte a munkavállalói követelések teljesítésének fontosságát, azonban a szocialista gazdaságirányítási rendszer azt a mindennapi viszonyok között nem engedte érvényesülni. Az 1968-as gazdasági reformok hozta változással a központilag irányított és felülről vezérelt gazdaságirányító eszközök közé beemelték a piaci szabályozási jellegűeket is.

A felszámolás fogalmának megjelenése.

A kor jogszabályai^[9] a fizetéseképtelen helyzetben lévő gazdasági társaságok gazdasági stabilitását igyekeztek helyreállítani, míg a felszámolási eljárás megindítását csak végső megoldásként deklarálták. A felszámolási eljárás megindításáról

[7] Juhász, 2006.

[8] Az állami jelenlét hangsúlyosságának bemutatására jó példa a *Magyar Népköztársaság Minisztertanácsának 4247/1949. (197) M. T. számú rendelete egyes vállalatok felszámolásának szabályozása tárgyában* megjelent rendelkezések.

[9] Itt érdemes megemlíteni a következő jogszabályokat: 3/1968. (I.20.) PM rendelet, a 25/1972. (VII.12.) PM rendelet, 32/1972. (XI.1.) PM rendelet, 37/1978. (XII.23.) PM rendelet, 20/1978. (IX.5.) PM rendelet.

az alapító szerv döntött – igaz a pénzügyminiszter egyetértésével –, és jelölte ki a felszámolót. Maga az alapító döntött továbbá a felszámolási zárómérlegről és a vagyonfelosztási javaslatról is.^[10] A felszámolási eljárást a Pénzügyi Központ vezényelte le.

A felszámolási eljárásról szóló 1986. évi 11. törvényerejű rendelettel ismét bírósági hatáskörbe került a csőd-, illetve felszámolási eljárás lefolytatása.^[11]

A munkavállalói védelem a szanálási eljárásokban jelent meg. Fizetéseképtelenség fennállása esetén a bíróság megkereste az állami szanálási eljárás elrendelésére jogosult szervezet, hogy 15 napon belül közölje, kívánja-e a szervezetet szanálni.^[12] Abban az esetben, ha az állami szerv a szanálási eljárást^[13] megindította, a bíróság a felszámolási eljárást megszüntette. Az állami szanálási eljárás célja a foglalkoztatáspolitikai helyzetének javítása volt, valamint az, hogy a gazdálkodó szervezetek fizetőképességének helyreállításával kiegyensúlyozott gazdasági működés legyen elérhető. Ennek érdekében a 80/1988. (XII.7.) MT rendelet létrehozta az úgynevezett Szanálási Alapot. A Szanálási Alapból történt kifizetések célja a szanált gazdálkodó szervezet jövőbeni gazdaságos működése feltételeinek a megteremtése volt.

A felszámolási eljárásról szóló 1986. évi 11. törvényerejű rendelet kifejezetten a munkavállalói érdekeket helyezte előtérbe azáltal, hogy a gazdálkodó szervezet terhelő munkabér, illetőleg munkadíj a kielégítési sorrendet tekintve a második csoportban helyezkedett el, azonban az állam ezen követelésekért – ha azok a gazdálkodó szervezet vagyonából nem kerültek kielégítésre – felelősséggel tartozott.

Kapcsolódó szabályként említést kell tennünk a felszámolási eljárás alatt álló gazdálkodó szervezetek dolgozóinak munkaviszonyával, illetve tagsági viszonyával kapcsolatos egyes kérdésekről szóló 27/1986. (VII.16.) MT rendeletről. A rendelet rögzítette, hogy a felszámolási eljárás megindítása, annak közzététele nem érinti a gazdálkodó szervezet és a vele munkaviszonyban, illetve szövetkezeti tagsági jogviszonyban álló dolgozó munkaviszonyával, tagsági viszonyával kapcsolatos jogok gyakorlását és teljesítését azzal, hogy a munkáltatói jogokat a felszámoló gyakorolja.^[14]

A munkavállalók részére kétféle támogatás járt. Az egyik, hogy a munkáltató köteles volt a munkavállalók felmondási idejét meghosszabbítani.^[15] Ezen

[10] Kengyel, 2005.

[11] Juhász, 2006.

[12] Az állami szanálásról szóló 79/1988. (XII.7.) MT rendelet.

[13] Ilyen eljárás megindítására került sor különösen az alábbi esetekben: a gazdálkodó szervezet fizetéseképtelensége miatti megszüntetése az adott körzetben súlyos foglalkoztatási zavarokat okozna, nemzetközi szerződésben vállalt kötelezettségen alapuló polgári jogi szerződés vagy honvédelmi feladat teljesítését veszélyeztetné etc.

[14] Ezen munkavállalók vonatkozásában is alkalmazni kellett a felmondási idő meghosszabbításáról és az elhelyezkedési támogatásról szóló 28/1986. (VII.16.) MT rendeletet.

[15] A felmondási idő meghosszabbításához az állami munkaerő-közvetítő szerv hozzájárulására volt szükség, amelyet köteles volt megadni, ha nem tudott a munkavállaló részére a jogszabályi feltételeknek megfelelő munkahelyet felajánlani.

időtartamra a munkavállalót átlagkereset illetve meg, amelyet a munkáltatónak az állami költségvetésből megtérítettek. A másik támogatási fajtaként, ha és amennyiben a munkavállaló elhelyezésére a meghosszabbított felmondási idő elteltével sem kerül sor, az így már munkanélkülivé váló munkavállalót elhelyezkedési támogatás illetve meg.^[16]

Láthatjuk, hogy az állam több tekintetben védelmet kívánt nyújtani a felszámolás alá kerülő gazdálkodó szervezet munkavállalóinak. Ezen időszakban azonban a bíróságok csupán kis számban rendelték el az állami vállalatok felszámolását, mivel az államon kívül valójában más tulajdonos nem volt, így egy felszámolási eljárás megindítása költségesebbnek mutatkozott, mint az átszervezés, vagy a szanalási eljárás lefolytatása.^[17] Az említett eljárásoknak végül vajmi kevés hatása volt a foglalkoztatáspolitikára, tekintettel arra, hogy az átszervezések során feleslegessé vált munkaerő a vállalat más részlegeinél került foglalkoztatásra, valamint a munkaerőpiacon megnövekedett kereslet a feleslegessé vált munkaerőt felszívta.^[18]

Az állami garancia-rendszer kialakulásának vizsgálatokor érdemes említést tennünk a Bérgarancia törvényre vonatkozó, a Magyar Köztársaság Kormánya által benyújtott Bérgarancia alapról szóló T/98. Törvényjavaslatról. Itt rögzítésre került, hogy az állami vállalat – mintegy sajátos vállalkozási formaként – a munkavállalók részére kellő egzisztenciális háttérrel biztosít.

A lényegi változást a privatizáció időszakára tehetjük, amikor is az állam helyébe a magántulajdon lépett. A privatizációs követelmények mintegy gazdasági, pénzügyi követelményként jelentek meg és fogalmazódtak meg.^[19] A privatizáció megindulásával a munkáltató személyében is változások voltak, mely változás újfajta gazdasági hatást is hozott. A munkavállalói oldalról ennek egyik kézzel fogható jele volt, hogy a magánkézbe kerülő üzemek, intézmények nagyobb kockázatot jelentettek a munkavállalás területén.^[20] Végül ezt a kockázatot, és a munkavállalók számára kiszámíthatatlanabb állapotot kívánta rendezni az 1994-es bérgarancia szabályozás.^[21]

3. A Bérgarancia törvény keletkezése és fejlődése

A csódtörvény^[22]1992. január 1. napján történő hatálybalépésével megszűnt a felszámolási eljárás hatálya alá kerülő gazdálkodó szervezetek bérkifizetésével kapcsolatos, a fentiekben már hivatkozott állami garanciavállalás. Ugyanakkor a

[16] Bánsági, 2000.

[17] Ábel - Szakadát 1995.

[18] Laky, 2000.

[19] Az időlegesen állami tulajdonban lévő vagyont értékesítéséről, hasznosításáról, védelméről szóló 1992. évi LIV. törvény.

[20] Kiss, 1999.

[21] A Bérgarancia Alapról szóló 1994. évi LXVI. törvény.

[22] A csódeljárásról és a felszámolási eljárásról szóló 1991. évi XLIX. törvény.

fizetéképtelenné váló gazdálkodó szervezetek nagy száma és azok vagyoni helyzete miatt szükségessé vált az állami beavatkozás a munkaerőpiacon keletkezett feszültségek feloldására. Ez a helyzet indukálta tehát egy olyan rendszer kiépítését, illetve intézmény bevezetését, mely a munkabér megfizetését hivatott biztosítani. A megoldás egy önálló, elkülönített állami alap létrehozásában realizálódott. A Bérgarancia Alap létrehozataláról az Érdekegyeztető Tanács 1993. szeptember 4-i ülésén született megállapodás,^[23] végül az alapvető szabályozást az Országgyűlés a Bérgarancia Alapról szóló 1994. évi LXVI. törvényben fektette le, mely jogszabály 1994. november 2. napján került kihirdetésre.

Egyes szerzők szerint a Bérgarancia Alap létrehozására jóval később került sor, mint azt a kor jogi- és gazdasági szereplői igényelték volna. A joghézagot kihasználva, úgy hazai, mint külföldi vállalkozók nem a vállalkozások továbbműködését ösztönözték, hanem abban látták érdeküket, hogy a fizetéképtelen cégek piacait megszerezték, azok vagyonának felvásárlására spekuláltak, olykor a fizetéképtelen helyzet mesterséges kialakításával, utóbbiba beleértve a vállalatok munkavállalóinak elbocsátását is. Ezen folyamatok során kialakult társadalmi helyzet komoly szociális problémákhoz vezetett.^[24]

Az Alap, illetve törvény célját annak tervezete a következőképpen rögzítette: „A pénzügyi támogatás garantálja a dolgozók bérének korlátozott mértékben történő kifizetését és egyúttal fedezetet jelent a felszámolási eljárás során felmerülő munkabértartozások teljesítésére.”^[25] A törvény rendelkezése értelmében az alapot az Országos Munkaügyi Központ kezelte, mely a munkaerő-piaci szervezet központi szerve volt. Az Országos Munkaügyi Központ a Foglalkoztatási törvény^[26] szerinti alapfeladatoként a munkaügyi miniszter foglalkoztatással összefüggő feladataiban is segédkezett. Megjegyzendő azonban, hogy az Alap feletti rendelkezési joggal – a jogszabály ezen időállapotában is – a munkaügyért felelős miniszter bírt.^[27]

Az Alapnak ekkor három fő bevételi forrása volt: a gazdálkodó szervezetek által az Alapba befizetett úgynevezett bérgarancia járulék, az Alapnak visszafizetett támogatás és az egyéb bevételek. Ebből következik tehát, hogy a döntéshozók az Alap meghatározó pénzügyi forrásának az újonnan megjelenő, közteherként bevezetett, havonta fizetendő, úgynevezett bérgarancia járulékot szánták. Ezen modellben tehát a munkavállalók mentesülnek a fizetési kötelezettség alól, ugyanis annak kizárólagos címzettjei a munkáltatói pozícióban lévő gazdálkodó szervezetek.

[23] Tengelyics, 1994.

[24] Prugberger – Csák – Tóth, 2002.

[25] A Pénzügyminisztérium, a Munkaügyi minisztérium és az Igazságügyi Minisztérium Törvénytervezet a Bérgarancia Alapról.

[26] A foglalkoztatás elősegítéséről és a munkanélküliek ellátásáról szóló 1991. évi IV. törvény.

[27] Pál – Szűcs, 1992.

A munkáltatóknak az így meghatározott járulék összege a munkavállalóknak adott bruttó kereset 0,3%-át jelentette, mely összeget az állami adóhatóság által kezelt külön számlára kellett megfizetni.^[28] A pénz tehát nem közvetlenül az Alapba folyt be, hanem azt a befizetéseket követően öt napon belül a nemzeti adóhivatal utalta át az Alap számlájára.^[29]

A Bér garancia törvény első módosítására 1995-ben^[30] került sor, ez a módosítás hatályon kívül helyezte az Alap pénzforgalmi számlájára és annak vezetésére vonatkozó szabályokat. A költségvetési törvény módosítására kiadott pótköltségvetési törvény ugyanis kimondta: az elkülönített állami pénzalapok pénzforgalmi számláikat és lekötött betéteiket csak a Magyar Nemzeti Banknál vezethetik, illetőleg helyezhetik el. A bér garancia-rendszer ezen pénzügyi indíttatású módosítása eredményezte a Munkaerőpiac Alap, mint elkülönített állami pénzalap létrehozását 1996. január 1-jétől, tehát a Bér garancia alap megszűnt önálló, elkülönített pénzalap lenni, és más alapokkal együtt beépült a jogutódként tekintendő Munkaerőpiac Alapba.^[31]

A rendszer újabb jelentős módosítását jelentette az 1997. évi CXX. törvény a foglalkoztatás elősegítéséről és a munkanélküliek ellátásáról szóló 1991. évi IV. törvény, valamint a Bér garancia Alapról szóló 1994. évi LXVI. törvény módosításáról, mely 1998. január 1-jén lépett hatályba. Az utóbbiakban hivatkozott két módosítás a munkavállalók érdekeit helyezte előtérbe. Többek között kibővült a munkavállalók általi követelések köre, módosult a bértartozás fogalma, az eljárás ügyfél-centrikusabb lett a munkaügyi központok hathatósabb bevonásával.

4. Az Európai Unióhoz való csatlakozás hatása a hazai jogalkotásra

A hazai bér garancia-rendszer fejlődésében és alakulásában meghatározó szerepet játszott Magyarország csatlakozása az Európai Unióhoz,^[32] melynek fontossága a jogharmonizációs kötelezettségeken alapszik, hiszen a munkáltatók fizetésképtelensége esetén értelmezendő munkavállalói igények védelme is a közösségi munkajog részét képezik, melyek iránymutatással bírnak a tagállamok joggyakorlatára.^[33] A jogharmonizáció célja és küldetése, hogy a tagállamok és a közösségi joganyag minél közelebb kerüljön egymáshoz úgy, hogy a jogharmonizáció eredményeként nem közösségi jog, hanem hazai jog keletkezzék.^[34]

[28] A bér garancia járulék megfizetése olyannyira adójogi kérdés lett, hogy erre tekintettel az adózás rendjéről szóló 1990. évi XCI. törvény is megfelelően módosításra került, összhangban a Foglalkoztatási törvény vonatkozó rendelkezéseivel.

[29] Pál - Szűcs, 1992.

[30] A Magyar Köztársaság 1995. évi pótköltségvetéséről szóló 1995. évi LXXII. törvény.

[31] Munkaügyi Minisztérium: Munkaügyi politika és munkaügyi folyamatok 1994-1998.

[32] 2004. évi XXX. törvény.

[33] Kiss, 1999.

[34] Várnay - Papp, 2005.

A jogharmonizáció kifejezést a jogharmonizációs célú jogalkotásról szóló 7001/2005. (IK.8.) IM rendelete határozta meg: „...jogharmonizáció alatt értendő minden olyan belső jogalkotási tevékenység, amelynek célja az uniós tagságból eredő kötelezettségeink végrehajtása, illetve a tagságból fakadó jogaink érvényesítését biztosító belső jogi környezet megteremtése.”^[35] A jogharmonizáció egyik leggyakoribb eszköze az irányelv, bár ide sorolható a „puha jog”,^[36] illetve egyéb jogszabályok is bírhatnak ilyen jellemzővel.

Az irányelvek közül az alábbiak érdemelnek kiemelészt jelen téma szempontjából:

- A Tanács 1980. október 20-i 80/987/EGK irányelve a munkáltató fizetéseképtelensége esetén a munkavállalók védelmére vonatkozó tagállami jogszabályok közelítéséről.
- Az Európai Parlament és a Tanács 2002. szeptember 23-i 2002/74/EK Irányelve a munkáltató fizetéseképtelensége esetén a munkavállalók védelmére vonatkozó tagállami jogszabályok közelítéséről szóló 80/987/EGK tanácsi irányelv módosításáról.
- Az Európai Parlament és a Tanács 2008/94/EK irányelve (2008. október 22.) a munkáltató fizetéseképtelensége esetén a munkavállalók védelméről.

Az európai szabályozási folyamat kezdeteként említést érdemel az Európai Szociális Charta,^[37] mely annak eredményeképp született, hogy a tagállamok a csődjog reformjával összefüggésben olyan megoldások kialakítására törekedtek, amelyek segítik, illetve megteremtik a munkavállalók egzisztenciális biztonságát egy esetleges munkáltatói fizetéseképtelenség bekövetkezése esetén.^[38] Közösségi szinten is elismerték az irányelvek megalkotása során, hogy a gazdasági és szociális fejlődés záloga a munkavállalók anyagi védelmének biztosítása.

A fentiekben hivatkozott irányelvek kötelező iránymutatásul szolgáltak a tagállammá vált Magyarország számára is. Az irányelvek implementálási határidőt tartalmaztak, hogy a hazai jogrendszerben a megfeleltetést célzó és szolgáló törvénymódosítások programozottan megtörténjenek. Azonban nem csak az irányelveknek van komoly hatása, de az Európai Unió bírósági gyakorlatának is óriási szerepe van a jogszabályi környezet alakulásában. Itt érdemes mindenképp említést tenni az olasz Francovich-ügyről.

A már hivatkozott 80/987. számú irányelv alapján a tagállamoknak garanciaalapot kell felállítani, melyekből kártalanítják azon munkavállalókat, akik munkáltatója fizetéseképtelenné vált. Olaszország azonban nem állított fel ilyen garanciaalapot, emiatt a munkájukat elvesztő és kártalanításban nem részesülő felperesek beperelték az államot. A bíróság megállapította, hogy a fenti irányelv rendelkezéseit magánfél nem hívhatja fel tagállami bíróságon, mert nem felel

[35] Magyar Közlöny 2005. évi 117. szám (2005. augusztus 31.).

[36] Az ügynevezett *soft law*.

[37] Magyarországon az Európai Szociális Chartát a 2009. évi VI. törvény hirdette ki.

[38] Bencze, 2004.

meg azon feltételeknek, melyeket a közvetlen hatály léte megkíván.^[39] A bíróság e körben vizsgálta az állami felelősséget, melynek eredményeként több – a későbbiekben kardinális – megállapításra jutott.^[40]

A Bérgarancia törvény első olyan módosítása, mely a garanciális célok mellett a jogharmonizáció érvényesítésének a lehetőségét is biztosította, a 2001. december 22-én hatályba lépő 2001. évi LXXVIII. törvény révén valósult meg. A 2006. évi módosítás újabb garanciális célú módosítás volt, melyre tekintettel, 2006. július elsejei hatálybalépéssel, kifejezetten a munkavállalói érdekeket biztosító határidő-maximalizáló rendelkezéseket vezettek be. Ilyen rendelkezés volt például, hogy a munkavállalók helyzetének megkönnyítésével és érdekeinek szem előtt tartásával a felszámoló köteles haladéktalanul kérelmet benyújtani az illetékes Munkaügyi Központhoz, ha annak törvényi feltételei fennállnak, biztosítva ezáltal, hogy ne csak a jogszabályi lehetőség legyen meg, hanem hogy a munkavállalók valóban hozzá is jussanak bérükhöz.^[41]

5. Nemzetközi kitekintés

A közösségi jog hatásai mellett egy gondolat erejéig érdemes említés tenni a nemzetközi jog hazai jogalkotást befolyásoló tendenciáiról is a bérgarancia vonatkozásában. A Nemzetközi Munkaügyi Szervezet 1992-ben fogadta el a 173. számú Egyezményt a munkavállalók igényeinek védelméről munkáltatójuk fizetéseképtelensége esetén, valamint az azonos címmel rendelkező 180. számú Ajánlást.^[42]

II. A HATÁLYOS SZABÁLYOZÁS BEMUTATÁSA

A Bérgarancia Alapról szóló 1994. évi LXVI. törvény legutóbbi módosításáról az egyes foglalkoztatási tárgyú törvények módosításáról szóló 2013. évi CLXXIX. törvény rendelkezik, mely alapján néhány új elemmel bővült az eddigi szabályozás.^[43]

Már előljáróban szeretném leszögezni, hogy 2013. január elsejétől lehetőség nyílik a munkaerő-kölcsönzés és az iskolaszövetkezet által nyújtott szolgáltatás keretében foglalkoztatott munkavállalók után a kölcsönbeadó és az iskolaszövet-

[39] Blutman, 2004.

[40] Így például: ha a közösségi normák teljes körű hatályosulása az állam valamely jogi aktusától függ, és ennek következtében a magánszemélyek az adott aktus hiányában nem érvényesíthetik a nemzeti bíróságok előtt a közösségi jog által ismert jogaikat, akkor a tagállam kártérítési kötelezettsége nagyon fontos. Ebből következik az általánosan már elismert elv, hogy *az állam felelős a közösségi jog neki betudható megsértésével a magánszemélyeknek okozott károkért, szerves része a Szerződés rendszerének.*

[41] Prugberger – Fabók, 2001.

[42] Nemzetközi Munkaügyi Egyezmények és Ajánlások 1919–1995. III. kötet.

[43] A módosított Bérgarancia törvény 2014. január 1. napjától hatályos.

kezet részére meg nem fizetett szolgáltatási díj törvényben meghatározott részének megelőlegezésére is, annak érdekében, hogy az így foglalkoztatott munkavállalók munkabére is biztosított legyen. Ezen tényt azért tartom fontosnak a jelenlegi szabályozás rendszerének bemutatása előtt megjegyezni, hogy érzékeltessem, a jogalkotó kvázi kibővítette a munkáltató fogalmát, így a munkaerő-kölcsönzés és az iskolaszövetkezet keretében foglalkoztatott munkavállalók bérvédelme is jogszabályi megerősítést kapott.

1. A bérgarancia támogatásra jogosultak (alanyi kör)

A bérgarancia-eljárás keretében

a) a felszámolás vagy kényszertörlési eljárás alatt álló gazdálkodó szervezetnek^[44] a munkavállalóval szemben fennálló kiegyenlíthetetlen bértartozásából,

b) a felszámolás alatt álló kölcsönbevevő által a kölcsönbeadó részére a kölcsönzött munkavállaló után meg nem fizetett kölcsönzési díjból,

c) a felszámolás alatt álló gazdálkodó szervezetnek az iskolaszövetkezet részére meg nem fizetett szolgáltatási díjból az e törvény által meghatározott összeg előlegezhető meg.^[45]

A jogalkotó tehát a korábbi szabályozásokon túl a jogszabály tárgyi hatályát a bértartozásokon túl kiterjesztette a kölcsönzési díjra, valamint a szolgáltatási díjra is. A munkavállalók tehát szélesebb körben jogosultak bérvédelem iránti igényük előterjesztésére.

A jogszabály saját értelmező rendelkezése keretében utal arra, hogy mit ért felszámolási eljárás alatt: a csődeljárásról és a felszámolási eljárásról szóló 1991. évi II. törvény (a továbbiakban: Cstv.) szerinti felszámolás, továbbá az Európai Unió államának és az Európai Gazdasági Térségről szóló megállapodásban részes más állam (a továbbiakban: EGT állam) joga szerinti bármely olyan eljárás, amely alapján a munkáltató fizetésképtelensége alapján az adott tagállam joga szerinti kollektív eljárás kezdeményezésére irányuló kérelmet terjesztettek elő, amely a munkáltató vagyona feletti rendelkezési joga részleges vagy teljes elvonásával, valamint felszámoló vagy hasonló feladatot ellátó személy kinevezésével jár, illetve az említett rendelkezések alapján az illetékes hatóság vagy bíróság döntött az eljárás megkezdéséről, vagy megállapította, hogy a munkáltató vállalkozása vagy üzeme végleg megszűnt, és a rendelkezésre álló eszközök nem elegendőek az eljárás megkezdéséhez.^[46]

[44] A gazdálkodó szervezet fogalmát a csődeljárásról és a felszámolási eljárásról szóló 1991. évi II. törvény határozza meg.

[45] 1994. évi LXVI. törvény 1. §.

[46] Meghatározza továbbá a gazdálkodó szervezet fogalmát is, mely a Cstv. 3. §-a (1) bekezdésének a) pontjában felsorolt minden gazdálkodó szervezet, továbbá minden olyan, valamely EGT tagállam joga szerint alakult egyéb szervezet, amely e törvényben foglaltak alapján felszámolás alatt állhat.

2. A bérgarancia támogatás tárgyi köre

Fontos megjegyeznünk, hogy a jogszabály nem minden munkavállalói követelésnek ad helyt a felszámolási eljárás során. A munkavállalói követelés ugyanis mást jelent a munkajog területén és mást jelent a bérgarancia szabályozás területén. Ha munkavállalói oldalról nézzük a kérdést, akkor az lenne a legoptimálisabb megoldás, ha minden a munkaviszonyból származó követelés a bérgarancia kifizetés tárgya lenne. Ez a megoldás azonban meglehetősen leterhelné az állami költségvetést és talán nagyobb visszaélésekhez is vezethetne.

A törvény alapján csak az általa meghatározott, úgynevezett bértartozások sorolhatók a támogatási tárgykörbe.

Bértartozásnak minősül a felszámolás alatt álló gazdálkodó szervezetet mint munkáltatót terhelő minden munkabértartozás, ideértve a betegszabadság időtartamára járó térítést is, és (utalószabályként) a munkaviszony megszűnésével összefüggésben járó, a Cstv. 57. §-ának (3) bekezdése szerint elszámolható végkielégítés tartozást.^[47]

Összegezve tehát, a bérgarancia-alapból jelenleg megtéríthető követelések két csoportba sorolhatók:

1. munkabértartozás (beleértve a betegszabadság idejére járó juttatást is)
2. végkielégítés tartozás.

Ezek a követelések a Bérgarancia Törvény értelmében csak akkor képezhetik a támogatás alapját, ha fennáll *bértartozásról* van szó, hiszen ahogyan Dr. Kiss György írja „a munkavállaló teljesítését követően – törvényben meghatározott időponttól kezdve – a követelés esedékes, és a munkáltató, mint adós késedelemben van.”^[48] A pénzügyi támogatás ugyanis a felszámolás kezdő időpontja előtt megszűnt munkaviszonyból származó bértartozások fedezetéül is szolgál.

A Bérgarancia Törvény nem fejt ki a munkabértartozás elemeit, így az Mt. vonatkozó rendelkezéseit^[49] kell figyelembe venni, mely szintén nem tartalmazza ugyan a munkabér fogalmát, de a következő bérelemeket említi:

- a) alaphér,
- b) bérpótlék,
- c) rendkívüli munkavégzés ellenértékéért járó pótlék, illetve átalány,
- d) készenlét, ügyelet esetén járó juttatás,

[47] A munkáltató rendes felmondása esetén felszámolási költségként – ha a felszámolás kezdő időpontját megelőzően legalább egy évvel korábban megkötött kollektív szerződés, illetve munkaszerződés magasabb összeget nem állapít meg – a munkavégzés alóli felmentés időtartamára jutó távolléti díj és a végkielégítés azon összege vehető figyelembe, amely a munkavállalót az Mt. 69. § (1)-(3) bekezdése, 70. § (3) bekezdése és 77. § (3) és (4) bekezdése alapján megilleti. E rendelkezés alkalmazásában az adós – (1) bekezdés hc) pontjában nem említett – vezető állású munkavállalói tekintetében kizárólag az Mt. 210. § (3) bekezdésében megállapított, a felszámolás kezdő időpontjában esedékes összeg vehető figyelembe.

[48] Kiss, 1999.

[49] Az Mt. XII. fejezete szól a Munka díjazásáról.

- e) munkaszüneti napon a munkaidő-beosztás alapján munkát végző munkavállaló juttatása,
- f) állásidőre járó juttatás,
- g) távolléti díj.

A fenti jogcímen járó juttatások bérgarancia-alapból való kifizethetősége tehát nem kérdőjelezhető meg a hivatkozott jogszabályi rendelkezések alapján.

3. A támogatás forrása

A támogatás forrásául a foglalkoztatás elősegítéséről és a munkanélküliek ellátásáról szóló 1991. évi IV. törvény 39. §-a (3) bekezdésének d) pontja alapján a Nemzeti Foglalkoztatási Alap bérgarancia alaprésze szolgál.

A Munkaerőpiaci Alap, mint elkülönített állami pénzalap elnevezése Nemzeti Foglalkoztatási Alapra módosult a 2011. évi CLXVI. törvénymódosítással, 2012. január 1-jével. A Nemzeti Foglalkoztatási Alap célja – többek között – a törvényben meghatározottak szerint a foglalkoztatáshoz, a munkanélküliséghez, a képzési rendszer fejlesztéséhez kapcsolódó pénzeszközök összevonásával, egységes kezelésével az álláskeresők ellátásának biztosítása, a foglalkoztatás elősegítése, a munkahelyteremtés, a munkahelymegőrzés, a munkaerő alkalmazkodásának és az álláskeresők munkához jutásának támogatása, a felszámolás alatt álló gazdálkodó szervezetek munkavállalói szociális biztonságának elősegítése, a képzési rendszer fejlesztésének támogatása. E körben megjegyzendő még, hogy a Nemzeti foglalkoztatási Alap az Európai Foglalkoztatási Szolgálat működési és fejlesztési kiadásainak finanszírozásához is hozzájárul.^[50]

4. Támogatás igénybevételének feltételei

A bérgarancia-alapból való támogatás iránti kérelmet a felszámolók, a kölcsönbeadók és az iskolaszövetkezetek az egyes foglalkoztatási tárgyú törvények módosításáról szóló 2013. évi CLXXIX. törvény által módosított Bérgarancia Alapról szóló 1994. évi LXVI. törvény (a továbbiakban: Btv.) 3. § és 13. § (3) bekezdése alapján 2014. január 1. napjától elektronikusan nyújthatják be. A kérelem benyújtására egy külön informatikai rendszert állítottak fel.^[51]

Ha a felszámoló haladéktalanul benyújtja a támogatás iránti kérelmet, ha a felszámolás alatt álló gazdálkodó szervezetnél foglalkoztatott, szokásos magyarországi munkavégzési hellyel rendelkező munkavállalókkal szemben fennálló bértartozást a felszámolás kezdő időpontját követően a felszámolási költségek fedezetét jelentő bevételek hiánya miatt a bérfizetési napon – ideértve a munkál-

[50] 1991. évi IV. törvény 39. § (2) bekezdés.

[51] Az informatikai rendszer a <https://tea.munka.hu> linken érhető el.

tató jogutód nélküli megszűnésének esetét is – nem tudja kielégíteni. A kérelmet az állami foglalkoztatási szervhez visszatérítendő pénzügyi támogatás iránt kell benyújtani.^[52] Itt kívánok utalni rá, hogy a támogatás kamatmentes.

A jogalkotó tehát a fent ismertetett jogszabályi hivatkozásban foglaltak alapján nem határozta meg *ex lege* azt az időpontot, illetve határidőt, amikor a felszámolónak a kérelmet be kell nyújtania. A „haladéktalanul” szó használatával nyitott törvényi tényállási elemként értelmezendő a felszámoló cselekvési idejének a kezdete. Itt minden esetben a munkavállalók érdekeinek szem előtt tartásával kell eljárni a kérelem benyújtójának, különös tekintettel a törvény bértvédelmi funkciójára.

A jogszabály meghatározza azokat a kritériumokat is, melyek fennállása esetén nem terjeszthető elő kérelem, így a felszámolás alatt álló gazdálkodó szervezet olyan munkavállalója tekintetében, aki

a) nem magyarországi szokásos munkavégzési hellyel rendelkezik,
b) a felszámolóval a felszámolás elrendelésekor vagy azt megelőző fél éven belül tagsági (részvényesi) jogviszonyban, vagy foglalkoztatásra irányuló jogviszonyban áll, illetőleg állt, vagy

c) a felszámolónak vagy a felszámoló szervezet az előző pontban meghatározott munkavállalójának a Polgári Törvénykönyvről szóló törvény szerinti közeli hozzátartozója.^[53]

Abban az esetben, ha a felek között vita merül fel a vonatkozásban, hogy a munkavállaló szokásos munkavégzési helye Magyarországon található-e, akkor ennek eldöntéséről az állami foglalkoztatási szerv, a felszámoló, vagy a munkavállaló kérelmére a közigazgatási és munkaügyi bíróság tizenöt napon belül, nemperes eljárásban dönt. Ezen nemperes eljárásban a közigazgatási és munkaügyi bíróság illetékességét az eljáró állami foglalkoztatási szerv székhelye határozza meg, eljáró állami foglalkoztatási szerv hiányában pedig a Fővárosi Közigazgatási és Munkaügyi Bíróság az illetékes.^[54]

A támogatás iránti kérelmet a felszámolónak vagy meghatalmazottjának az állami foglalkoztatási szervhez a Btv. 1. és 2. melléklete szerint, értelemszerűen kitöltött formanyomtatványon, valamennyi előírt mellékletet becsatolva írásban és elektronikus formában kell benyújtania. A kérelem mellékletét képező nyilatkozatok kizárólag elektronikus formában nyújthatók be. A munkaügyi központ a nyilatkozatokat elektronikus formában, annak megváltoztathatatlanságát biztosító zárt informatikai rendszerben tárolja. A támogatás iránti kérelmet írásban egy eredeti példányban kell benyújtani.^[55]

Ezen zárt informatikai rendszer bevezetésével a jogszabály igyekszik a közigazgatásban már egyre jobban elterjedt és a kényelmesebb és gyorsabb ügyintézését lehetővé tevő elektronikus ügyintézés adta lehetőségeknek megfelelni.

[52] Btv. 2. § (1) bekezdés.

[53] Btv. 2. § (2) bekezdés.

[54] Btv. 2. § (3)-(4) bekezdés.

[55] Btv. 3. § (1) bekezdés.

5. A támogatás iránti eljárás menete

A támogatás iránti kérelem elbírálására vonatkozó eljárásra – a törvényben foglalt eltérésekkel – a közigazgatási hatósági eljárás általános szabályait^[56] kell alkalmazni. Az állami foglalkoztatási szerv a támogatásról a kérelem benyújtását követő nyolc napon belül határozattal dönt. A támogatás iránti kérelem elbírálására az az állami foglalkoztatási szerv illetékes, amelynek területén a felszámolás alatt álló gazdálkodó szervezet székhelye van.

Támogatás esetén az állami foglalkoztatási szerv a kérelem átvételétől számított 15 napon belül intézkedik a Nemzeti Foglalkoztatási Alap bérgarancia alaprészből

a) a bértartozás – a munkavállalót terhelő közterhekkel csökkentett – összegének a kifizetéséről munkavállaló számára,

b) a munkavállalót terhelő közterheknek a megfizetéséről – a felszámolás alatt álló gazdálkodó szervezet nevében a gazdálkodó szervezet adóazonosító jelének feltüntetésével – az állami adóhatóságnak, valamint

c) a munkabért – határozat vagy jogszabály alapján – terhelő levonás teljesítéséről és a jogosult részére történő kifizetéséről.^[57]

Amennyiben a kérelmező, illetve a kérelem nem felel meg a törvényben meghatározott feltételeknek, a munkaügyi központ a gazdálkodó szervezet képviselőjét – határidő tűzésével – hiánypótlásra szólítja fel. A hiánypótlás elmulasztása esetén a kérelmet a rendelkezésre álló adatok alapján kell elbírálni, vagy a támogatás megállapítására irányuló eljárást meg kell szüntetni. Természetesen, hiánypótlás esetén annak ügyintézési határideje az itt feltüntetett határidőbe nem számít bele.

A gyakorlatban komoly dilemmát jelentett, hogy a munkavállalóknak kifizetendő követelést bruttó, vagy nettó összegben kell-e számolni. A korábbi szabályozás ugyanis nem rendelkezett arról, hogy a bérkövetelés alatt nettó, vagy bruttó követelést kell-e érteni.^[58] A hatályos szabályozás rendelkezéseiből azonban egyértelműen kiolvashatjuk, hogy nettó bérkifizetésről van szó.

Az állami foglalkoztatási szerv az eljárása során 5 munkanapon belül tájékoztatja a felszámolót a kifizetés menetéről, melynek kézhezvételét követő 10 napon belül a felszámoló írásban tájékoztatja a munkavállalókat az őket érintő kifizetésekről. A gyakorlatban elterjedt, hogy a felszámolók a munkavállalói értesítéssel egyidejűleg kiküldenek egy adatlap nyomtatványt is. A nyomtatványt a munkavállalónak, vagy képviselőjének kell kitöltve visszajuttatni a felszámolónak, hogy rögzítse a munkavállaló adataiban bekövetkezett esetleges változásokat és pontosítsa a korábban rendelkezésre álló adatokat.

[56] A közigazgatási hatósági eljárás és szolgáltatás általános szabályairól szóló 2004. évi CXL. törvény.

[57] Btv. 5. §.

[58] Horesnyi, 2011.

Fontos változás 2014-től, hogy helyt adó döntés esetén a támogatást a munkaügyi központ közvetlenül a munkavállalónak fizeti ki, valamint gondoskodik a felszámoló által az Adatlapon közölt összegek közül a közterheknek az állami adóhatóság, a munkabért terhelő levonásoknak a jogosultak részére történő átutalásáról. Ebből következően, amennyiben az elektronikus rendszerben rögzített összegek magasabbak az igényelhetőnél, úgy a támogatást az adott személy vonatkozásában elutasítják. Ebben az esetben a döntés indokolás részében a munkaügyi központ meghatározza az adott személyre vonatkozó támogatási összeget, mely egy új kérelem formájában megigényelhető.

A fentiekben bemutatott Btv. 5. §-ában foglaltak nem érintik azonban a felszámolás alatt álló gazdálkodó szervezetnek mint foglalkoztatónak, illetve a felszámolónak a társadalombiztosításról, valamint az adózás rendjéről szóló jogszabályban meghatározott, a társadalombiztosítási szervvel, az adóhatósággal szemben fennálló kötelezettségeit,^[59] valamint a foglalkoztatottal szemben fennálló kötelezettségeit, és az annak elmulasztásából eredő felelősségét.

A felszámoló eljárása során köteles az állami foglalkoztatási szerv részére a támogatás folyósításához szükséges adatokat a Btv. 1. és 2. mellékletében foglaltak szerint rendelkezésre bocsátani. A felszámolót a munkavállalóval szemben az adatszolgáltatás tekintetében felelősség terheli, úgy az átutalás elmulasztásáért, mint annak késedelmes vagy nem megfelelő teljesítéséért, ha annak oka a felszámoló mulasztása, vagy nem a jogszabálynak megfelelő adatszolgáltatása.^[60]

6. A támogatás mértéke

A felszámoló a támogatási igény meghatározása során a támogatásra jogosult gazdálkodó szervezetnek a jogosultakkal szemben, a bérfizetési napon fennálló bértartozását, de egy felszámolási eljáráson belül jogosultanként legfeljebb a tárgyévet megelőző második év - Központi Statisztikai Hivatal által közzétett - nemzetgazdasági havi bruttó átlagkeresetének ötszörösét veheti figyelembe. Ha a gazdálkodó szervezet a támogatást ugyanazon jogosult tekintetében egy felszámolási eljáráson belül több részletben veszi igénybe, és a felszámolási eljárás egyes naptári éveiben a bruttó átlagkereset mértéke eltérő, a támogatás következő évben történő igénybevétele esetén a jogosultság szempontjából a magasabb bruttó átlagkereset alapján számított támogatási mértéket kell figyelembe venni.

A fentiekől eltérően,

- a) ha a felszámolási eljárás kezdetétől egy év eltelt,
- b) azon jogosultak esetében, akikre vonatkozóan az addig igénybe vett összeg kimerítette a hivatkozott ötszörös mértéket, jogosultanként további, legfeljebb

[59] Így különösen a munkavállalót megillető munkabérrel és annak közterheivel összefüggő bevallási és adatszolgáltatási kötelezettségeket.

[60] Btv. 6. §.

kettő havi bruttó átlagkeresetnek megfelelő támogatást igényelhet a felszámoló, ha annak e törvényben meghatározott egyéb feltételei fennállnak.^[61]

A támogatás mértéke tehát nem korlátlan, hanem annak *ex lege* meghatározott mértéke van, vagyis a jogalkotó maximalizálta az igénybe vehető támogatás összegét. Ez több cél is szolgál: egyrészt, hogy az állami költségvetés számolni tudjon a Bérgarancia Alap által felhasznált összegekkel, valamint elkerülje a jogosulatlanul igénybe vehető, indokolatlanul magasra „duzzasztott” munkavállalói követeléseket.

A Nemzeti Foglalkoztatási Alap bérgarancia alaprészéből – meghatározott kivételekkel – legfeljebb olyan mértékű támogatás igényelhető, amennyivel a gazdálkodó szervezetnek a munkavállalóval szemben a bérfizetés napján fennálló bértartozása meghaladja a gazdálkodó szervezetnél a bérfizetés napjáig és azt követően – a kérelem benyújtásáig – keletkezett forrás együttes összegét.

Megjegyzendő, hogy azon munkavállalókkal szembeni bértartozást, akiknek a munkaviszonya az Mt. 63. § (1) bekezdés b) pontja alapján a munkáltató jogutód nélküli megszűnése miatt szűnik meg, továbbá azt a bértartozást, amely a gazdálkodó szervezet jogutód nélküli megszűnésének időpontjában válik esedékessé, a felszámoló köteles rendelkezésre álló fedezet hiányában – a munkavállaló külön igénybejelentése nélkül – a felszámolási zárómérleg elkészítését megelőzően a Nemzeti Foglalkoztatási Alap bérgarancia alaprészéből megigényelni.^[62] Láthatjuk tehát, hogy a munkáltató jogutód nélküli megszűnésének esetére is védelem alá kerülnek a munkavállalók meg nem fizettet munkabérei, nem csak a felszámolási eljárás keretében van lehetőség a bérgarancia támogatás igénylésére.

7. A támogatás visszafizetésének követelménye

A jogosulatlanul igénybe vett, vagy nem jogszerűen felhasznált támogatást a támogatás iránti kérelem időpontjában hatályos jegybanki alapkamat kétszerezésével növelt összegben kell visszafizetni. Ilyennek kell tekinteni, ha az állami foglalkoztatási szerv a kifizetést a felszámoló valóságnak nem megfelelő adatszolgáltatása miatt olyan munkavállaló részére is teljesíti, akinek nem állt fenn bértartozása, vagy a munkavállaló fennálló bértartozásánál nagyobb mértékű támogatási összeg került kifizetésre. E visszafizetésből a kamatrész a felszámolót,^[63] a támogatás összege a felszámolás alatt álló gazdálkodó szervezet vagyónát terheli.^[64] A felszámoló felelősségi kérdésein túl a jogosulatlanul igénybe vett bérgarancia támogatás a Büntető Törvénykönyvről szóló 2012. évi C. törvényben (a továbbiakban: Btk.) foglalt költségvetési csalás tényállását is kimerítheti.

[61] Btv. 7. § (1)-(2) bekezdés.

[62] Btv. 7. § (3)-(4) bekezdés.

[63] A Cstv. 51. és 54. §-ában meghatározott, a felszámolóra vonatkozó felelősségi szabályokat a felszámolóknak a támogatás igénybevitelével kapcsolatos eljárására is alkalmazni kell.

[64] Btv. 8. § (1)-(3) bekezdés.

A Btk. 396. § (1) bekezdésében foglaltak alapján aki

a) költségvetésbe történő befizetési kötelezettség, vagy költségvetésből származó pénzeszközök vonatkozásában mást tévedésbe ejt, tévedésben tart, valótlan tartalmú nyilatkozatot tesz, vagy a valós tényt elhallgatja;

b) költségvetésbe történő befizetési kötelezettséggel kapcsolatos kedvezményt jogosulatlanul vesz igénybe, vagy költségvetésből származó pénzeszközöket a jóváhagyott céltól eltérően használ fel és ezzel egy vagy több költségvetésnek vagyoni hátrányt okoz, vétség miatt két évig terjedő szabadságvesztéssel büntetendő.

A költségvetési csalás alanya bárki lehet, így jelesül a felszámoló és a munkavállaló is, aki költségvetésbe történő befizetési kötelezettségével, illetve az onnan származó juttatásával kapcsolatban tanúsít megtévesztő magatartást, feltéve, ha ezzel egy, vagy több költségvetésnek vagyoni hátrányt okoz. A jogosulatlanul igénybe vett támogatás visszafizetése annak folyósításától számított 60. napon, illetve, ha a felszámolási zárómérleg benyújtására a 60. napot megelőzően kerül sor, a felszámolási zárómérleg benyújtásának napját megelőző napon válik esedékké. E rendelkezés alkalmazása szempontjából a felszámolási mérleg benyújtásának napján a zárómérleg postára adásának, vagy a bírósághoz történő beadásának napját kell érteni. A támogatás visszafizetésére pénzbeli teljesítés formájában kerülhet sor.^[65]

8. A külföldi bérgarancia-szervezetekre vonatkozó rendelkezések

A külföldi gazdálkodó szervezet felszámolása esetén a támogatási kérelem benyújtása iránti kötelezettség a külföldi gazdálkodó szervezet felszámolóját terheli. A külföldi gazdálkodó szervezet fióktelepe ellen Magyarországon indult felszámolási eljárás esetén a fenti kötelezettség a fióktelep munkavállalói tekintetében a fióktelep felszámolóját terheli.^[66] Az állami foglalkoztatási szerv köteles a támogatást megállapítani, ha a gazdálkodó szervezet által benyújtott kérelem az e törvényben foglaltaknak megfelel.^[67] Az állami foglalkoztatási szerv a külföldi bérgarancia-szervezet vagy a külföldi felszámoló megkeresésére tájékoztatást ad a magyar bérgarancia-rendszer működéséről, a bérgarancia-eljárásban részt vevő hatóságok elérhetőségéről és az eljárás menetéről.

A külföldi bérgarancia-szervezet megkeresésére az állami foglalkoztatási szerv – a céginformációs és az elektronikus cégeljárásban közreműködő szolgálat adatszolgáltatása alapján – tájékoztatást ad a felszámolás alatt álló magyar cégek cégjegyzékének azon adatairól, amelyek a külföldi bérgarancia-szervezet tájékoztatása alapján a külföldi bérgarancia-eljárás lefolytatásához szükségesek.^[68]

[65] Btv. 9. § (1)-(3) bekezdés.

[66] Btv. 2/A. § (1)-(2) bekezdés.

[67] Btv. 2/B. § (1) bekezdés.

[68] Btv. 10. § (1)-(2) bekezdés.

9. Speciális rendelkezések a munkaerő-kölcsönzés és az iskolaszövetkezetek esetében

A kölcsönbeadó, illetve az iskolaszövetkezet az esedékesség lejártát követő 10 munkanapon belül kérelmet nyújthat be az állami foglalkoztatási szervhez visszatérítendő támogatás iránt, ha a felszámoló a felszámolás alatt álló kölcsönvevőnél foglalkoztatott munkavállaló után járó kölcsönzési díjat vagy az iskolaszövetkezet szolgáltatásának fogadójánál foglalkoztatott iskolaszövetkezeti tag után járó díjat (a továbbiakban együtt: szolgáltatási díj) a felszámolás kezdő időpontját követően – a felszámolás fedezetét jelentő bevételek hiánya miatt – az esedékesség napján nem tudja megfizetni és tartozását elismeri. A tartozást elismerő nyilatkozat munkavállalónként, illetve szövetkezeti tagonként tartalmazza az elmaradt szolgáltatási díjat. A tartozást elismerő nyilatkozatot mellékelni kell a támogatás iránti kérelemhez. A törvény tehát a bértartozás körébe vonja a meg nem fizetett kölcsönzési díjat és az iskolaszövetkezeti tag után járó díjat.

A kölcsönbeadó és az iskolaszövetkezet a támogatási igény meghatározása során a kérelemben a kikölcsönzött, illetve átengedett munkavállaló részére járó munkabér összegét veheti figyelembe, mely egy felszámolási eljárás során belül jogosultanként legfeljebb a tárgyévét megelőző második évre vonatkozóan a Központi Statisztikai Hivatal által közzétett nemzetgazdasági havi bruttó átlagkereset (a továbbiakban: bruttó átlagkereset) ötszöröse lehet. Ha a kölcsönbeadó és az iskolaszövetkezet a támogatást ugyanazon jogosult tekintetében egy felszámolási eljárás során több részletben veszi igénybe, és a felszámolási eljárás egyes naptári éveiben a bruttó átlagkereset mértéke eltérő – a támogatás következő évben történő igénybevétele esetén –, a jogosultság szempontjából a magasabb bruttó átlagkereset alapján számított támogatási mértéket kell figyelembe venni.

Lényeges különbség a korábbiakban bemutatott szabályozástól, hogy a kölcsönbeadó és az iskolaszövetkezet esetében a támogatás továbbra is a kölcsönbeadó és az iskolaszövetkezet pénzforgalmi számlájára kerül átutalásra. A kölcsönbeadó és az iskolaszövetkezet a támogatást saját pénzeszközeitől elkülönítetten kezeli, és azt kizárólag a felszámolási eljárás alatt álló kölcsönvevőhöz kikölcsönzött munkavállaló, illetve – iskolaszövetkezet esetén – a szolgáltatást fogadóhoz átengedett tag részére járó munkabér megfizetésére fordíthatja, vagy a kifizetett munkabérre számolhatja el. A kölcsönbeadó, illetve az iskolaszövetkezet a támogatás beérkezését követő három munkanapon belül gondoskodik

a) a kikölcsönzött munkavállalót, illetve szövetkezeti tagot terhelő közterhekkel csökkentett összegnek a munkavállaló, illetve a szövetkezeti tag részére történő kifizetéséről;

b) a munkavállalót, illetve a szövetkezeti tagot terhelő közterheknek az illetékes szervek részére történő megfizetéséről.

Ha a támogatásnak a kölcsönbeadó, illetve az iskolaszövetkezet rendelkezésére bocsátásától számítva a következő bérfizetési napig öt munkanapnál

kevesebb van hátra, a kifizetés a következő bérfizetési napon történik. A támogatás felhasználásáról a kölcsönbeadó és az iskolaszövetkezet a kifizetést követő 15 napon belül az állami foglalkoztatási szervnek beszámolót készít.^[69] A beszámoló készítése álláspontom szerint azért különösen indokolt, hogy a kölcsönbeadó, illetve az iskolaszövetkezet esetleges felelősségi kérdések vizsgálata során igazolni tudja a kifizetések megtörténtét és azok jogosságát.

A Btv. 11.§ (7) bekezdése az alábbiak szerint rögzíti a munkabér, a kölcsönzési díj és a szolgáltatási díj fogalmát:

a) munkabér: a kölcsönbeadót, illetve az iskolaszövetkezetet terhelő munkabér, ideértve a betegszabadság időtartamára járó térítést is;

b) kölcsönzési díj: az az ellenérték, amelynek fejében a kölcsönbeadó a vele kölcsönzés céljából munkaviszonyban álló munkavállalót munkavégzésre a kölcsönvevőnek ideiglenesen átengedi;

c) szolgáltatási díj: az az ellenérték, amelynek fejében az iskolaszövetkezet a szolgáltatását igénybe vevőnek – a vele munkaviszonyban álló tagja által történő munkavégzés útján – szolgáltatást nyújt.

A fogalom-meghatározás célja, hogy a jogalkalmazók számára egyértelmű legyen a támogatáskor igénybe vehető követelések köre.

A felszámoló ez esetben tájékoztatja a kölcsönbeadót és az iskolaszövetkezetet arról, hogy a kölcsönzési díja, szolgáltatási díj elmaradása mely munkavállaló, illetve szolgáltatást nyújtó iskolaszövetkezeti tagját érinti.

A kölcsönbeadó és az iskolaszövetkezet az elmaradt kölcsönzési díjról, szolgáltatási díjról és az érintett munkavállalókról, illetve iskolaszövetkezeti tagokról elkülönített nyilvántartást vezet.

Ha a kölcsönbeadó, illetve az iskolaszövetkezet részére a korábban meg nem fizetett kölcsönzési díj, szolgáltatási díj, vagy annak egy része a felszámolási eljárás alatt befolyt bevételekből megtérítésre kerül, a kölcsönbeadó, illetve az iskolaszövetkezet a támogatást, vagy annak a megtérüléssel érintett részét az állami foglalkoztatási szerv részére a megtérítést követő 8 napon belül visszafizeti.

Ha a bíróság a támogatás igénybevételének időtartama alatt a kölcsönbeadó, illetve az iskolaszövetkezet felszámolását rendeli el, a kölcsönbeadó, illetve az iskolaszövetkezet felszámolója nem igényelheti a támogatást azon munkavállaló, illetve iskolaszövetkezet tagja munkabérének kifizetéséhez, akire vonatkozóan kölcsönzési díj, vagy – iskolaszövetkezet esetében – szolgáltatási díj meg nem fizetése miatt a kölcsönbeadó, illetve az iskolaszövetkezet a támogatást már igénybe vette.^[70]

Ha a kölcsönbeadó, illetve az iskolaszövetkezet kérelme az e törvényben foglaltaknak megfelel, az állami foglalkoztatási szerv a kölcsönbeadó és az iskolaszövetkezet részére a támogatást megállapítja és a kérelem átvételétől számított

[69] Btv. 11. § (1)-(6) bekezdés.

[70] Btv. 12. § (1)-(4) bekezdés.

15 napon belül intézkedik annak a Nemzeti Foglalkoztatási Alap bérgarancia alaprészből a kölcsönbeadó és az iskolaszövetkezet pénzforgalmi számlájára történő átutalásáról.

A kérelmet a kölcsönbeadónak, illetve az iskola-szövetkezetnek a Btv. 3. és 4. melléklete szerint kitöltött formanyomtatványon, írásban és elektronikus formában kell benyújtania. A kérelem mellékletét képező nyilatkozatok kizárólag elektronikus formában nyújthatók be. A munkaügyi központ a nyilatkozatokat elektronikus formában, annak megváltoztathatatlanságát biztosító zárt informatikai rendszerben tárolja. A támogatás iránti kérelmet írásban, egy eredeti példányban kell benyújtani.^[71]

10. Központi nyilvántartás

A Btv. 13/A. § (1) bekezdésében foglaltak alapján az állami foglalkoztatási szerv a törvény szerint nyújtandó támogatás kifizetése érdekében a következő adatokat kezeli és tartja nyilván:

a) a gazdálkodó szervezet adatai (név, székhely, adóazonosító jel/adószám, KSH azonosító szám, a tevékenység megkezdésének időpontja, a felszámolás kezdő időpontja);

b) a felszámoló adatai (név, székhely, telefonszám, KSH azonosító szám);

c) a felszámolóbiztos adatai (név, cím, telefonszám);

d) a munkavállaló adatai (természetes személyazonosító adatok, állampolgárság, lakóhely /tartózkodási hely/, Társadalombiztosítási Azonosító Jel, adóazonosító jel, bankszámlaszám, számlatulajdonos neve, számlavezető hitelintézet, számlaszám);

e) a kölcsönbeadó/iskolaszövetkezet adatai (név, székhely, KSH azonosító szám, pénzforgalmi számlaszám, számlavezető hitelintézet, tevékenység megkezdésének időpontja);

f) kölcsönvevő/szolgáltatást igénybe vevő adatai (név, székhely, KSH azonosító szám, pénzforgalmi számlaszám, számlavezető hitelintézet, tevékenység megkezdésének időpontja, felszámolás kezdő időpontja).

Az adatbázisban rögzített adatok statisztikai célra felhasználhatók és statisztikai célú felhasználásra az adatvédelmi szabályok messzemenőig való betartásával a személyazonosításra alkalmatlan módon átadhatók, illetve a felszámolási és a kényszerszertörési eljárás befejezését követő öt évig kezelhetők.

Az adatok statisztikai célú felhasználása lehetőséget teremt a foglalkoztatáspolitikai hosszabb távú céljainak értelmezésében, hiszen az így nyert adatok megmutatják, hogy a munkaerőpiac területén milyen gyakorlat uralkodik: hány munkáltató gazdasági társaság kerül felszámolás alá, illetve küzd anyagi nehézségekkel,

[71] Btv. 13. § (1)-(3) bekezdés.

mekkora az a munkaerő állomány, amely nem tud bérjellegű követeléséhez hozzájutni munkáltatója likviditási problémái miatt etc.

11. Kérdések és anomáliák

A Bérgarancia Törvény alkalmazása során a gyakorlati életben és a jogelméleti elemzések során több kérdés is felmerült a törvény rendelkezéseinek értelmezésével kapcsolatban.

Elsőként én is megemlíteném azt a kérdéseket indukáló jogszabályi rendelkezést, amely már oly sok szerző korábbi munkáiban is megjelent, miszerint a kérelmet előterjesztő személy, vagy szervezet megjelölése ellentmondásosan jelenik meg törvényben. A Btv. 2. és 3. §-ban egyértelműen a felszámoló, vagy annak meghatalmazottja kerül megjelölésre, mint kérelmet előterjesztő személy, illetve szervezet, míg a 2/B. § (1) bekezdése a következőket tartalmazza: az állami foglalkoztatási szerv köteles a támogatást megállapítani, ha a gazdálkodó szervezet által benyújtott kérelem az e törvényben foglaltaknak megfelel. Többek között Prugberger Tamás is a rendszer egyik problematikus elemeként jelöli meg, hogy a hazai szabályozás szerint csak a munkáltató, vagy annak felszámolója jogosult a bérgarancia támogatást igényelni. Álláspontja szerint megoldás lehetne, hogy maguk a munkavállalók is közvetlenül érvényesíthessék érdekeiket meg nem fizetett járandóságaik tekintetében.^[72] Más szerzők véleménye szerint ez a megoldás orvosolhatná azt az időnként felbukkanó dilemmát, miszerint a felszámolási eljárás során az ezzel járó költségeket nem az előlegezi meg, akinek érdekében a felszámoló a tevékenységet végzi, hanem a hitelező.^[73]

Horesnyi Julianna Csilla álláspontja szerint a Btv. 2. §-ban foglaltakat kell irányadónak tekinteni a kérelem benyújtására kötelezett személyeket illetően. Ahogyan azt a szerző egyik írásában kifejti: „Nem terhelném tehát a munkavállalókat az igényérvényesítési eljárással, és a munkáltató sajátos – »f. a.« – helyzetéből fakadóan, a munkaadót sem jelölném meg a kérelem benyújtójaként.”^[74]

Jómagam azon az állásponton vagyok, hogy a munkavállalóknak meg kellene adni a lehetőséget a közvetlen igényérvényesítéshez. Gondolom ezt többek között azért, mert ha valaki a saját jogainak az érvényesítése során nagyobb szerepet kap, úgy a motiváció is nagyobb a fél, jelesül a kérelmező részéről. Ezzel szűkíthető lenne továbbá a felszámolókat terhelő felelőségek köre, amely nagyon sokrétű és magában hordozza a hibázás, így különösen a határidők mulasztásának lehetőségét. Problémaként jelentkezne azonban ezen megoldás gyakorlatba ültetése során a munkavállalók alulképzettsége, mely gátolhatná a kérelmezési eljárás gördülékeny menetét, vagy annak akár már a megindítása is nehézkes lenne.

[72] Prugberger – Csák – Tóth, 2002.

[73] Miskolczi Bodnár, 2005.

[74] Horesnyi, 2011.

További kérdésként vetődik fel az egyéni vállalkozók helyzete. A törvény nem szabályozza azt az esetet, amikor egyéni vállalkozó fizetéseképtelenség miatt nem tudja megtéríteni az általa foglalkoztatott alkalmazottaknak az őket megillető bérüket. Ez a joghézag véleményem szerint hátrányos helyzetbe hozza – mondhatni diszkriminálja – azon munkavállalókat, akik egyéni vállalkozónál vannak alkalmazásban a gazdasági társaságnál foglalkoztatottakhoz képest. Egy következő módosítás alkalmával a jogalkotónak mindenképp figyelembe kellene venni az egyéni vállalkozó foglalkoztatók helyzetét, hiszen a munkaerő-piacnak ugyan nem vezető pozíciót betöltő szereplői, de mindenképp jelentős szereplői a foglalkoztatás területén.

Egy, a gyakorlatban többször felmerült dilemma a Bérgarancia Törvény rendelkezéseinek értelmezése során, hogy ha és amennyiben a támogatás feltételei fennállnak, akkor az állami foglalkoztatási szerv utalhatja-e a munkavállalót megillető összeget ügyvédi letétbe. E tekintetben ugyanis az egyes munkaügyi központok eltérő állásponton vannak. Vannak munkaügyi központok, amelyek ennek semmi akadályát nem találják, viszont vannak olyanok is, akik szigorúan veszik a törvény által meghatározott „munkavállaló részére történő kifizetés” fogalomgyűttést. Gyakorló ügyvédként azt tapasztalom, hogy a támogatás ügyvédi letéti számlára utalása nagy könnyebbséget jelent a munkavállaló ügyfél számára. Egyfelől szakmai figyelem kíséri végig a támogatás utalásának a menetét, illetve folyósításának idejét, másrészt az ügyfél a tekintetben is biztonságban érezheti magát, hogy az általa meghatalmazott ügyvéd a letéti számla kezelésére vonatkozó szigorú szabályok teremtette jogi környezet következtében biztosan személyesen jut pénzéhez. Gondolok itt esetlegesen arra, ha a munkavállalónak nincs saját folyószámlája, illetve nem tud olyan folyószámlát megjelölni, ahol biztosan átadásra kerül számára a folyósított összeg, akkor az ügyvédi letéti számlára való utalás az egyik legbiztosabb megoldás.

IRODALOM

- 20/1978. (IX.5.) PM rendelet.
- 25/1972. (VII.12.) PM rendelet.
- 3/1968. (I.20.) PM rendelet.
- 32/1972. (XI.1.) PM rendelet.
- 37/1978. (XII.23.) PM rendelet.
- A Bérgarancia Alapról szóló 1994. évi LXVI. törvény.
- A csőd eljárásról és a felszámolási eljárásról szóló 1991. évi XLIX. törvény.
- A felmondási idő meghosszabbításáról és az elhelyezkedési támogatásról szóló 28/1986. (VII.16.) MT rendeletet.
- A foglalkoztatás elősegítéséről és a munkanélküliek ellátásáról szóló 1991. évi IV. törvény.
- A Magyar Köztársaság 1995. évi pótköltségvetéséről szóló 1995. évi LXXII. törvény.
- Az állami szanálásról szóló 79/1988. (XII.7.) MT rendelet.
- Az időlegesen állami tulajdonban lévő vagyon értékesítéséről, hasznosításáról, védelméről szóló 1992. évi LIV. törvény.

- Magyar Közlöny 2005. évi 117. szám (2005. augusztus 31.)
- Magyar Népköztársaság Minisztertanácsának 4247/1949. (197) M. T. számú rendelete egyes vállalatok felszámolásának szabályozása.

- Ábel István – Szakadát László (1995): Csőd a piacgazdasági átmenetben. *Közgazdasági Szemle*, XLII. évfolyam, 10. szám, 942-954.
- Bánsági Györgyi (2000): Jogsabályok és intézmények, In: *Munkaerőpiaci Tükör 2000*. MTA, Közgazdaságtudományi Kutatóközpont, Budapest, 149-226.
- Bencze László (2004): *Az Európai Tanács szociális jogalkotása*. Háttér tanulmány a SZOLID Projekt számára. Budapest.
- Blutman László (2004): *EU-jog - működésben*. Bába Kiadó, Szeged.
- Horesnyi Julianna Csilla (2011): *Bérgarancia. A magyar szabályozás és annak gyakorlata*. Pólay Elemér Alapítvány, Szeged.
- Juhász László (2005): *A magyar fizetéseképtelenségi jogi kézikönyve*. Novotni Alapítvány, Miskolc.
- Kengyel Miklós (2005): *Magyar polgári eljárásjog*. Osiris Kiadó, Budapest.
- Kiss György: A szociális érzékenység kényszere és korlátai: a munkavállalói jogok védelme a munkáltató fizetéseképtelensége esetén. *Magyar Jog*, 46. évf. 2. szám, 75-90.
- Kiss György (2005): Az Európai Unió intézményrendszere, az európai munkajog jellemzői, az Európai Bíróság szerepe. In: *Konferencia kiadvány: Az Európai Unió munkajoga*. Konferencia az irányelvekről, a jogharmonizációról és a szabályozás kritikájáról 2005. március 30. – április 1. Budapest, Foglalkoztatási és Munkaügyi Minisztérium, Montan Press Rendezvényszervező, Tanácsadó és Kiadó Kft.
- Laky Teréz (2000): *Háttér tanulmány az inszolvenca hazai szabályozásának néhány kérdéséhez*. Budapest.
- Miskolczi Bodnár Péter (2005): Igények és javaslatok a fizetéseképtelenségi jog magyarországi újraszabályozására. In: Miskolczi Bodnár Péter – Prugberger Tamás: *Bérgarancia és a csőd-felszámolási eljárás reformja*. Novotni Kiadó, Miskolc, 307-339
- *Munkaügyi politika és munkaügyi folyamatok 1994-1998*. Összeáll. Munkaügyi Minisztérium, Budapest.
- *Nemzetközi Munkaügyi Egyezmények és Ajánlások 1919-1995 és Nemzetközi munkaügyi egyezmények és ajánlások, 1996-2002*, III. kötet, Szerk. Fári László. Foglalkoztatási és Munkaügyi Minisztérium Nemzeti ILO Tanács, 2003, Budapest.
- Pál Lajos – Szűcs Pál (1992): *Munkaerőpiaci kézikönyv*. Struktúra DC Kiadó, Budapest
- Prugberger Tamás – Fabók András (2001): A munkáltató fizetéseképtelensége esetén követendő eljárás szabályai az EU-ban és hazánkban. *Munkaügyi Szemle*, 45. évf. 10. szám, 48-50.
- Prugberger Tamás – Csák Csilla – Tóth Hilda (2002): A bérgarancia-alap működése Magyarországon és az Európai Unióban (I.) *Európai tükör*, 7. évf. 4. szám, 79-91.
- Tengelyics Klára (1994): Változások a foglalkoztatási törvényben. *Munkaügyi Szemle*, 38. évf. 5. szám, 10-12.
- Várnay Ernő – Papp Mónika (2005): *Az Európai Unió joga*. KJK-KERSZÖV Jogi és Üzleti Kiadó Kft., Budapest.

•
Maximilian Gandolph, Canon Missae, Salzburg, 1682. (részlet)

A bevándorlási tevékenységgel összefüggő biztonsági intézkedések folyamata

I. BEVEZETŐ

A bevándorlás^[1] és a migráció^[2] napjaink egy emelkedő szintet mutató, kiemelt biztonsági kihívása, amely a humanitárius vetületei mellett rendkívül nagy teret kap társadalmi, valamint nemzetközi szinten is. Tanulmányomban az illegális és legális migrációs kérdés járom körül, biztonsági, azon belül is a nemzetbiztonsági ellenőrzés és szakhatósági kérdéskör területét feldolgozva. A téma rendkívül aktuális a közel-múltbeli Nyugat-Európai események, a közel-keleti válságócok és nem utolsósorban a magyar sajátos migrációs környezet tekintetében is. A sajátosságok között legfontosabb talán Magyarország geopolitikai helyzete és kisebbségpolitikája, amely miatt a biztonsági és migrációs intézkedések jelentősebb hatással lehetnek a környezetünkre és társadalmi-nemzetközi megítélésünkre.

A politikai reakciók a fent említett kihívásra, az ellenőrzési rendszerek, a jogszabályi módosítások és a fizikai lépések között jelentős elmozdulás érzékelhető az elmúlt években, amelyben megítélésem szerint a 2016-ban további határozott változások várhatók.

II. A MIGRÁCIÓRÓL RÖVIDEN

Az alapvető fogalmi meghatározások taglalásától és a biztonságpolitikai aspektusoktól eltekintve, alapvetően az UNHCR^[3] a 2015. augusztus 27-én, Bécsben és Genfben tartott konferenciáján kiadott állásfoglalása

[1] „Bevándorló (Immigrant) A magyar jog nem ismeri a bevándorló fogalmát (a korábbi »bevándorolt« kategóriát a »letelepedett« váltotta fel), tehát a szónak jogi jelentése nincs. Hétköznapi értelemben a bevándorló szót olyan migránsokra használjuk, akik már hosszabb ideje tartózkodnak Magyarországon (ehhez gyakran társul a sikeres integráció képze is).” (Gyulai, 2011, 7.)

[2] „Kicsi-, vagy nagy létszámú személyek általi legális, vagy illegális mozgás a határon keresztül.” (Rendészeti szószeret, 2008)

[3] Egyesült Nemzetek Menekültügyi Főbiztosa – United Nations High Commissioner for Refugees.

szerint a migránsok (*migrants*) nem az üldöztetés vagy a halál közvetlen veszélye miatt indulnak útnak, hanem főleg azért, hogy életük jobbá tétele érdekében munkát találjanak és tanuljanak, vagy család-újraegyesítés miatt, esetleg más okból. További megállapítások szerint a migránsok bármikor biztonságban hazatérhetnek, nem úgy, mint a menekültek, akik akadályokba ütközhetnek. Amennyiben a migránsok azt választják, hogy hazatérnek, tovább élvezik kormányuk védelmét.^[4]

Az alapvetően kijelenthető, hogy a migrációnak számos pozitív hatása van egy közösségre vagy társadalomra. Gazdaságélénkítő és társadalmi hatásait európai regionális nagyhatalomnak értékelhető országok (például Németország) tekintetében jól láthatjuk. Németországban a 82 milliós lakosság több mint húsz százaléka valamilyen migrációs háttérrel rendelkezik napjainkban.^[5] A jelentős számú török, olasz, görög, lengyel, orosz és délszláv kisebbség társadalmi integrálása mellett, illetve ezt kiaknázva a Világbank kutatása és állásfoglalása szerint a Föld országai között a GDP alapján 2015-ben Németországa a 4. legerősebb gazdaság.^[6]

Hazánkban a migráció pozitív hatásai napjainkban is egyre erősebben érzékelhetők, hiszen a korfa szerint előregedő és csökkenő lakosságú Magyarországon a kormányzati intézkedéseknek köszönhetően – a KSH Népeségtudományi Intézet adataira alapján 2010-től 2015-ig 670 ezer magyar állampolgárságot adtak ki a hatóságok magyar származású, külföldön élő személyeknek.^[7] Ezek a személyek megítélésem szerint többnyire azért igényelték az állampolgárságot, hogy rövid vagy középtávon az Európai Unió területén, főként hazánkban éljenek, illetve tartózkodjanak. Ez a létszám pozitív eredménnyel jár nemzetpolitikailag és a nemzetközi közösségben betöltött szerepünk miatt is, hiszen a magyar állampolgársággal munkát vállaló személyek későbbiekben biztos EU-n belüli háttérként Magyarországon letelepedhetnek.

A migráció másik vetülete az illegális, jórészt gazdasági migráció kérdése, amely illegális úton érkezik hazánkba és többnyire nem versenyképes szakmákat ismerő, itt letelepedni szándékozó személyeket takar. Ez a csoport nem feltétlenül azonos a Németországban letelepedett és ott asszimilálódó lakossággal, tekintettel arra, hogy tranzitország vagyunk a hivatalos migrációs álláspont szerint, amelyben a képzetlen munkaerőnek kormányzati programok segítenek felzárkózni és közmunka keretében foglalkozást biztosítani. A magyar munkanélküliségre jellemző, hogy a jelenlegi 6,2% körüli magyar munkanélküliek túlnyomó többségét az alapfokú végzettségűek és az érettségi nélküliek adják.^[8]

[4] Adrian Edwards: *UNHCR viewpoint: 'Refugee' or 'migrant' - Which is right?* 2015.

[5] DE Stats - Statistisches Bundesamt. Német Statisztikai Hivatal 2015.

[6] The World bank- GDP ranking 2015.12.31. 3868291,23182377 millions of US dollars.

[7] Központi Statisztikai Hivatal, Népeségtudományi Kutatóintézet 2015.

[8] Központi Statisztikai Hivatal, Gyorstájékoztató, Munkanélküliség, 2015. október-december. <http://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/gyor/mun/mun1512.html> A fentieket alátámasztják Magyarország munkanélküli statisztikájának 2014-2015-re vonatkozó adatai http://www.ksh.hu/docs/hun/xstadat/xstadat_evkozi/e_q1f061.html?back=/stadat_mun (2016.02.10.)

III. A MIGRÁNSOK ELLENŐRZÉSE

Az Európába, ezen belül is hazánkba érkező külföldiek, tekintettel a biztonságpolitikai helyzetre és a rendvédelmi feladatokra, bizonyos ellenőrzésen esnek át. Az ellenőrzés szükségesnek ítéelhető, hiszen a magyar közrend, közbiztonság fenntartásához, illetve a lakosság védelme érdekében a belépők közül mindenkinek azonos biztonsági szinttel kell rendelkeznie. A migrációs ellenőrzést mindenképpen elvégzik, ha nem a magyar hatóságok, akkor egy biztonságosnak ítéelt harmadik országból érkező személy tekintetében az ottani hatóságok. Ha nem értékeli a magyar állam biztonságosnak a migráns származási országát, akkor vízumkötelezettséget vezet be, amely egy bizonyos szintű szűrő is egyben. A vízum vagy belépésre jogosító engedély igénylése során a magyar külképviseletek objektív feltételek mellett engedik vagy tagadják meg a beutazást Magyarországra.

A fenti, szabályozott körülmények között beutazó személyek között még egy ellenőrzési mechanizmust enged az ezt szabályozó 2007. évi II. törvény és az 1995. évi CXXV. törvény. A nemzetbiztonsági törvény értelmében az Alkotmányvédelmi Hivatal végzi a letelepedett jogállást igazoló okmányt kérelmező, továbbá a menekültkénti^[9] elismerését kérő, illetőleg a magyar állampolgárságért folyamodó, valamint – az állami függetlenség és a törvényes rend védelméhez kötődően – a vízumkérelmet benyújtott^[10] személyek ellenőrzését és az ezzel kapcsolatos feladatokat. Tehát a jogszerűen érkezett személyek ellenőrzése a hatóság feladata akkor is, ha korábban már átesett egy szűrőn a külképviseleten a migráns.^[11]

A nemzetbiztonsági szempontokon^[12] felül az egyéb jellegű jogsértések tekintetében is van egy ellenőrzést folytató szerv a jogszerű úton hazánkba érkező személyek körében. Az 1994. évi XXXIV. törvény rendőrségről, valamint 292/2010. (XII. 22.) Kormányrendelet értelmében a Nemzeti Védelmi Szolgálat látja el a

[9] „Aki faji, vallási okok, nemzeti hovatartozása, illetve meghatározott társadalmi csoporthoz való tartozása, avagy politikai meggyőződése miatti üldözéstől való megalapozott félelme miatt az állampolgársága szerinti országon kívül tartózkodik, és nem tudja, vagy az üldözéstől való félelmében nem kívánja annak az országnak a védelmét igénybe venni.” (Genfi Egyezmény)

[10] „Vízum: Egy adott állam területére történő be- áthaladásra, ott meghatározott idejű és célú tartózkodásra illetve kiutazásra jogosító hivatalos engedély, bejegyzés – vízummentességet nem élvező – idegen állam állampolgára (hontalan) számára. A ~ lehet: leginkább nemzeti-, és egységes, továbbá ki-, be-, átutazó valamint egyszeri-, kétszeri-, többszöri. A ~ az abban meghatározott idejű, vagy ilyen rendelkezés hiányában legfeljebb 90 napi tartózkodásra jogosít.” (Rendészeti szöszedet, 2008.)

[11] Az Alkotmányvédelmi Hivatal tájékoztatója tevékenységéről, 2015.

[12] „A Magyar Köztársaság szuverenitásának biztosítása és alkotmányos rendjének védelme, ennek keretén belül: az ország függetlensége és területi épsége elleni támadó szándékú törekvések felderítése, az ország politikai, gazdasági, honvédelmi érdekeit sértő, vagy veszélyeztető leplezett törekvések felfedése és elhárítása, a kormányzati döntésekhez szükséges, a külföldre vonatkozó, illetőleg külföldi eredetű információk megszerzése, az ország az alapvető emberi jogok gyakorlását biztosító alkotmányos rendjének, a többpárti rendszeren alapuló képviselői demokráciának és az alkotmányos intézmények működésének törvénytelen eszközökkel történő megváltoztatására, vagy megzavarására irányuló leplezett törekvések felderítése és elhárítása, a terrorcselekmények, az illegális fegyver- és kábítószer-kereskedelm, valamint a nemzetközileg ellenőrzött termékek és technológiák illegális forgalmának felderítése és megakadályozása.” (Rendészeti Szöszedet, 2008.)

hazánkba érkező külföldiekkel kapcsolatba kerülő magyar állami szervek ellenőrzését és objektív munkavégzését. Az ebben, személyi állományát tekintve tevékenyen részt vevő szervezetek az úgynevezett „védett állományba” tartozó Alkotmányvédelmi Hivatal és a Bevándorlási és Állampolgársági Hivatal.^[13]

A fenti szervekkel kapcsolatba kerülő külföldieknek érdeke az együttműködés és az ellenőrzés gyors és pozitív lefolytatása, hiszen ennek sikere miatt tartózkodhat jogszerűen Magyarországon.

Az illegális úton hazánkba érkezett személyek ellenőrzése sokkal bonyolultabb feladat. Az ilyen folyamat során Magyarországra érkező külföldiek semmilyen előszűrésen, vagy más ellenőrzésen nem esnek át, amely miatt rendkívül kevés információból kell a hatóságoknak gazdálkodni. A magyar államhatárt illegálisan átlépő személyek érkezését megtagadni nem lehet, a visszafordítására csak speciális okból van lehetőség. A határon átlépő személyek sok esetben okmányok nélkül érkeznek, emiatt személyazonosságuk kétséget kizáróan nem állapítható meg. A migráns nyilatkozik adatairól, amelyből a hatóságok „gazdálkodhatnak”. Ha menekültkérelmet ad be, még kevesebb biztonsági mozgástér marad a 2007. évi II. törvény rendelkezései szerint.

Az első szűrő a fent említett rendőrségi ellenőrzés, amely során az illegális migráns^[14] elfogásra kerül tiltott határátlépés miatt a rendőrségi törvény 30. § alapján. Ebben az esetben kihallgatására szükség van, ekkor orvosi vizsgálaton is átesik. A kihallgatás során személyazonossága tisztázásra kerül, vagy iratokból vagy bediktálás alapján. A schengeni övezethez tartozás és a rendőrségi irányelvek miatt fényképfelvétel mellett biometrikus adatok is rögzítésre kerülnek, így ujjlenyomat vételre is sor kerül. Ezen túl a 2012. évi II. törvény rendelkezései szerint, illetve az EUODAC^[15] a magyar és nemzetközi daktiloszkópiai nyilvántartásban rögzítik a migráns adatait az adatvédelmi törvényekben megfogalmazott határidőre, hiszen hosszú távon vagy a szükséges mértéket meghaladó módon törvénytelen az ilyen jellegű adatok kezelése.^[16]

1. A menekültkérelem kérdése

Ha menekültkénti elismerését kéri a külföldi személy, a hivatalos eljárása – így az ellenőrzése – is tovább folytatódik. Ez esetben megkezdődik a menekültügyi eljárás, amely során a Bevándorlási és Állampolgársági Hivatal (BÁH) munkatársai

[13] A Nemzeti Védelmi Szolgálat tájékoztatója tevékenységéről, 2015.

[14] „Aki jogszabályokba ütköző módon kívánja nem ideiglenes tartózkodási helyét (lakhelyét) egyik országból a másikba áthelyezni és nem minősül menekültnek, vagy menedékesnek.” (Rendészeti szöveget, 2008.)

[15] The EUODAC Regulation establishes an EU asylum fingerprint database. Ebben az adatbázisban kerülnek rögzítésre a menekültügyi kérelmezők az Európai Unióba lépéskor.

[16] COUNCIL REGULATION (EC) No 2725/2000 of 11 December 2000 concerning the establishment of 'Eurodac' for the comparison of fingerprints for the effective application of the Dublin Convention.

ellenőrzik a kérelmező által elmondottakat a rendelkezésre álló források alapján. Nem teljesen nyilvános folyamat, mire is alapozza a BÁH a menekültkénti vagy más státuszt megítélő döntéseit, de lényegében egy meghallgatásra kerül sor, amely során a menedék kérelmező elmondja, álláspontja szerint miért is üldözik hazájában, amely után a hallottakat összeveti a menekültügyi hatóság a származási országra vonatkozó – például az emberi jogok tiszteletben tartásával kapcsolatos – részletes jelentésekkel.^[17] Ez alapján eldönti a hatóság, hogy a kérelmező hazájában van-e olyan veszély vagy fenyegetés, amely miatt nem lehet visszaküldeni az érintettet, vagyis biztonságos-e a hazája.^[18]

A fenti rendszer annyiban nehezíti meg az ellenőrzést, hogy a válságzónából érkezők vagy a „bukott államok”^[19] lakóiról igen kevés objektív információ van, főként hogy ezekben az országokban nem teljesen megbízhatók a hivatalos források sem. Azt sem szabad elfelejteni, hogy a veszélyzónákból érkező személyek között elvegyülhetnek olyan migránsok, akik veszélyt jelentenek a befogadó országra vagy korábbiakban komoly bűncselekményeket követtek el. A magyar hatóságok nyilvánvalóan korlátozottan férhetnek hozzá a válságzónák belügyi szerveinek adatbázisaihoz vagy *modus operandi* nyilvántartásokhoz. Az ellenőrzés ezért a menedékkérők között talán a legfontosabb kérdés, mivel jóléti államokból csak a legkritikább esetben érkeznek menekültügyi oltalmat kereső személyek. A legtöbb menekültkérelmező migráns válságzónákból, az üldöztetés elől hagyja el hazáját.

Az ellenőrzési lehetőségek korlátozottak a fent említett szervek tekintetében, de az eljárás alá vont személyek jelentős része a hatályos jogszabályok miatt nyílt befogadó állomásokon^[20] várja meg a menekültügyi eljárásnak végét. Tehát viszonylag hosszabb idő áll a hatóságok rendelkezésére a menekültügyi eljárás, illetve az ehhez tartozó szakhatósági döntés lefolytatására.

2. Ellenőrzés titkosszolgálati módszerekkel

Az Alkotmányvédelmi Hivatal, valamint a Terrorelhárítási Központ is hatáskörrel rendelkezik ezen a ponton. A Terrorellenes Koordinációs Bizottság vezetésével a TEK aktívan folytat információgyűjtést a terrorfenyegetettséggel összefüggésben, amely

[17] A döntésekről szóló, az érintett távolmaradása miatt nyilvánosan kifüggesztésre került határozatok tartalmából kiindulva.

[18] Egyesült Nemzetek Menekültügyi Főbiztosa – United Nations High Commissioner for Refugees.

[19] *Failed states can no longer perform basic functions such as education, security, or governance, usually due to fractious violence or extreme poverty. Within this power vacuum, people fall victim to competing factions and crime, and sometimes the United Nations or neighboring states intervene to prevent a humanitarian disaster. However, states fail not only because of internal factors. Foreign governments can also knowingly destabilize a state by fueling ethnic warfare or supporting rebel forces, causing it to collapse.* (Global Policy Forum 2015.)

[20] Debrecen, Bicske, Nagyfa, Vámosszabadi.

során minden szükséges adathoz^[21] hozzáfér a magyar hatóságok által beszerzett információkról a menekültügyi kérelmezők vonatkozásában, a 295/2010. (VIII. 19.) Kormányrendelet és a 2239/2005. (X. 28.) Kormányhatározat értelmében.^[22]

A Terrorelhárítási Központ külön törvény, az Európai Unió kötelező jogi aktusa vagy nemzetközi szerződés alapján együttműködik a külföldi és a nemzetközi, terrorelhárításban érintett rendvédelmi szervekkel, biztonsági szolgálatokkal.

Az Alkotmányvédelmi Hivatal, mint Magyarország polgári titkosszolgálat, számos információszerező és hatósági feladatot^[23] lát el a migráció témakörében a nemzetbiztonsági törvény alapján.^[24]

A menekültkérelmet benyújtó személyekkel kapcsolatban az egyik legfontosabb jogszabály a 2007. évi LXXX. törvény a menedéjogról, amelyben a kérelmezők ellenőrzését az 57. § alapján rejtélyesen nem nevesíti az ellenőrzésben eljáró hatóságot, hanem az *e törvény végrehajtási rendeletében meghatározott rendvédelmi szerv szakhatóságként vesz részt* megfogalmazással kezeli.

A fenti törvény végrehajtási rendelete a 301/2007. (XI. 9.) Kormányrendelet a menedéjogról szóló 2007. évi LXXX. törvény végrehajtásáról, melynek 2/A. § alapján annak megállapítása érdekében, hogy a törvény hatálya alá tartozó személynek Magyarország területén való tartózkodása veszélyezteti-e a nemzetbiztonságot – szakhatóságként az Alkotmányvédelmi Hivatalt és a Terrorelhárítási Központot jelöli ki.

A két eljáró hatóság szerepe és tevékenysége megosztására nem terjed ki a kormányrendelet, de a szerepük és a feladatuk alapján a kérelem befogadása után egy nappal a menekültügyi hatóság megkeresi a szakhatóságokat, a megkeresésben továbbítja a kérelmező menekültügyi nyilvántartásban kezelt adatait. A szakhatóság megkeresésére a menekültügyi hatóság a kérelemhez csatolt okiratokba betekintést biztosít, illetve azokról másolatot készít. A fenti szervek ebben az eljárásban a kérelmezőt meghallgathatják a 301/2007. Kormányrendelet alapján. Alapvetően ez a meghallgatási lehetőség és irat betekintési eljárás nem eredményezheti a szakhatósági eljárás végét, mivel a fenti adatokban annyi szerepel, amit a kérelmező külföldi elmondott, valamint a külföldi országokkal általánosan összefüggő háttéranyagok.

Alapvetően a két kijelölt rendvédelmi szerv egyéb jogosultságokkal is rendelkezik, amelyről külön törvények rendelkeznek.^[25] Az Alkotmányvédelmi Hivatal

[21] A 2007. évi II. tv értelmében személyes adatokhoz, különleges személyes adatokhoz és az érintettel összefüggő nyilatkozatokhoz és meghallgatásokhoz.

[22] Az Alkotmányvédelmi Hivatal tájékoztatója tevékenységéről, 2015.

[23] Iparbiztonsági ellenőrzés, az AH végrehajtja a magyar állampolgárságért, letelepedési- és tartózkodási engedélyért folyamodó, a vízum iránti kérelmet benyújtó, hontalan státusz megállapítását, valamint a menekültkénti elismerésüket kérő személyek nemzetbiztonsági szűrését.

Letelepedési és menekültügyi, valamint hontalanság megállapítására irányuló eljárás keretében szakhatósági véleményt ad ki; állampolgársági, tartózkodási engedély, valamint vízumeljárásokban nemzetbiztonsági véleményt nyilvánít.

[24] Az Alkotmányvédelmi Hivatal tájékoztatója tevékenységéről, 2015.

[25] A 1995. évi CXXV. törvény és a 295/2010. Kormányrendelet alapján.

a nemzetbiztonsági törvény alapján törvényben biztosított feladatai ellátáshoz külső engedélyhez nem kötött és külső engedélyhez kötött titkos információgyűjtést folytathat. A külső engedélyhez nem kötött információgyűjtés során a felvilágosítás kérésétől egészen a feladataik által érintett személyt, valamint azzal kapcsolatba hozható helyiséget, épületet és más objektumot, terep- és útvonalszakaszt, járművet, eseményt megfigyelhetik, az észlelteket technikai eszközzel rögzíthetik. De nyomozás megtagadásának vagy megszüntetésének kilátásba helyezésével információszolgáltatásban állapodhatnak meg bűncselekmény elkövetésével alaposan gyanúsítható személlyel, ha az érintett személyrel történő együttműködéshez fűződő nemzetbiztonsági érdek jelentősebb, mint az állam büntetőjogi igényének érvényesítéséhez fűződő érdek a 1995. évi CXXV. törvény alapján.

A következő, a személyek alapjogait és magánéletét határozottabban megsértő tevékenység a 1995. évi CXXV. törvény rendelkezései szerint a külső engedélyhez kötött titkos információgyűjtés, amely során lakást titokban átkutathatnak, az észlelteket technikai eszközökkel rögzíthetik, a lakásban történeteket technikai eszközök segítségével megfigyelhetik és rögzíthetik, postai küldeményt, valamint beazonosítható személyhez kötött zárt küldeményt felbonthatnak, ellenőrizhetik és azok tartalmát technikai eszközzel rögzíthetik, elektronikus hírközlési szolgáltatás útján továbbított kommunikáció tartalmát megismerhetik, az észlelteket technikai eszközzel rögzíthetik, számítástechnikai eszköz vagy rendszer útján továbbított, vagy azon tárolt adatokat megismerhetik és azok tartalmát technikai eszközzel rögzíthetik, továbbá felhasználhatják.

A rendőrséghez tartozó és a 1994. évi XXXIV. törvény alapján tevékenykedő Terrorelhárítási Központ használhat törvényes céljaihoz különleges eszközöket, amelyet a Rtv. VII. fejezetében a titkos információgyűjtés fejezetében részletez. Ezek az eszközök szintén széles palettán mozognak és itt bírói engedélyhez nem kötött titkos információgyűjtés kategóriát láthatunk. Ennek a kategóriának a hosszú listájában informátort, bizalmi személy vagy a rendőrséggel titkosan együttműködő más személy igénybevételeitől a fedett nyomozók alkalmazásáig terjedhet.

A külső engedélyhez – itt bírói engedélyhez – kötött adatgyűjtésről is rendelkezik a rendőrségi törvény, amely szinte megegyezik a nemzetbiztonsági törvényben látottakkal, így magánlakást titokban átkutathat, az észlelteket technikai eszközökkel rögzítheti, a magánlakásban történeteket technikai eszközök segítségével megfigyelheti és rögzítheti, postai küldeményt, valamint beazonosítható személyhez kötött zárt küldeményt felbonthat, ellenőrizheti, és azok tartalmát technikai eszközzel rögzítheti, elektronikus hírközlési szolgáltatás útján továbbított kommunikáció tartalmát megismerheti, az észlelteket technikai eszközzel rögzítheti, valamint számítástechnikai eszköz vagy rendszer útján továbbított, vagy azon tárolt adatokat megismerheti, rögzítheti és felhasználhatja.

3. Az ellenőrzés problémái

A fent felsorolt folyamatok alkalmazása fontos és meghatározó előnyhöz juttatja a magyar hatóságokat a hazánkra vagy más szövetséges államra veszélyt jelentő személyek kiszűrésében, mivel az eljárás sikerekor a menekültügyi hatóság a Genfi Egyezmény alkalmazhatóságát csak abban az esetben állapíthatja meg, ha a szakhatóság a külföldi menekültkénti elismerésével szemben kifogást nem emel.^[26]

Megítélésem szerint elegendőnek kell lennie a szakhatósági lehetőségeknek a rendvédelmi szervek szakembereinek munkájában a „biztonsági kockázatot nem jelent” álláspont megfogalmazására a menedékkérelmezők tekintetében, azonban néhány aggodalomra okot adó körülmény felmerülhet.

Az első probléma ott jelentkezhet, hogy minimális háttér-információval rendelkeznek a hatóságok a migránsok illegális határátlépésnek időszakában. Nem tudják a személyek előéletét, a legerősebb támpont a belépő külföldi nyilatkozata. Az adatai ellenőrzésére a fenti okokból ritkán van csak lehetőség, ezért hitelt kell adni a személyazonossága valódiságának.

A Magyarországra érkező menedékkérők túlnyomó része jelenleg Végh Zsuzsanna BÁH Főigazgató Asszony hivatalos nyilatkozata szerint 24 óránál kevesebbet tartózkodik hazánkban, mivel illegális úton továbbtuzik. Így a szakhatósági álláspont megalkotása is nehézségekbe ütközhet, mivel a 2007. évi II. törvény rendelkezései szerint 24 órán belül kell a bevándorlási és állampolgársági hivatal munkatársainak a szakhatóságok felé továbbítani a kérelmet, de mire az odaér, az eljárásban érintett személy már ismeretlen helyen, főként külföldön tartózkodik.

A szakhatósági állásfoglalás kiadása a hazánkban maradó, főként nyílt táborban lakó személyek között válik szükségessé, amely jelentősen megnehezítheti az eljárást. Arról nem is szólva, hogy akinek súlyos takargatni valója van, nem várja meg hazánkban az eljárás végét, hanem abba az országba utazik az 1985. június 14-én aláírt megállapodás értelmében a schengeni belső határok segítségével, amelyikbe indul.

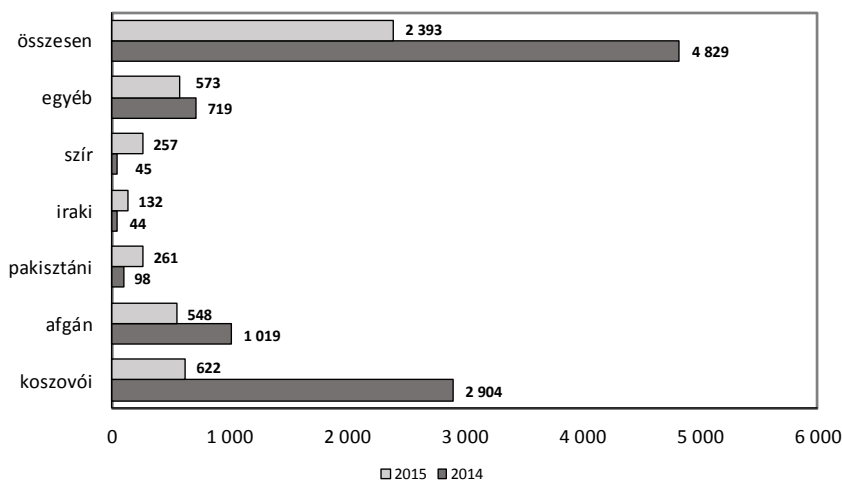
IV. JAVASLATOK

Összefoglalva látható, hogy komoly küzdelem zajlik a hivatalos eljárásban részt vevő személyek és a hazánkba érkező bevándorlók ellenőrzése során, amelyet további nehezít a folyamatosan több ezer főt is meghaladó déli-északi irányba tartó migráció, amelynek kontrollálása vagy szűrése nem volt megoldható a létszám és a rövid rendelkezésre álló idő miatt. Fontos kérdés lehet ez a 2015. október 15-én bevezetett migrációs intézkedések után is, hiszen a vándorlási útvonalak mindig a kisebb ellenállás irányában változnak. A korábban jelentős problémákat okozó

[26] Ehhez figyelembe kell venni a 1951. évi menekültügyi egyezményt és a 301/2007. (XI. 9.) Kormányrendeletben foglaltakat.

déli határszakaszt érintő migrációs nyomás még áttevődhet a romániai szakaszra, az Adriai-tengeri útvonalra, vagy a későbbiekben is folytatódhat módszerek vagy helyszínek változtatása.

A jelenlegi helyzet a schengeni tagországokra nézve igen aggasztó lehet, mivel a déli schengeni határszakaszon beáramló tömegekhez csatlakozhatnak olyan személyek, akiknek körülményei további vizsgálatot igényelnének a magyar vagy a szövetséges-, partner rendvédelmi szervek részéről. A Franciaországban és Nyugat Európában 2015-ben elkövetett terrorcselekmények és az elmúlt években érzékelhető emelkedő Európai Unió országokat is érintő fenyegetettség indokolná a biztonsági szint emelését, amely ilyen körülmények között igen jelentős feladat a magyar hatóságoknak. Kezelése csak nemzetközi együttműködéssel és a hazai források emelésével kezelhető. A beáramló külföldiek nagy száma véleményem szerint nem teszi lehetővé az idegenrendészeti őrizetbe vagy a menekültügyi őrizetbe zárásukat, hiszen ez jelentős intézményi fejlesztés és igen komoly pénzüsszegek ráfordításával valósulhatna meg. Jelenleg is alkalmazható a menekültügyi őrizet intézménye, de a szabad férőhelyek száma nem teszi lehetővé a jogszabályok szerint kialakult migrációs nyomás kezelésére alkalmazását. Az idegenrendészeti őrizet, a menekültügyi őrizet és a nyílt menekülttáborok összlétszáma jelenleg hozzávetőlegesen 2000-3000 fő a BÁH főigazgatójának tájékoztatása szerint, amely létszám az illegális migránsok számával összehasonlítva elenyésző, hiszen 2015-ben naponta ennek a többszörösét mutatta a déli határszakaszon elfogott személyek létszáma.^[27]

1. ábra: Menekültügyi őrizetben lévők száma

Forrás: A BÁH statisztikai kiadványfüzete. http://www.bmbah.hu/index.php?option=com_k2&view=item&layout=item&id=177&Itemid=1232&lang=hu (2016.01.10.)

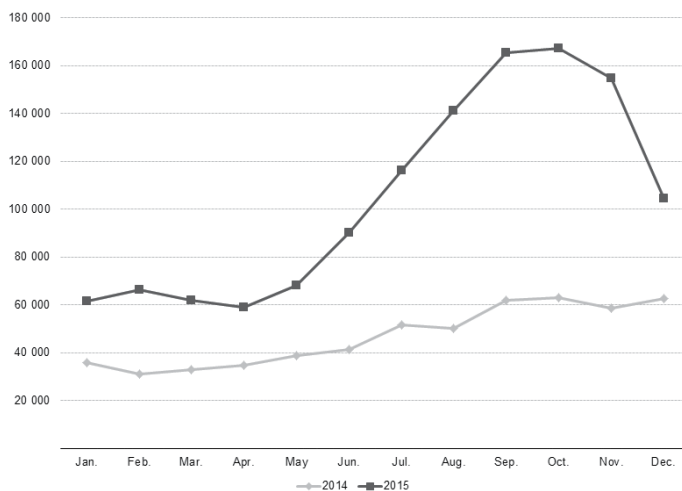
[27] Magyarország rendőrségének tájékoztatása szerint, valamint a 27/2007. (V. 31.) IRM rendelet, illetve a 29/2013. (VI. 28.) BM rendelet alapján.

Álláspontom szerint az úgynevezett kvótarendszerrel is ez lehet a probléma, tekintettel arra, hogy a szabad belső mozgás lehetősége továbbra is segíteni fogja a migránsok Európai Unión belüli vándorlását, ezáltal a kvótarendszerben megállapított lakóhelyének elhagyását is. Így könnyen előfordulhat, hogy pl. a Cseh Köztársaságban befogadott bevándorló, egy rövid idő elteltével újra útra kel, és tovább utazik Dániába vagy más általa kedvezőbbnek ítélt országba. Ez a körülmény ismét jelentős aszimmetriát válthat ki az egyes tagországokban, a fennálló bevándorló ellátási szükségletekben. Szintén érdemes megemlíteni, hogy amennyiben a jobb élet reményében egy ilyen belső migrációs hullám elér egy országot, ott a szociális háló, az egészségbiztosítás szintén jelentős terhelésnek lesz kitéve, hiszen alapvetően az EU-ban legálisan tartózkodó személyeknek szintén járhat az alapellátás. A kvótarendszer középtávú nehézségeket is rejthet, mivel az egy országban letelepedett több tízezer bevándorló asszimilációja egy társadalomba nem zajlik probléma nélkül, hiszen több tízezer embernek lakhelyet, munkát vagy ellátást biztosítani komoly energiát igényel a befogadó országtól, így a bevándorló csoportok nyilván egymással hamarabb és mélyebb kapcsolatot alakítanak ki a közös háttér és kultúra miatt. Amennyiben nem elégednek meg a nekik biztosított életfeltételekkel, úgy ismét útra kelhetnek – akár szervezett vagy nagy létszámú csoportokban is – és ezáltal egy következő, immár belső migrációs nyomást fejthetnek ki az erre nem felkészült Európai Unió tagállamokra. Véleményem szerint a kvótarendszer jellegű elosztást csak abban az esetben lehet végrehajtani és a fenti kockázatokat kiküszöbölni, ha jelentős szankciókat épít be ennek féken tartására az EU döntési jogkörrel felruházott szervezeti rendszere. Az elrettentő erő vélhetően nem a szabadságvesztés büntetés lenne, hanem a kiutasítás kilátásba helyezése, amely felé a tanulmányom megírása óta eltelt időben a gyakorlati törvényalkotói irányok is fordulni látszanak. Ennek hatásai és tapasztalatai később jelennek meg a migrációs folyamatok statisztikáiban. A szankció mellett igen komoly belső információszerző szükségletet generál a migránsok vándorlási szándéka, vagy más kockázatokat rejtő tevékenységük prognosztizálása.

Fontos kérdés továbbá az ellenőrzöttség is. A fejlődő országokból érkezők sok esetben úti okmány nélkül, tehát egy személyes nyilatkozatuk szerint bejegyzett adatlista alapján rögzített biometrikus adatokkal kerülnek Európa területére. Nyilvánvalóan, ha egy szélsőséges személy nem kívánja a hatóságokkal közölni előéletét, esetleges hátsó szándékát, nem valós személyes adatot is közölhet, amely során ezt követően az európai unióban ezekkel a személyes adatokkal fog szerepelni.

Ezeket a neveket ellenőrizni, vagy más adataikat, biometrikus információikat egyeztetni válságzónák, vagy elmaradott térségek hatóságaival technikai és diplomáciai okokból sem lehetséges. Ez a kérdés olyan védelmi mechanizmust igényel a megnövekedett migránsszám miatt, amely új eljárásokat tesz szükségessé a részt vevő hatóságok részéről. Az 1995. CXXV. törvény és a 295/2010. Kormányrendelet értelmében alapvetően ezek a szűrők a szakhatóságok, jelen esetben az Alkotmányvédelmi Hivatal és a Terrorelhárítási Központ. A két szerv törvény által meghatározott létszáma 3 ezer fő körül mozog az engedélyezett költségvetési

adatok alapján, amely – összehasonlítva az egy évben jelenleg 350000–400000 fő migráns adataival – elenyésző szám. Arról nem is szólva, hogy a szakhatósági állásfoglalások, vagy ellenőrzések kiadása nyilvánvalóan nem a teljes állományra vonatkozik, így minden tehetséget és szorgalmat is figyelembe véve sem lehet képes ezekkel a pénzügyi és személyügyi adatokkal olyan ellenőrzési mechanizmust kiépíteni a feladatra kijelölt rendvédelmi szerv, amely elégséges annak a felelősségteljes kijelentésre, hogy az Európai Unió országai irányába biztonsági szempontból alapellenőrzött migránsok fognak érkezni.

Source: Eurostat (online data code migr_asyappctzm)

2. ábra: Az Európába érkező migránsok számának változása 2014-2015
 Forrás: http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Asylum_quarterly_report_2015.02.11.

Szintén probléma a biztonsági kérdéseknél, hogyan lehet ellenőrizni egy Magyarországra érkező külföldit, ha csupán igen rövid időt tölt fizikailag hazánkban. A biztonsági ellenőrzés végrehajtása nem olyan, mint az egészségügyi ellátás, ahol az alapvizsgálatokat viszonylag objektív mércékkel és módszerekkel el lehet végezni. Az illegális úton érkező személyeknek a biztonsági ellenőrzése teljes bizonyossággal, 24 óra vagy néhány nap határidővel, igen nehéz feladat lehet. A fenti határidőket változtatni kell. Véleményem szerint nem a BÁH munkatársainak kellene a vizsgálandó migránsok adatait átküldeni a szakhatósági és ellenőrző szervezeteknek, hanem már az illegális migránsokat elfogó szervnek, a rendőrségnek egy külön adatbázisba kellene felvezetni az elfogottak adatait. Létre kell hozni egy adatbázist, amely azonnal értesíti a migrációban érintettséggel rendelkező szerveket, valamint kidolgozni, hogy végpont legyen minden érintett szervnél ennek figyelemmel kíséréséhez. Igen értékes idő vesz el a migránsok elfogása, vizsgálatai,

fogdában tartási, szállítási ideje során, amely alatt lehetőség lenne ellenőrizni, vagy figyelemmel kísérni a migráns hátterét, személyes tulajdonságait.

Nyilvánvalóan, a közös biztonság nem lehet csak egy tagország számára kizárólagos feladat, hiszen egységes célokért igen jelentős együttműködés valósulhat meg. A megoldáshoz finansziális eszközök emelése, ezen a területen a személyi állomány növelése és az ellenőrzési mechanizmusok fejlesztése, dinamizmusa jelenthet megoldást. Biztos vagyok benne, hogy e felelősségteljes tervezők és irányítók ezeket számításba vették, de további megoldás lehet egy nemzetközi központi adatbázis létrehozása, amely minden tagország számára nyitva áll és amelyben minden migráns adatai, biometrikus azonosítókkal rendelkezésre állnak. Így ezeknek az ellenőrzéseknek nem kell megállni az országhatárnál, hiszen egy nagy egység részei vagyunk. Ezek alapján minden személy az elsődleges kihallgatása során nyilatkoztatásra kerülne, mely országba szándékozik tovább utazni, tekintettel arra, hogy el kell fogadnunk tranzit ország jellegünket. Ezt követően azt az országot indokolt értesíteni, amelybe a migráns utazni szándékozott, hogy hosszabb-rövidebb idő múlva a megadott biometrikus paraméterekkel egy személy fog megjelenni a területén. A biztonsági interjú által felfedett esetleges kockázatok, vagy tisztázásra váró kérdések esetén minimális ideig végrehajtható lenne a bevándorló személyek feltartóztatása, amely elkülönülhetne az idegenrendészeti, menekültügyi őrizet eszközeitől. Ennek a „biztonsági karanténnak” azonban jelenleg sem intézményi, sem pedig jogszabályi alapja nem áll megbízhatóan és a szükség szerinti szinten rendelkezésre.

Alapvetően így szűkülne azok köre, amelyben a tovább utazók között a célországba meg nem érkezett, valahol illegálisan lévő személyek vannak, akik további figyelemre méltóak lehetnek. A statisztikai felmérés során további előnyökre tehetnek szert, akik diaszpóra vizsgálatokat és egyéb felméréseket, prognózisokat értékelnek és alkotnak.

Jogi szempontból szintén érdemes lehet a menekültügyi őrizet kiemelt figyelmet érdemlő érintettjeinek és időtartamának kiterjesztése, amely elrettentő erőként jelentkezhethet a migránsoknál. Azonban ennek a szűrése, az érintettek körének meghatározása nagyon fontos kérdés lehet. Az előre láthatóan később nagyobb figyelmet érdemlő személyek őrizete lehetne a legfontosabb, mivel az igazi gazdasági menekültek létszáma és veszélyforrása biztonságpolitikai aspektusban jelentős, azonban terrrorszempontból nem kiemelkedően magas.

A menekültügyi őrizet, illetve az idegenrendészeti őrizet kiterjesztésénél azonban számolni kell a fizikai és finansziális feltételek megteremtése mellett a nemzetközi irányelvekkel ellentétes tevékenységgel. Alapvetően ha nem közbiztonsági, nemzetbiztonsági vagy egészségügyi körülmények miatt kerül egy menekültügyi kérelmező őrizetbe, joggal vethetik fel, hogy nem lehet senkit megfosztani a szabadságtól ha ortalomért, segítségért folyamodik egy a Genfi Egyezményt aláíró országhoz.

A fenti adatok és folyamatok értelmezéséből megítélésem szerint több következtetés vonható le. A jelenlegi humanitárius irányelvek s európai uniós rendeletek alapján jogszerűen nem lehet feltartóztatni ilyen nagy létszámú illegális migránst.

Ezek a létszámadatok, amelyek az elmúlt években és még az elmúlt hónapokban és hetekben is növekedtek, a továbbiakban is nőni fognak. Fontos lehet, hogy ezeket a migránsokat kezeljük, amennyire lehet, felmérésükkel, statisztikával, hiszen ezek a személyek még visszatérhetnek. Magyarországon még a későbbiekben is lehet menekültügyi eljárásuk, amely eredményétől függetlenül jelentős közigazgatási eszköz- és pénzbefektetést fog igényelni, a résztvevő szakterületek terhelésével együtt.

Fontos leszögezni, hogy a belső biztonsági körülmények is igen fontosak az Európai Unióban. Nem tehetünk eleget a schengeni határszágként ránk háruló feladatoknak, ha a migránsokat nem tudjuk bizonyos szinten kontrollálni. Ehhez eszköz és pénz szükséges, valamint át kell alakítani az ellenőrzési rendszert, amely fel tud zárkózni egy ekkora igénybevételre, és közép- és hosszútávon eredményeket tud elérni. Fontos azzal is tisztában lenni, hogy el fogunk érni egy végső migráns számot. A migrációs útvonalak megváltozhatnak, hiszen a kommunikáció és a szervezettség jelentős a jelenleg bevándorolni szándékozók között. Emiatt a schengeni zónán belül rendelkezünk kell egy olyan nyilvántartással, amelyben kereshető, vagy később meghatározható egyes személyek tartózkodási helye és tevékenysége. Ehhez együttműködés, valamint eszköz és anyagi befektetés szükséges.

A pénzügyi kérdéseken kívül a migrációs adatbázis kezelésének együttműködésen kell alapulni. Az együttműködő szervezeteknek az adataikat egy közös rendszerbe kell elhelyezni és ezt hozzáférhetővé kell tenni a nemzetközi szinten is. A személyes adatok kezelésének jogi és etikai alapja csak abban az esetben lehet, ha megfelelő célhoz kötjük azt és ennek kezelői a közép- és hosszútávú migrációs megoldás érdekében használják fel.

A törvénymódosítás kérdéskörével kapcsolatban megállapítható továbbá, hogy az úgynevezett „gazdasági menekültek” eddig sem voltak menekültügyi vagy más nemzetközi oltalomra jogosultak hazánkban, hiszen nem lehet indíték menekültügyi kérelemre, ha valaki szegényen él, vagy nincs elég munka a hazájában. E személyek tekintetében a koszovói vagy a közel-keleti térséget értékelve európai vonatkozásban akár több százezres, vagy akár milliós nagyságrendű is lehet a migrációs folyamat. Fel kell készülni, hogy Magyarország, vagy az Európai Unió irányába még több százezer személy fog útra kelni, akik abban reménykednek, hogy a téli hónapokban ellátásban fognak részesülni. A gazdasági menekültek nyilván az is célja lehet, hogy néhány hónapig vagy esetleg egy évig egészségügyi és egyéb ellátást kap és nem a hazájában él szerény körülmények között. Ezen személyeket az elzárás sem fogja megállítani, hanem csak a határozott fellépés. Ez talán tükrözi a nemzeti döntésen, ehhez egy közös európai álláspontot tükröző, a helyzetre készített irányelv, vagy egy kerethatározat szükséges. De amíg ez elkészül, addig ezeket a migránsokat kezelni kell, tekintettel a növekvő tendenciákra. Nem lehet a továbbiakban elfogadni olyan általános érvényű irányelveket, amelyek a mindenkorai menekültügyi kérdésekre vonatkoznak. Jelenleg, véleményem szerint biztonsági kihívásként kellene kezelni a kialakult helyzetet,

azaz határozott eszközökkel kell megállítani a migrációs hullámot és a bevándorlási lehetőséget csak a hazájukat menekültügyi okokból elhagyni kényszerülők részére nyújtani.

V. ÖSSZEFOGLALÁS

A tanulmány megírásának inspirációját jelentő migrációs változások és ennek a folyamatnak a kezelése egy kialakulóban lévő biztonságpolitikai, jogi és társadalmi kihívás. A gazdasági hatásai még nem ismertek, de a társadalmi reakciók már sokkal előrehaladottabb állapotban vannak. A nyugat-európai társadalmi válaszok a bevándorlók 2015. eleji pozitív fogadtatásához képest az év végén teljesen ellentétes, negatív képet mutatnak. A jogszabályi lehetőségeknek kezelni kell ezt a társadalmi igényt, amellyel a bevándorolt személyek, az Európai Unió határain belül letelepedni szándékozó külföldi polgárok tekintetében is megalapozottá válik a biztonságos együttélés lehetősége. A fentiekben a jelenlegi ellenőrzéssel kapcsolatos lehetőségeket és ennek változásait szemléltettem, mint látható, a most rendelkezésre álló lehetőségek fejlesztést igényelnek a kihívásként jelentkező változások biztonságos kezeléséhez.

IRODALOM

- Blaskó Béla – Miklós Irén – Pallagi Anikó – Schubauer László – Zentai Ágnes (2004): *Büntetőjog. Különös rész.* Átdolgozott kiadás. Rejtjel Kiadó, Budapest.
- Fenyvesi Lajos (1999): Külföldiek ellenőrzésével kapcsolatos nemzetbiztonsági feladatok. *Belügyi Szemle*, 47. évf. 1. szám 84–90.
- Gárdos Éva – Sárosi Annamária (2005): A Magyarországra érkező külföldiek demográfiai jellemzői a magyar népesség tükrében, 1990–2000. *Kisebbségkutatás*, 3. szám, 330–337.
- Gödri Irén (2012): Nemzetközi vándorlás. *Demográfiai portré*. 137–154.
- Gubicza József (2000): *A Határőrség menekültügyi feladatai.* Doktori (PhD) értekezés, ZMNE.
- Hansen, Peer Henrik (2007): Migration. An Intelligence and Security Perspective. In.: *Immigration/Emigration in historical perspective.* ed.: Ann Katherine Isaacs, Pisa University Press, Pisa, 141–152.
- Laufer Balázs (2006): A migráció és a terrorizmus a nemzetbiztonsági szolgálatok szemszögéből. *Hallgatói Közlemények*. X. szám www.publikon.hu/htmls/tanulmanyok.38-41.o.html?ID=24&essayID=88.
- Nagy Boldizsár (2012): *A magyar menekültjog és menekültügy a rendszerváltozástól az Európai Unióba lépésig.* Gondolat Kiadói Kör Kft.
- Póczik Szilveszter (2008): Nemzetközi migráció – nemzetközi kockázatok. *Magyar Tudomány*, 9. szám, 1095–1107.
- Póczik Szilveszter – Dunavölgyi Szilveszter (szerk.) (2008): *Nemzetközi migráció – nemzetközi kockázatok.* HVGORAC, Budapest.
- Pokol Béla (1991): *A jog szerkezete.* Gondolat Kiadó – Felsőoktatási Koordinációs Iroda, Budapest.

- Parkes, Roderick – Schneider, Moritz (2010): *Partnership: A New EU approach to Fighting Irregular Immigration?* SWP Comments 26, Stiftung Wissenschaft und Politik–German Institute for International and Security Affairs, Berlin November 2010.
- Rendészeti szöszedet (2008): *Rendészettudományi szöszedet*. Szerk. Beregynei József. Magyar Rendészettudományi Társaság, Budapest.
- Szabó A. Ferenc (2006): *A nemzetközi migráció és korunk biztonságpolitikai kihívásai*. Zrínyi Kiadó, Budapest.
- UNHCR Global Appeal 2014–2015.
- United Nations High Commissioner for Refugees (2006): *Helping Refugees/UN*. Beyond Detention 2014.
- Urbán Attila (2002): A nemzetbiztonsági szolgálatok és a terrorelhárítás, In: *Politikai Elemzések*. Szerk.: Kuglics Gábor, Magyar Lajos Alapítvány, Budapest, 1. szám, 35–50.

Egyéb felhasznált források:

- *Alkotmányvédelmi Hivatal tájékoztatója tevékenységéről*, letöltve 2015.02.14-én az Alkotmányvédelmi Hivatal weboldalról <http://ah.gov.hu/html/idegenrendeszet.html>
- *De Stats Statistisches Bundesamt*. 2016.01.28-án a Német Statisztikai Hivatal Hivatalos Oldaláról https://www.destatis.de/EN/FactsFigures/SocietyState/Population/CurrentPopulation/Tables_/lrbev03.html
- Edwards, Adrian: *UNHCR viewpoint: ‚Refugee’ or ‚migrant’ – Which is right?* 2016.01.28-án UNHCR Hivatalos Oldaláról <http://www.unhcr.org/55df0e556.html>
- Európai Integrációs Alap: *Külföldiek Magyarországon*. 2011. 2016.01.28-án Helsinki Bizottság Hivatalos weboldaláról <http://helsinki.hu/wp-content/uploads/Kulfoldiek-Magyarorszagon-05-11-2011-WEB.pdf>
- *Global Policy Forum* 2015. 2016.01.28-án a Global Policy Forum Hivatalos Oldaláról <https://www.globalpolicy.org/nations-a-states/failed-states.html>
- Gyulai Gábor (2011): *Külföldiek Magyarországon*. Magyar Helsinki Bizottság. <http://helsinki.hu/wp-content/uploads/Kulfoldiek-Magyarorszagon-05-11-2011-WEB.pdf>
- *Központi Statisztikai Hivatal, Gyorstájékoztató Munkanélküliség, 2015. október–december*. 2016.01.28-án KSH Hivatalos Oldaláról <https://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/gyor/mun/mun1512.html>
- *Központi Statisztikai Hivatal, Népeségtudományi Kutatóintézet 2015*. 2016.01.28-án KSH Hivatalos Oldaláról <http://demografia.hu/hu/tudastar/fogalomtar/71-honositas>
- *Központi Statisztikai Hivatal, Gyorstájékoztató*, letöltve 2015.01.28-án a Központi Statisztikai Hivatal weboldalról <http://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/gyor/mun/mun21412.pdf%202015.02.14>.
- *Nemzeti Védelmi Szolgálat*, letöltve 2015.02.14-én a Nemzeti Védelmi Szolgálat weboldalról <http://nvsz.hu/szervezet>
- *Rendőrségi statisztika*, letöltve 2015.02.14-én a Magyar Rendőrség weboldalról <http://www.police.hu/hirek-es-informaciok/hatarinfo/elfogott-migransok-szama>
- UNHCR: *Menekültügyi eljárások minőségének javítása*, letöltve: 2015.02.14-én az UNHCR-Centraleurope weboldaláról <http://www.unhcr-centraleurope.org/hu/mivel-foglalkozunk/jogvedelem-biztositas/menedekkerelmek-elbiralasa.html>
- *Worldbank- GDP ranking*. A Világbank Hivatalos oldaláról. 2011. 2016.01.28-án <http://data.worldbank.org/data-catalog/GDP-ranking-table>

Hivatkozott jogszabályok:

- 1994. évi XXXIV. törvény a Rendőrségről 64.§ (2015.12.31-án hatályos állapot szerint)
- 1995.évi CXXV. törvény 54. § (2015.12.31-án hatályos állapot szerint)
- 2011. évi CXII. törvény az információs önrendelkezési jogról és az információszabadságról (2015.12.31-án hatályos állapot szerint)
- 2012. évi II. törvény 204. § (1) (2015.12.31-án hatályos állapot szerint)
- 301/2007. (XI. 9.) Korm. rendelet a menedékjogról szóló 2007. évi LXXX. törvény végrehajtásáról (2015.12.31-án hatályos állapot szerint)
- 27/2007. (V. 31.) IRM rendelet az idegenrendészeti eljárásban elrendelt őrizet végrehajtásának szabályairól (2015.12.31-án hatályos állapot szerint)
- 295/2010. (VIII. 19.) Korm. rendelet (2015.12.31-án hatályos állapot szerint)
- 29/2013. (VI. 28.) BM rendelet a menekültügyi őrizet végrehajtásának szabályairól és a menekültügyi óvadékról (2015.12.31-án hatályos állapot szerint)
- 2239/2005. (X. 28.) Korm. határozat (2015.12.31-án hatályos állapot szerint)
- COUNCIL REGULATION (EC) No 2725/2000 of 11 December 2000 concerning the establishment of 'Eurodac' for the comparison of fingerprints for the effective application of the Dublin Convention.

Mustafa Kemal Atatürk hatása a török identitás és állampolgárság koncepciójára, különös tekintettel az alkotmányjogi szabályozásra

I. BEVEZETÉS

Az állampolgárság egy olyan stratégiai fontosságú fogalom, amely központi szerepet játszik az identitás, a hatalomban történő részvétel, a hatalommal történő felruházás, az emberi jogok és a közérdek fogalmainak meghatározása során is.^[1] Mustafa Kemal Atatürk^[2] (a modern Törökország megálmodója és alapítója) a Török Köztársaság megalakulásának 10. évfordulója alkalmából tartott megemlékezése során gratulált a nemzetnek a rövid idő alatt elért eredményekhez, majd a következő híres mondattal zárta le a beszédét: „Milyen boldog lehet az az ember, aki azt mondhatja magáról: Török vagyok.” (*Ne mutlu Türküm diyene*).^[3]

[1] Nyers, Péter (2007. február): *Introduction: Why Citizenship Studies. Citizenship Studies*, 11. kötet, 1-4. http://www.academia.edu/514268/Introduction_Why_citizenship_studies, (2015.12.01.).

[2] Abban az időben, amikor Atatürk született, a törököknél még ismeretlen volt a nyugaton már megszokott vezetéknev fogalma. Atatürk születésekor az elterjedt Musztafa nevet kapta, mely arab eredetű, jelentése „a kiválasztott”. Ez Mohamed próféta egyik jelzője. Musztafa, miközben katonai iskoláit végezte Szalonikiben, a „tökéletes” jelentésű Kemal nevet kapta matematikatanárától. Ettől kezdve Musztafa *Kemal* néven ismerték. 1916-ban dandártábornoki rendfokozatba léptették elő, amihez a pasa cím és megszólítás is járt. Ettől kezdve Kemal Pasa néven szólították. 1921. szeptember 19-én a Török Nemzeti Országgyűlés a függetlenségi háborúban elért eredményei miatt a *Gazi*, „Hős” címet ajándékozta neki, így ettől kezdve a Gazi Musztafa Kemal megszólítás járt ki neki. 1934-ben a reformok részeként bevezették a vezetéknev-törvényt, a lakosság nyilvántartásának pontosítása miatt. November 24-én az országgyűlés külön törvénybe iktatva nevezte el Mustafa Kemalt *Atatürk*nek, melynek jelentése „minden törökök atyja”. A törvény kimondja, hogy ezt a vezetéknevet nem viselheti más személy. Törökországban legtöbbször Atatürkként hivatkoznak rá, hivatalos személyi igazolványában (*nüfus cüzdanı*) Kamâl Atatürkként szerepelt a neve. In: Kinross, 2012, 12.; Karpát, 1985, 893-899. http://www.jstor.org/stable/1858844?seq=1#page_scan_tab_contents (2016.01.03.).

[3] Atatürk a Török Köztársaság megalakulásának 10. évfordulója alkalmából tartott beszéde angolul elérhető: <http://www.columbia.edu/~sss31/Turkiye/ata/onuncuyil.html> (2015.12.01.).

A Köztársaság megalakulása^[4] óta ez a kijelentés képezi a török állampolgárság (*vatandaslik*) fogalmának alapját. Az állampolgárság jogi definíciójának megalkotásától kezdve pedig az állampolgársággal, nemzeti identitással összefüggő kérdések központi szerepet játszanak a török társadalom mindennapjaiban.

1995. január elsején, Tansu Ciller, Törökország akkori miniszterelnöke átfogalmazta Atatürk híres mondatát: „Milyen boldog az, aki azt mondhatja magáról: Törökország állampolgára vagyok.” (*Ne mutlu Türkiye'nin vatandasiyim diyene*).^[5]

Recep Tayyip Erdogan (2003–2014) és Ahmet Davutoglu, Törökország korábbi és jelenlegi miniszterelnökei tovább értelmezték az állampolgárság és az identitás fogalmak kapcsolatát, és a török azonosságtudatot egy alidentitásként határozták meg. Véleményük szerint „töröknek lenni” annyit jelent, mint egy „alidentitáshoz” tartozni, amelyet egy szupra identitás, a török állampolgárság vesz körül. A szupra-, és szubidentitás (*üst kimlik/alt kimlik*) kérdéskörben tett nyilatkozatok heves vitákat váltottak ki Törökország lakossága körében. Néhányan – különösen a politikusok – önmeghatározásuk során inkább törökországinak (*Türkiyeli*), mint töröknek (*Türk*) vallották magukat, a kurd kérdés kapcsán pedig megjelentek azok a javaslatok, amelyek az állampolgárság alkotmányjogi fogalma helyett (*anayasa vatandaslik*) egy új „szuper polgár identitás” fogalmát szerették volna bevezetni, mely a társadalom azon tagjait foglalta volna magában, akik ezzel az önmeghatározással Törökország belső békéjéhez szerettek volna hozzájárulni.^[6]

Az állampolgárság újradefiniálásának háttérében olyan erős etnikai, vallási és felekezeti mozgalmak álltak, melyek nyomására felül kellett vizsgálni a török állampolgárság hivatalos fogalmát, mely az „egy nyelv, egy kultúra és egy eszme” kemali ötletén alapult.^[7] Ennek az elvnek az első alkotmányjogi deklarálása az 1921. évi, illetve az 1924. évi török alkotmányokban található meg, de előzményei már az 1879-es alkotmányban is fellelhetők.

Ebben a tanulmányban a török állampolgárság és identitás fogalmainak a Török Köztársaság megalakulásával bekövetkező változását és annak jogi szabályozását vizsgálom.

II. AZ OTTOMÁN ÁLLAMPOLGÁRSÁG

Az állampolgárság fogalmának bevezetése az Ottomán Birodalom idejére, a 19. század végére nyúlik vissza. A fogalom megalkotásának és bevezetésének az volt a célja, hogy a rendkívül soknemzetiségű és színes vallási összképet mutató

[4] 1923. október 29.

[5] Ciller, 2008.

http://www.academia.edu/3426161/ENTERTAINING_THE_CITIZEN_TANSU_CILLER_A_CASE_STUDY, 2015.12.01.

[6] Ince, 2012, 2–7.

[7] Castles – Davidson, 2000, 81–84.

birodalmat megmentse az összeomlástól.^[8] Ennek érdekében az „ottomán polgár” fogalmának bevezetésével megalkották a birodalom egységes identitását.^[9]

A Reformkor (*Tanzimat*) időszakában (1839–1876) az egységes identitás megerősítése érdekében egy sor jogi rendelkezést léptettek érvénybe. Ezek a reformok törekedtek a minden ottomán polgár számára biztosított jogi egyenlőség megfogalmazására.

Ezek közé tartozott a II. Mahmut (1839–1861) által 1839-ben szultáni *edictum*-mal kihirdetett, a Rózsaházban^[10] felolvasott *Gülhane Hatti Hümayunu*,^[11] szultáni levél,^[12] a török alkotmánytörténet egyik legfontosabb dokumentuma, mely az alapjogok első deklarációja, a szabadságjogok első kartája volt. Biztosította az ottomán alattvaló (*tebaa*) számára (ideértve a nem muszlim lakosokat is) az élet, a becsület és a tulajdon védelmét. Ennek keretében az életre, a vagyonra és a becsületre vonatkozó összes jog egyenlő mértékben illette meg az Ottomán Birodalom területén élő muszlimokat és nem muszlimokat, tekintet nélkül a vallásukra.

1844-ben bevezették az első hivatalos ottomán személyazonosító okmányokat (hivatalos nevén *mecidiye*, azaz személyazonosító okmány, nem hivatalos nevén *kafa kağidi*, azaz fejpapír).^[13]

1856-ban az *Islahat*^[14] *Hatt-I Hümayunu*^[15] néven kiadott rendelkezés (Islahat fermani) még határozottabban továbbvitte a reformkor addigi eredményeit az Ottomán Birodalom nem muszlim lakosainak muszlimokkal egyenlő bánásmódját illetően: megerősítve az 1839-es *edictum*-ban foglaltakat, a birodalom minden alattvalója részére vallási- és felekezeti hovatartozástól függetlenül teljes jogegyenlőséget biztosított. Meghagyta az összes nem muszlim vallási felekezetnek a régebben adományozott előjogokat és kiváltságokat, rendezte a különböző vallási felekezetek belső vitás kérdéseit és teljes vallásszabadságot hirdetett.

A híres 1869. évi Ottomán Állampolgársági Törvény (*Tabiiyet-i Osmaniyye'ye dair Nizamname*)^[16] pedig a reformkor egyik mérföldköveként a lakosság vallási és etnikai megosztottságától függetlenül megteremtette az egységes és közös ottomán állampolgárságot.^[17] A törvény alkotói alapelvnek tekintették a *ius sanguinis*

[8] Ergul, 2012, 629–645. <http://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/00263206.2012.683337>, (2016. 01. 06.).

[9] A reformok bevezetését kísérő reakciók nem volt teljesen pozitívak. A Balkánon élő keresztények nem voltak hajlandók támogatni a reformokat, mert azt akarták, hogy a centralizált hatalom ismerje el autonómiájukat. Csak erős angol támogatással lehetett fenntartani az Ottomán Birodalom területi egységét és elérni a reformok betartását.

[10] *Gülhane* (Rózsaház) az *Eszki Szeraj* (Régi Palota) egy kisebb épülete volt. (Mészáros, 1912, Bevezetés)

[11] A *Gülhane*-ben felolvasott Hatti Hümayunu (1939) eredeti török nyelvről történt magyar nyelvű fordítása: Mészáros, 1912, 11–14.

[12] Törökül: *Gülhane Hatti Hümayunu*.

[13] Avedian, 2012, 797–820. <http://www.ejil.org/pdfs/23/3/2306.pdf> (2016. 01.05.).

[14] Jelentése: reform, megújulás.

[15] A teljes magyar fordítás: Mészáros, 1912, 24–43.

[16] 1869. január 19.

[17] Parolin, 2007, 73–76.

elvét (1. cikk). Ennek értelmében az ottomán földön külföldi szülőktől született gyermek esetében a 3. életév betöltése után volt kérvényezhető az ottomán állampolgárság (2. cikk). Az állampolgárság megszerzéséhez legalább 5 év folyamatos birodalmi tartózkodás volt szükséges (3. cikk), vagy egyéni érdemek alapján volt megszerzhető (4. cikk). A zárórendelkezések értelmében az ottomán dominium lakói automatikusan ottomán állampolgárnak számítottak, egészen addig, amíg más állampolgárságuk megállapításra nem kerül (9. cikk).

Az állampolgárság megszerzésének feltételei körében az iszlámra áttérés nem szerepelt feltételként. Ez a korábbi hagyományokkal történő radikális szakítást, a világi polgár megteremtését jelentette. A törvény végrehajtása során azonban mind az Államtanács, mind a Minisztertanács az iszlámra történő áttérést elegendő oknak tartotta a kivételesen adományozható állampolgárság megítéléséhez (4. cikk). A jelentős előrelépés abban volt, hogy bár az állampolgárság megszerzéséhez ajánlatos volt az iszlámra történő áttérés, mégsem írták azt elő kötelező jelleggel.

Elméletileg az 1869. évi törvény rendelkezései értelmében az ottomán muszlimok és az ottomán nem muszlimok ugyanahhoz az egyenlő jogi alapokon létrehozott politikai közösséghez tartoztak (akkor is, ha a *millet* rendszer még érvényben volt) és az iszlám egységen alapuló nemzet (*ummah*) elvét mellőzték. A gyakorlatban azonban az ottomán *dominiumon* élő perzsák vonatkozásában a perzsa és ottomán hatóságok megegyeztek abban, hogy a birodalom perzsa lakosai csak akkor számítanak ottomán állampolgárnak, ha iszlám vallásúak.^[18]

A reformkor eredményeihez írható tehát, hogy az állam mellőzte a vallási intoleranciát, az iszlámra történő erőszakos áttérítést és nem tolerálta többé az aposztaták kivégzését. A gyakorlatban azonban jelentősen megkurtította a nem muszlim polgárok jogait. A nem muszlim polgároknak megadták a lehetőséget, hogy *dhimmi* státuszért folyamodjanak. Ez azt jelentette, hogy követhették ugyan az eredeti vallásukat, az Oszmán Birodalomban szerezhettek tulajdont, de mindent extra fejadó (*jizya*) fejében teheték. Azt is mondhatjuk tehát, hogy a török reformkor volt az első olyan korszak a török történelemben, ahol deklarálták, hogy mindenki szabadon, zaklatás nélkül gyakorolhatja a vallását.^[19] A vallásszabadság azonban az ottomán uralkodó elit számára még nem vallásszabadságot, hanem saját „vallásvédelmi szabadságot” jelentett.^[20]

A reformkort követő első, 1876-os Alaptörvény (*Kanuni Esasi*)^[21] 8. cikke gyakorlatilag megerősítette az Állampolgársági törvény állampolgárság fogalmát a következők szerint: „Az Ottomán Birodalom népe, tekintet nélkül vallási és faji hovatartozására ottomán *tebaa* (alattvaló).^[22]

[18] Ottomán-perzsa egyezmény, 1973. december 14., 6. cikkely.

[19] Deringil, 1993, 3–29., <http://www.jstor.org/stable/179114> (2016.01.03.).

[20] Hamidi mészárlás, örmény genocidium.

[21] Davison, 1963, <http://psi427.cankaya.edu.tr/uploads/files/Davison,%20Reform,%20181856-1876-1.pdf>

[22] Nihal Uluocak szerint az a török vatandaşlık (állampolgár) és a tabiiyet (nemzetiség) fogalma az alattvaló (tebaa) fogalmából származik. (Ince, 2012, 223.)

1. AZ 1921. ÉVI ALKOTMÁNY ÁLLAMPOLGÁRSÁG FOGALMA

A 20. század fordulóján az arab területeken, különösen a perzsák körében, ahol a török állampolgárság feltételeként szabták meg az iszlám vallás felvételét, az állampolgárság két formája jelent meg: az ottomán állampolgár és a helyi „öslakos” polgár. A törvényhozók ugyan bevezették a szekuláris alapokon álló állampolgár fogalmát, de az ottomán *dominiumon* élők viszonylatában az ottomán állampolgárság legfontosabb kritériuma a vallás maradt.^[23] Az I. világháború kitörésekor a patrióták saját nemzetállamuk megalapítása érdekében egyre erőteljesebben léptek fel.

Az Ottomán Birodalom az I. világháború egyik nagy veszteseként 1918. október 30-án Mudrosznál az Agamemnón hadihajó fedélzetén fegyverszüneti megállapodást írt alá, amely szerint a szövetséges hatalmak megkapták a Boszporusz és a Dardanellák, mint stratégiai pontok ellenőrzési jogát azzal, hogy „bármilyen zavargás esetén” ezeken a pontokon a biztonság fenntartása érdekében beavatkozhatnak. Az oszmán hadsereget leszerelték, a kikötőket, a vasútvonalakat és a stratégiai bázisokat átengedték a szövetségeseknek. Az Oszmán Birodalomnak fel kellett adnia a kaukázusi területeit és vissza kellett vonulnia a háború előtti határai mögé. A feltételek egyértelműen az ottomán állam megszüntetésére és egyidejűleg a brit érdekek feltétel nélküli érvényesítésére irányultak.^[24]

Az utolsó szultán, VI. Mehmet (1861–1926)^[25] kormánya – bár vonakodva – 1920. augusztus 10-én aláírta a sèvres-i békeszerződést,^[26] amely felosztotta az Oszmán Birodalmat a szövetséges hatalmak között, de melynek érvényesítését a Kemal Musztafa által vezetett nemzeti ellenállási mozgalom és a török függetlenségi háború kitörése^[27] megakadályozott.^[28]

Az ellenállási mozgalom keretében 1919. június 21–22-én Mustafa Kemal a keleti tartományok küldötteinek címzett körlevelében egy deklarációt (törökül *Amasya Gemelgesi*, vagy *Amasya Tamimi*) adott ki – melyet kiadási helyéről amasyai körlevélnek nevezünk –, hangsúlyozva a nemzet akaratának és elszántságának szükségességét a nemzet függetlenségének megmentése érdekében.^[29]

A körlevél kiadását követően, a keleti tartományok küldötteiből Törökország keleti részében, Erzurum városában összeült a Nemzeti Kongresszus. Az erzurumi kongresszuson (1919. július 23–augusztus 17.) kibocsátott deklaráció szerint az egész ország (meg nem határozott) határain belül osztatlan egész és minden török terület idegenek által történő erőszakos elfoglalását a nemzet tagjai erőszakkal fogják elhárítani.^[30]

[23] Parolin, 2007, 75.

[24] Dzsihangir, 1974, 13.

[25] Kinross, 2002, 609.

[26] Dzsihangir, 1974, 14.

[27] 1919. május 19-én, Kemal Samsun városába érkezésekor kitört.

[28] Zürcher, 2010, 221–222.

[29] Kedourie, 1999, 152–186.

[30] Starr, 1992, 190.

Az erzurumi kongresszust követően az egész ország területéről összegyűlt delegáltakat a Közép-Anatólia keleti részén fekvő Sivas városába hívták egy másik kongresszusra (1919. szeptember 4–13.). Ezen a kongresszuson finomították az erzurumi kongresszus fogalmi meghatározásait, amelynek elfogadása ezúttal nemzeti szinten történt meg.^[31]

Az ellenállással szemben az isztambuli kormánynak lehetővé kellett tenni a parlamenti választásokat, melyet a nemzeti függetlenségi mozgalom képviselői magas többséggel meg is nyertek.

Az erzurumi és a sivasi kongresszusok eredményeit és a török nemzeti felszabadító mozgalom főbb elveit az ún. Nemzeti Paktum (*Misak-i Milli*) tartalmazta, melyet a parlament 1920. január 28.-án fogadott el (törökül: *Meclis-i Mebusan*) Isztambulban, és tulajdonképpen a nemzeti nacionalista program alapnyilatkozatának tekinthető.

A hat cikkelyből álló paktum szerint^[32] azok a területek, amelyek területén a paktum meghozatala idején törökök állomásoztak és muszlim többség lakta (egységes vallás, cél és faj) az oszthatatlan nemzet területét képezik, azon területek státusza pedig, ahol nem állomásoztak törökök, de muszlim és arab többség élt, népszavazás útján legyenek meghatározva. A török területeken élő kisebbségek jogai azzal a feltétellel lesznek elismerve, ha a környező országokban a muszlimok jogai védettek lesznek. Törökország független és szabad; minden, a politikai, igazságszolgáltatási és pénzügyi fejlődésének útjában álló korlátozást el kell távolítani, Kars, Ardahan, Batum és Nyugat-Trákia tartományok státuszát pedig népszavazással döntik majd el. Törökország fogja meghatározni a Boszporusz csatornán és a Dardanellákon keresztül folytatható szállítást és a szabad kereskedelem feltételeit. A Nemzeti Paktum támogatja a nem török nemzeti függetlenségi mozgalmakat is, de csak a muszlim ottománok (török, kurd, cserkez, laz) esetében.^[33]

A Nemzeti Paktumhoz nem csatoltak térképet, továbbá nem voltak felsorolva azok a városok, hegyek, dombok, melyek mentén a határ húzódott.^[34] A haza területe földrajzilag nem, csak elviekben volt meghatározva: „a haza azon a vonalon »kívül és belül«, azok között az emberek között van, akiknek közös a céljuk, és akik tisztelettel viseltetnek egymás jogai iránt...”^[35]

Miután 1920. március 16-án az angolok elfoglalták Isztambult, a Damat Ferit Pasha által vezetett, kollaboráns ottomán kormány segítségével feloszlatták a parlamentet.

A fejleményekre válaszul Musztafa Kemal – immár rendkívüli hatalom birtokában – a tartományoknak küldött újabb körlevelében újabb választásokat, majd

[31] Hekimoglu, 2010, 21.

[32] Zürcher, 2004, 139.

[33] Jung – Piccoli, 2001, 68.

[34] Landau, 1984, 49.

[35] Akyol, 2013: „Greater Turkey” http://www.biyokulule.com/view_content.php?articleid=5823 (2015.12.01.)

a parlament összehívását rendelte el, Isztambul helyett Ankarában. 1920. április 23.-án Török Nagy Nemzetgyűlés (törökül *Türkiye Büyük Millet Meclisi*) néven felállították az új parlamentet, amelynek a tagjai újonnan választott, vagy Isztambulból megszökött képviselők voltak. Törökország államformája 1920. április 23. óta köztársaság. Ez a nemzetgyűlés (parlament) 9 hónappal a megalkotása után, 1921. január 20-án elfogadta az 1921. évi alkotmányt (törökül *Teskilat-i Esasiye Kanunu*).^[36]

A 23 cikkből álló 1921. évi alkotmány nem helyezte hatályon kívül az 1876. évi alkotmányt, nem rendelkezett önmaga megváltoztatására vonatkozó rendelkezéssel, így a török alkotmánytörténet egyetlen rugalmas alkotmánya a török parlament egyszerű többségének szavazatával megváltoztatható volt.

Jelen tanulmányban az alkotmány részletes elemzésével nem foglalkozom, kizárólag a nemzetre vonatkozó 1. cikket emelem ki, mely a nemzeti szuverenitás elvét először fogadta el a török alkotmánytörténetben: „A szuverenitás a nemzetet feltétel nélkül megilleti. A kormányzati rendszer alapja az önrendelkezés és a nemzeti kormányzás.” Így a köztársaság legfontosabb alapelve rögzítésre került.^[37]

III. A KÖZTÁRSASÁGI NÉPPÁRT ELKÉPZELÉSEI

Mustafa Kemal Atatürk hivatalosan 1923. szeptember 23-án alapította meg a Köztársasági Néppártot (törökül: *Cumhuriyet Halk Partisi*, rövidítve CHP), mely egyben az első politikai párt is volt Törökországban. A párt a Török Függetlenségi Háború (törökül: *Kurtuluş Savaşı* vagy *İstiklâl Harbi*) (1919. május 19. – 1923. október 29.) politikai kifejeződése volt, és azzal a céllal jött létre, hogy megvalósítsa a nemzeti egységet és integrációt,^[38] emellett, mint domináns és uralkodó (1923–1945) politikai szerveződés meghatározó szerepet töltött be a török állampolgárság definiálásában. A fiatal Török Köztársaság által elfogadott török állampolgár definíció megértéséhez tehát meg kell vizsgálnunk a CHP erre vonatkozó programját is.

„*Napjaink török (nemzeti, politikai és társadalmi) közössége hazafiakból és állampolgárokból áll, akik a kaukázusi, kurd, laz és bosnyák nemzetek propagandáinak céltáblái lettek. Ezek a propagandák olyan félreértelmezések, amelyek a korábbi despotikus évszázadok eredményei. Nincsenek hatással nemzetünk egyéneire, csupán az ellenséges ügynökökre és az ostoba reakcióskra, akik népünknek bánatot és szomorúságot okoznak. Nemzetünk egyénei az integrált és egészséges török közösség tagjai, melynek közös múltja, közös történelme, közös*

[36] Az 1921. évi alkotmány néhány passzusának angol nyelvű fordítást lásd <http://genckaya.bilkent.edu.tr/1921C.html> (2015.12.01.)

[37] Isin, 2005, 31–52.

[38] Ez a pont a párt alapításkori manifesztumának bevezetésében került rögzítésre.

erkölcse és közös joga van.”^[39] A CHP (*Cumhuriyet Halk Partisi*) programja szerint tehát a nemzet egy olyan politikai és társadalmi közösség, melyet az egységes nyelvhez, kultúrához és eszményhez kötődő polgárok közössége alkot.^[40] Ez a nemzetfogalom vált később a Köztársaság mottójává is.^[41]

A CHP nemzet szlogenje, az „egy nyelv, egy kultúra, egy eszmény” (*tek dil, tek kültür, tek ülkü*) elve nagyon fontos szerepet töltött be a török állampolgárság fogalmának megalkotásában.^[42] Emellett a kemalista szekularizmus (*laiklik*) is hozzájárult a török állampolgárság politikai és kulturális alapjainak megteremtéséhez.^[43]

Az egypártrendszer korszakában a CHP megkülönböztette az állampolgárságot (török állampolgár) a nemzetiségtől (török) és az állampolgári jogokat a nemzetiségtől, hanem ahogy a neves török politológus, Mesut Yegen állítja, rangsorolta is. A török állampolgárság ugyanis kevesebbet jelentett, mint a török nemzetiség.^[44]

A CHP az állampolgár három típusát különböztette meg: török muszlim, nem török muszlim, és nem muszlim kisebbségek. Rifat Bali szerint a muszlim törököket tartották a valódi, vagy első osztályú állampolgároknak. A nem török muszlimokat, azaz a lázokat, a kurdotkat másodrendű polgároknak tekintették, akik akkor lettek török állampolgárok, amikor asszimilálódtak. A nem muszlimokat (keresztények, zsidók) az állam nemkívánatos polgárainak tekintették, hiszen nehezen volt megoldható az asszimilálódásuk és gyakran voltak alanyai szegregációnak. A török nemzetiség lehetősége nyitva állt a nem törökök előtt is, de csak a muszlim nem törökök előtt.^[45] A neves politológus, Arus Yumul szerint töröknek lenni egyet jelentett a muszlimsággal, míg előfordult, hogy a nem muszlimokat nem tekintették töröknek.^[46]

A CHP egyik legfontosabb feladatának ebben az időszakban azt tartotta, hogy a különböző nemzetiségű és vallási háttérrel rendelkező polgárokat „türkizálja”. Ennek a programnak a keretében a török nyelv ismeretének jelentőségét a török nemzethez tartozás és a valódi török állampolgárság egyik legfontosabb kritériumának tartották. Azok az emberek pedig, akik nem beszéltek törökül, a köztársaság másodrendű állampolgárai lettek.

[39] Ezek a mondatok Mustafa Kemal nemzetről és identitásról vallott gondolatai. (Inan, 1939, 244.)

[40] A hivatalos kisebbségi politikát Törökországban az 1923. évi Lausanne-i Békeszerződés állította fel, amelyik kizárólag vallási alapon határozta meg a kisebbségeket, kizárva a nyelvi és nemzetiségi szempontból kisebbségnek minősülőket. Ennélfogva a nem muszlim kisebbségeket pl. zsidók, örmények és görögök a szerződés értelmében kisebbségnek minősültek, de a létező muszlim kisebbségek kurdok, alaviták ebből a körből kizárták. Ennek gyakorlatilag az volt a magyarázata, hogy a kisebbségek elismerése ellentétben állt volna a Török Köztársaság ideológiai alapjaival (az elmúlt évek során természetesen ez a tendencia megváltozni látszik). Mindazonáltal, annak ellenére, hogy jogi elismerést nyertek és alkotmányos garanciát kaptak a kisebbségi jogok, a nem muzulmán polgárok, alaviták és a kurd polgárok továbbra is szenvednek a nagy diszkrimináció miatt Törökországban.

[41] Turner, 1986, 27–53.

[42] Cagaptay, 2006, 44.

[43] Baban, 2005, 52–70.

[44] Kardam – Cengiz, 2011, 151–165.

[45] Bali, 2006. <http://www.rifatbali.com/images/stories/dokumanlar/basel.pdf> (2016.01.05.).

[46] Kahraman, 2005, 70–87.

A Török Szívek^[47] (*Türk Ocaklari*) szervezet hatalmas szerepet töltött be a török nyelv elterjesztésében a kisebbségek körében. A Török Szívek vezetője, Hamdullah Suphi a Köztársaság megalakulásakor tartott beszédében a következőket mondta: „Azok az emberek, akik törökül beszélnek, muszlimok, és a szívükben hordják Törökország szeretetét törökök. Mi ezek között az emberek között a nyelvi, vallási, és akaratú egységet keressük.” Az ő definíciója szerint, aki török, annak a nézőpontjának tükröznie kell a köztársaság politikáját, és a kisebbségek közül nem fogadható el török állampolgárnak az, aki nem tanult meg törökül és nem fogadta el a török kultúrát.^[48]

Miután a nemzeti függetlenségi háború győzelemmel véget ért, a Török Nagy Nemzetgyűlés bejelentette, hogy vége az Oszmán Birodalomnak és a Szultánságot visszamenőleges hatállyal két történelmi jelentőségű döntéssel (307. és 308. számú törvények) megszüntette. A Török Nagy Nemzetgyűlés ratifikálta a lausanne-i békeszerződést^[49] és egy, az 1921. évi alkotmányt érintő alkotmánymódosítás során rögzítette a köztársaság államformáját, melyet az újonnan választott parlament léptetett életbe 1923. október 29. napján.^[50]

1. Az 1924. évi alkotmány állampolgárság fogalma

Az új, modern török köztársaság követelményeinek az 1921. évi alkotmány már nem felelt meg, így 1924. április 20-án a Parlament elfogadta a Török Köztársaság új alkotmányát.^[51] Az 1924. évi alkotmány (*Teskilat-i Esasiye Kanunu*) egy rövid, egyszerű és következetes szövegezést kapott, 6 fejezetre és 105 cikkre tagolták.

Az 1924-es alkotmány tartalmával ebben a tanulmányban nem foglalkozom, megállapításaim kizárólag az állampolgárság tartalmára és szabályozására korlátozódnak.

Az alkotmány a szabadságjogok tekintetében a francia forradalom rousseau-i természetjogi megközelítését fogadta el (68. cikk, 70. cikk). Részletes meghatározás nélkül, nevesítve felsorolta a polgárok alapjogait és szabadságjogait, de hiányoztak belőlük a jogokat védő intézkedések.

[47] Isztambulban alapították, 1912. március 22-én. 1949. május 10-én végérvényesen megszüntetésre került.

[48] Ezt az elképzelést a szervezet a parlamentnek címezte az 1924. évi alkotmány körüli viták során. A parlamentben kísérletet tettek arra is, hogy megszavaztassanak egy olyan törvényt, mely a török nyelvet kötelezővé tenné és nem használata esetén pénzbírság kiszabását tenné lehetővé, de a kísérlet nem valósult meg.

[49] A lausanne-i békeszerződés angol nyelvű szövegét lásd http://www.lib.byu.edu/index.php/Treaty_of_Lausanne

[50] Heper, 1998, 11.

[51] Az 1924-es alkotmány angol nyelvű szövegét lásd Earle, 1925, 73–100. <http://links.jstor.org/sici?sici=0032-3195%28192503%2940%3A1%3C73%3ATNCOT%3E2.0.CO%3B2-6>; <http://genckaya.bilkent.edu.tr/1924constitution.pdf>.

Az alkotmány 88. cikkét gyakorlatilag teljesen az 1876. évi török alkotmányból vették át. Az 1876-os alkotmány 8. cikke a következők szerint foglalja össze az állampolgárságot: „Az Ottomán Birodalom népe, tekintet nélkül vallási és faji hovatartozására ottomán tebaa (alattvaló).”^[52]

Az 1924. évi alkotmány 88. cikke szerint „Törökország népe tekintet nélkül vallási és faji hovatartozására tekintet nélkül, állampolgársági szempontból töröknek minősül.” A török állampolgárság tehát az alkotmány szerint területi, nemzeti-identitási alapon kifejezhető fogalom volt.

A két alkotmány közötti különbség nyilvánvaló: az állampolgárság fogalma és annak feltételei nem léteztek az 1876-os alkotmányban.^[53] Az e mögött rejlő ok az volt, hogy a 8. cikk megfogalmazása kapcsán, az identitás definiálásakor óriási parlamenti viták alakultak ki.

Hasonló összetűzések voltak az 1924. évi alkotmány állampolgárság megfogalmazásakor is. A párt tagsága különböző véleményen volt abban a tekintetben, ki minősül töröknek. A CHP képviselők először a következő szövegezéssel fogadták el a 88. cikket: „Törökország népe tekintet nélkül vallási, faji hovatartozására török.” Ahmet Hamdi, a CHP egyik tagjának javaslata szerint: „Törökország népe – aki magáénak érzi a török kultúrát – török.” Vele szemben egy másik párttag, Celal Nuri elutasította a török kultúra hangsúlyozását, mert véleménye szerint a török kultúra alapját képezi az iszlám vallás, és ezen az alapon a meghatározás sérti a lausanne-i békeszerződés^[54] 39. cikkét, amely kimondja: „A nem muszlim török nemzetiségűek ugyanazokat a polgári és politikai jogokat kapják meg, mint a muszlimok. Törökország minden lakosa vallására tekintet nélkül a törvény előtt egyenlő.”

Ennek az alkotmányjogi definíciónak a megértéséhez tehát tisztázni kell, mit jelent a törvény előtti egyenlőség, és mit jelent a tényleges egyenlőség, hiszen az állampolgárság nem csak egy jogi státusz, hanem magában foglalja a gyakorlatot is.

A törvény előtti egyenlőség véleményem szerint állampolgársági kérdésben egy eljárási kritérium, melynek során a törvény előtt a kisebbségek számára is egyenlő jogvédelmet biztosítanak. Ez az eljárási jogegyenlőség a *sine qua non*ja az állampolgársági státusznak,^[55] de semmi esetre sem elegendő feltétele a teljes egyenlőségnek. Az államnak a társadalmi élet minden területén, különböző intézményi és pénzügyi rendelkezésekkel tényleges egyenlőséget kell biztosítania a kisebbségi kultúráknak, ideértve az oktatást, a médiát és a kormányzást is. Az egyenlőség tehát nem azt jelenti, hogy mindenkivel egyenlően kell bánni minden ügyben, hanem hogy minden egyénnel másképp kell bánni, lehetséges, hogy másoknál kedvezőbben, éppen azért, mert különböző. Az egyenlőség elve

[52] Nihal Uluocak török történész szerint a *vatandaslik* (állampolgár) és a *tabiiyet* (nemzetiség) az alattvaló (*tebaa*) szóból származik. (Ince, 2012, 223.)

[53] Özbudun – Genckaya, 2009, 13–15.

[54] A békeszerződés angol nyelvű szövegét lásd: http://wwi.lib.byu.edu/index.php/Treaty_of_Lausanne, (2016.01.06.)

[55] Kymlicka, 1995, 23.

és a kisebbségeket megerősítő intézkedések nem egymást kizáróak. Éppen ellenkezőleg az előbbi igazolja az utóbbit és az utóbbi gyakran előfeltétele az előbbi elérésének.^[56]

Az 1924. évi alkotmány a törvény előtti egyenlőséget a következők szerint biztosította: „A török állampolgárt vallási, felekezeti és hitbéli különbségek alapján nem lehet előnyére, hátrányára megkülönböztetni sem a polgári vagy politikai jogokkal kapcsolatos ügyekben, így a közhivatalok betöltésénél, funkciók és kitüntetések kiosztásánál, sem szakmák, ágazatok gyakorlásánál. (69. cikk) ”

A török kifejezésnek speciális helye van az 1924-es alkotmányban. Az egyén, vagy polgár szavak használata helyett az alkotmány előnyben részesíti a török kifejezést. Például „Minden török szabadnak született.” (68. cikk) „Minden török férfinak jogában áll képviselőt választani.” (10. cikk) „Minden török férfi képviselőnek választható.” (11. cikk)

1928-ig az 1924-es alkotmány 2. cikke azt állította, hogy „A Török Köztársaság vallása az iszlám vallás (*Din-i Islam*), a Török Köztársaság hivatalos nyelve a török.” Ez egyet jelentett azzal, hogy a török nyelvet nem beszélő, nem muszlim lakosság másodrendű állampolgárnak számított. Igaz ugyan, hogy ezt a cikket 1928-ban eltávolították az alkotmányból, de nem változtatott azon a tényen, hogy a Köztársaság alapelve szerint a török egyet jelent a törökül beszélő muszlimmal.

Mesut Yegen az állampolgárság és a törökség közötti kapcsolatot vizsgáló szociológus szerint a törökség két kategóriára osztható: „török, mint állampolgár” és „török, mint nemzetiség”. E megállapítás igazolása körében visszanyúlik az 1924. évi alkotmány 88. cikkéhez, mely azt jelzi, hogy az állampolgári értelemben vett törökségen túl is létezik törökség fogalom. A hivatalos Törökország tehát megkülönböztetett alkotmányjogi értelemben vett törököket, és törököket mint nemzetiséget. A török mint nemzetiség választásának lehetősége nyitva állt a nem török nemzetiségűek, de csak a muszlimok előtt. Amíg tehát a muszlim állampolgárok, pl. kurdok beleestek a török mint nemzetiség kategóriába, addig a nem muszlimok a török mint állampolgár kategóriába tartoztak.^[57] Ahogy Ergun Özbudun a neves török alkotmányjogi professzor állítja, a nem muszlim kisebbségeknek az 1924-es alkotmány rendelkezései szerint egyenlő polgárjogokat biztosítottak, bár társadalmilag nem tartották őket töröknek, ennél fogva nem lettek a Köztársaság valódi állampolgárai. Csak a török nemzetiségi gyökerekkel rendelkező embereket tartották igazi töröknek és igazi török polgárnak.^[58]

[56] Kurban, 2003. <http://www.hyetert.com/prnyazi3.asp?s=&Id=200&Sayfa=0&DilId=2&AltYazi> (2016.01.03.)

[57] Mardin, 2000, 307–316.

[58] Özbudun, 2015.

IV. ÖSSZEGZÉS

Bár az Ottomán Birodalom romjain felépült Törökország soknemzetiségű és vallásilag, nyelvileg is összetett képet (törökök, kurdok, bosnyákok, albánok, cserkeszek, arabok) mutatott, sőt az ország muszlim többsége sem volt homogén, az új köztársaság alapítói mégis arra törekedtek, hogy egy homogén nemzetállamot hozzanak létre, amelynek a lakosai muszlimok, törökül beszélnek, és a török kultúrát favorizálják. Az egypártrendszer központi kérdése az volt, hogyan egységesítse a köztársaság etnikailag, kulturálisan, és nyelvi szempontból megosztott lakosságát és hogyan alkosson homogén nemzetállamot.

Törökországban az állampolgárság problémájának megoldása nem egy alulról jövő, forradalmi jellegű társadalmi harc eredménye volt, ahol az elnyomott és jogfosztott tömegek azoktól kérték a jogaikat, akiknek ezt garantálni kellett volna, hanem az uralkodó értelmiségi réteg által a tömegeknek adott lehetőség, mely során a társadalmi integráció növelése és az állam hatalommal történő felruházása érdekében a tömegeknek egységes jogokat próbáltak biztosítani. Amikortól azonban az állam megfogalmazta, ki minősül töröknek, és ennek végrehajtása körében számos állami gyakorlatot kikényszerített, uralta az állam és az állampolgár közötti kapcsolatot, különösen a nem muszlim és nem török polgárok körében.

Amíg azonban elméletben biztosította polgárai számára a törvény előtti egyenlőséget, a gyakorlatban több visszasság is előfordult az állampolgári jogok és köteleességek gyakorlása során. Törökország nem muszlim állampolgárai egy külön polgári rendőri egység (*Emniyet Genel Müdürlüğü*, EGM) felügyelete alatt álltak. A politikai részvétel egyetlen módja a választásokon történő szavazás volt, törvényi szinten azonban ezt leszűkítették a törökül beszélő muszlim polgárokra. A kisebbségek politikai részvétele az 1930-as évekig említésre sem került és egyetlen kisebbség tagja sem vett részt a parlamentben 1935-ig. Az 1924. évi alkotmány 12. cikke szerint a török nyelv ismeretének hiánya kizáró oknak számított a parlamenti képviselői jelölésnél. Emellett az egyik legfontosabb állampolgári köteleesség, a kötelező katonai szolgálat teljesítése körében az állam akarata ellenére sorozta be a nem muszlimokat a hadseregbe.

Róka fogta csuka, vagy csuka fogta róka? Ki és hol volt török a fiatal Török Köztársaságban? Soner Cagaptay történész véleményét osztva, a kemalizmus három, egymást átfedő, de pontatlan török megfogalmazást adoptált. Az első, a hivatalos, alkotmányjogilag rögzített verzió területi alapú volt, a legátfogóbb mindhárom közül. A második definíció az elsőhöz képest kevésbé átfogó jellegű, melyet az egykori provinciák lakosságára alkalmaztak, vallási alapú volt, azaz az állampolgárság feltétele az iszlám vallás felvétele volt. A harmadik, egyben a legkevésbé átfogó definíció, mely a gyakorlatot jellemezte nemzeti és vallási alapú volt. Azaz, az állam csak azokat az embereket látta valódi polgárnak, akik etnikailag töröknek számítottak. A vallási alapú definíciót pedig arra használta, hogy

a nem törököket két további hierarchikus kategóriába sorolta: muszlim és nem muszlim, mely során az előbbinek kedvezett az utóbbival szemben.^[59]

IRODALOM

- Abadan Unat, Nermin (2011): *Turks in Europe: From Guest Worker to Transnational Citizen*. Berghahn Books, New York.
- Akyol, Taha (2013): „Greater Turkey” http://www.biyokulule.com/view_content.php?articleid=5823
- Arendt, Hanna (1967): *The Origins of Totalitarianism*. George Allen and Unwin, London.
- Avedian, Vahagn (2012): State Identity, Continuity, and Responsibility: The Ottoman Empire, the Republic of Turkey. *The European Journal of International Law*, 23. kötet, 3. szám. <http://www.ejil.org/pdfs/23/3/2306.pdf>
- Baban, Feyzi (2005): Community, Citizenship and Identity in Turkey, In: KEYMAN, Fuat - ICDUYGU, Ahmet (szerk.): *Citizenship in a Global World: European Questions and Turkish Experiences*. Routledge, New York, 52-70.
- Bali, Rifat (2006): Politics of Turkification During the Single Party Period. In: Kieser, Hans Lukas (szerk.): *Turkey Beyond Nationalism*. I. B. Taurus, London. <http://www.rifatbali.com/images/stories/dokumanlar/basel.pdf> (2016.01.05.)
- Cagaptay, Soner (2006): *Islam, Secularism, and Nationalism in Modern Turkey*. Who is a Turk? Routledge, New York.
- Castles, Stephen – Davidson, Alastair (2000): *Citizenship and Migration*. Globalization and the Politics of Belonging. Routledge, New York.
- Ciller, Tansu (2008): *Entertaining the Citizen*. http://www.academia.edu/3426161/ENTERTAINING_THE_CITIZEN_TANSU_CILLER_A_CASE_STUDY
- Davison, Roderic (1963): *Reform in the Ottoman Empire 1856-1876*. Princeton, New Jersey. <http://psi427.cankaya.edu.tr/uploads/files/Davison,%20Reform,%201856-1876-1.pdf>
- Deringil, Selim (1993): The Invention of Tradition as Public Image in the Late Ottoman Empire, 1808-1908. *Comparative Studies in Society and History*. 35. kötet 1. szám (január), 3-29. <http://www.jstor.org/stable/179114>
- Dzsihangir, Fehmi (1974): *A Török Köztársaság fél évszázada*. Kossuth, Budapest.
- Earle, Edward Mead (1925): The New Constitution of Turkey. *Political Science Quarterly*, 40/1. <http://links.jstor.org/sici?sici=00323195%28192503%2940%3A1%3C73%3ATNCOT%3E2.0.CO%3B2-6>
- Ergul, Asli (2012): The Ottoman Identity: Turkish, Muslim or Rum? *Middle Eastern Studies*, 48. kötet, 4. szám, <http://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/00263206.2012.683337>.
- Hekimoglu, Mehmet Merdan (2010): *Constitutional Developments of Turkey Since Ottoman Times to the Present State of the Modern Turkish Republic*. Grin, Munich.
- Heper, Metin (1998): *Inönü İsmet, The Making of a Turkish Statesman*. Brill, Leiden.
- Inan, Afet (1939): Atatürk and the History Thesis. *Belleterin* 3, 10. szám, 243-246.
- Ince, Basak (2012): *Citizenship and Identity in Turkey*. I. B. Tauris, New York.

[59] Cagaptay 2006, 4-7.

- Isin, F. Engin (2005): Citizenship after orientalism: Ottoman Citizenship, In: Keyman, Fuat – Icdygu, Ahmet (szerk.): *Citizenship in a Global World: European Questions and Turkish Experiences*. Routledge, New York, 31–52.
- Jung, Dietrich – Piccoli, Wolfango (2001): *Turkey at the Crossroads: Ottoman Legacies and a Greater Middle East*. Zed Books, London.
- Kahraman, Hasan Bülent (2005): The Cultural and Historical Foundation of Turkish Citizenship. In: Keyman, Fuat – Icdygu, Ahmet (szerk.): *Citizenship in a Global World: European Questions and Turkish Experiences*. Routledge, New York, 70–87.
- Kardam, Filiz-Cengiz Kurtulus (2011): *Republican Citizenship in Turkey: Historical Development, Perceptions and Practices*. Middle Eastern Studies, 47. kötet, 1. szám, 151–165.
- Karpat, Kemal H. (1985): The Personality of Atatürk. *The American Historical Review*, 90. kötet, 4. szám. http://www.jstor.org/stable/1858844?seq=1#page_scan_tab_contents
- Kedourie, Sylvia (szerk.) (1999): *Seventy-five Years of the Turkish Republic*. (Middle Eastern Studies), Routledge, New York.
- Keyman, Fuat – Icdygu, Ahmet (szerk.): *Citizenship in a Global World: European Questions and Turkish Experiences*. Routledge, New York.
- Kieser, Hans Lukas (szerk.) (2006): *Turkey Beyond Nationalism*. I. B. Taurus, London. <http://www.rifatbali.com/images/stories/dokumanlar/basel.pdf>
- Kinross, Lord (2002): *The Ottoman Centuries*. The Rise and Fall of the Turkish Empire. Perennial, New York.
- Kinross, Patrick (2012): *Atatürk. The Rebirth of a Nation*. Weidenfeld & Nicolson, London.
- Kistelevi Károly (2009): *Az állampolgárság fogalmának és jogi szabályozásának történeti fejlődése-konceptiók és alapmodellek Európában s Magyarországon*. PhD értekezés. http://www.ajk.elte.hu/file/DI_Kistelevi_Karoly_dis.pdf
- Kurban, Dilek (2003): *Confronting Equality: The Need for Constitutional Protection of Minorities on Turkey's Path to the European Union*. <http://www.hyetert.com/prnyazi3.asp?s=&Id=200&Sayfa=0&DilId=2&AltYazi>
- Kymlicka, Will (1995): *Multicultural Citizenship: A Liberal Theory of Minority Rights*. Oxford University Press, New York.
- Landau, Jacob (szerk.) (1984): *Atatürk and the Modernization of Turkey*. Brill, Leiden.
- Mardin, Serif (2000): *The Genesis of Young Ottoman Thought*. A Study in the Modernization of Turkish Political Idea. Syracuse University Press.
- Mészáros Gyula (1912): *A török alkotmány alaptörvénye*. Az Erdélyi Múzeum-Egyesület Jog- és Társadalomtudományi Szakosztálya, Kolozsvár.
- Nyers Péter (2007): Introduction: Why Citizenship Studies. *Citizenship Studies*, 11. évf. 1. (február), 1–4.
- Özbudun, Ergun (2015): *Social Change and Political Participation in Turkey*. Princeton University Press, New York.
- Özbudun, Ergun – Genckaya, Ömer Faruk (2009): *Democratization and the Politics of Constitution-Making in Turkey*. CEU Press, Budapest.
- Parolin, Gianluca Paolo (2007): *Citizenship in the Arab World*. Kin, Religion and Nation-State. Amsterdam University Press.
- Schissler, Hanna – Soysal, Yasemin Nuhoglu (2005): *The Nation Europe and the World*. Textbooks and Curricula in Transition. Berghahn Books, New York.
- Starr, June (1992): *Law as Metaphor: From Islamic Courts to the Palace of Justice*. State University of New York Press, New York.

- Turner, Bryan (1986): *The Citizenship and Capitalism: The Debate Over Reformism*. Allen and Unwin, London.
- Zürcher, Erik Jan (2004): *Turkey, a Modern History*. I. B. Tauris, New York.
- Zürcher, Erik Jan (2010): *The Young Turk Legacy and Nation Building from the Ottoman Empire to Atatürk's Turkey*. I. B. Tauris, New York.

Sequens Præfati
à die Ascensionis,
costes exclusiue, &
tibus, nisi in eis pr

Er o

Maximilian Gandolph, *Canon Missae*, Salzburg, 1682. (részlet)

A Jog, Állam, Politika 2015. évi hármas számában Siklósi Iván A kincstalálásra vonatkozó szabályozás történetének főbb csomópontjai a középkorban és az újkorban című tanulmányát tördelői hiba miatt lábjegyzetek nélkül közöltük. A szerkesztőbizottság a hibát orvosolandó ismét közli Siklósi Iván tanulmányát teljes terjedelmében, a hivatkozásokkal együtt.

SIKLÓSI IVÁN

A kincstalálásra vonatkozó szabályozás történetének főbb csomópontjai a középkorban és az újkorban*

I. A IUSTINIANUSI RÓMAI JOG KINCSTALÁLÁSRA VONATKOZÓ SZABÁLYAI

Jól ismert, hogy a iustinianusi római jog Hadrianus álláspontját fogadta el a kincsen történő tulajdonszerzés tekintetében az alábbi híres forrásszöveg tanúsága szerint: „*Thesaurus, quos quis in suo loco invenerit, divus Hadrianus, naturalem aequitatem secutus, ei concessit qui invenerit. Idemque statuit, si quis in sacro aut in religioso loco fortuito casu invenerit. At si quis in alieno loco non data ad hoc opera sed fortuito invenerit, dimidium domino soli concessit. Et convenienter, si quis in Caesaris loco invenerit, dimidium inventoris, dimidium Caesaris esse statuit. Cui conveniens est et si quis in publico loco vel fiscali invenerit, dimidium ipsius esse, dimidium fisci vel civitatis.*” (Inst. 2, 1, 39.)^[1]

Ez a rövid textus terjedelméhez képest nem kevés, összesen hét tényállási variációnak nevezhető esetet említ. a) A természetes méltányosságot (*naturalis aequitas*) követve, amennyiben valaki saját telkén talál kincset, teljes egészében, korlátozás nélkül megszerzi annak tulajdonjogát. A saját telekben lévő kincsen történő tulajdonszerzésnek a véletlenség sem képezi tényállási elemét. (Természetesen egész más a helyzet az idegen telekben talált kincs esetében, amelyen a találó csak akkor szerez felerészben tulajdont, ha a kincset véletlenül találta meg.) b) Ugyancsak

* A tanulmány a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatásával készült.

[1] Ehhez a forrásszöveghez lásd beható jelleggel Mayer-Maly, 1983, 126skk.

a megtaláló szerez teljes egészében tulajdonjogot a *res sacrá*ban véletlenül talált kincsen, hasonlóképpen c) a *res religiosá*ban véletlenül talán kincsen is. d) Aki más telkében („*in alieno loco*”) véletlenül, tehát nem szándékosan kincset keresve talál kincset, úgy a kincs felerészben a találót, felerészben pedig a telek tulajdonosát illeti meg.

e) Ennek megfelelően pedig, aki császári földben („*in Caesaris loco*”) talált kincset, annak fele a találót, fele pedig a császárt illeti. f) Végül pedig, amennyiben valaki közterületen (*locus publicus*) vagy g) kincstári földben (*locus fiscalis*) talált kincset, úgy annak egyik fele a találólé, másik fele pedig a *fiscusé*, ill. a *civitasé*.

II. KINCSTALÁLÁSRA VONATKOZÓ SZABÁLYOZÁSOK A KÖZÉPKORBAN

a) A keleti gót királyságban a iustinianusi joghoz képest teljesen eltérő megoldás érvényesült a kincsen történő tulajdonszerzést illetően. A Nagy Theodorik keleti gót király udvarában is magas udvari tisztséget betöltő Cassiodorus közlése ugyanis egészen mást mutat: a kincset – legalábbis úgy tűnik^[2] – Nagy Theodorik teljes egészében az *aerarium*nak rendelte juttatni: „*Depositivae quoque pecuniae, quae longa vetustate competentes dominos amiserunt, inquisitione tua nostris applicantur aerariis, ut qui sua cunctos patimur possidere, aliena nobis debeant libenter offerre.*” (*Variae*, 6, 8, 6.)

A kincs fogalmának meghatározásában Paulus (D. 41, 1, 31, 1.)^[3] szavaira is támaszkodó textus szerint „azok az elrejtett vagyontárgyak, amelyek jogos tulajdonosaikat az idő múlása folytán elvesztették, a te keresésed folytán a mi kincstárainkhoz kerülnek”. Az indokolás a következőképpen szól: „miként mindazok számára megengedjük, hogy birtokolják azt, ami a sajátjuk, önként kötelesek nekünk felajánlani azokat, amelyek nem az övék”.

A szöveget a régi (pl. Vinnius^[4]) és az újabb szakirodalom (pl. Mayer-Maly^[5]) is úgy értelmezi, hogy annak tanúsága szerint a megtalált kincs teljes egészében a kincstárat illeti, és mi is ezt az értelmezést fogadjuk el. Feltűnő, hogy a textus nem említi a „the[n]saurus” szót, csupán – mintegy *in medias res* – az „elrejtett vagyontárgyokról” szól.

Cassiodorus – miként korábban Paulus – szintén *pecuniáról* beszél a kincs fogalmának meghatározása kapcsán. Feltételezhetjük azonban, hogy Cassiodorus sem csupán pénzről, hanem általában értékes vagyontárgyokról szól.

[2] Vö. Mayer-Maly, 2003, 48.

[3] „*Thensaurus est vetus quaedam depositio pecuniae, cuius non exstat memoria, ut iam dominum non habeat: sic enim fit eius qui invenerit, quod non alterius sit. Alioquin si quis aliquid vel lucri causa vel metus vel custodiae condiderit sub terra, non est thensaurus: cuius etiam furtum fit.*”

[4] Vinnius, 1665⁴, 176.: „*Theodoricus quoque rex thesauros quocunque loco repertos publico vindicari jussit.*”

[5] Mayer-Maly, 2003, 48.: „*der Ostgotenkönig Theoderich anscheinend... die Schätze zur Gänze für sein Ärar reklamiert hatte.*”

Érdekes, hogy a szöveg nem a „fiscus”, hanem az „aerarium” szót használja, amely eredetileg a köztársasági államkincstárat jelölte, míg a kincstalálás kérdéskörével foglalkozó, klasszikus, posztklasszikus és iustinianusi római jogi források kivétel nélkül a „fiscus” szót említik.

Ami pedig a „possidere” infinitivust illeti, az ebben a szövegben nézetünk szerint nem a klasszikus római jognak a tulajdonnal élesen szembeállított birtokfogalmát^[6] látszik tükrözni, hanem sokkal inkább a posztklasszikus vulgárjog felfogása szerinti „birtokra” utalhat, amely a tulajdonnal „hellyel-közel majdnem azonosult”.^[7]

A kincs fogalmának meghatározását tekintve a klasszikus római jog hatása egyértelmű, a kincs jogi sorsáról való rendelkezésben azonban a posztklasszikus római jog hatása mutatható ki, s egyben előrevetíti a kincstalálásra vonatkozó későbbi középkori szabályozások túlnyomó részének alap gondolatát is.

b) A középkorban ugyanis az ókori római jogtól jelentős mértékben eltérő, olykor ahhoz képest teljesen más elvi alapokon álló szabályok születtek a kincstalálásra vonatkozóan, mindazonáltal a kincstalálásra vonatkozó iustinianusi szabályozást olykor még a középkorban is alkalmazták.

A kincstalálás kiemelt jelentőséggel bírt a középkor évszázadaiban; nem véletlenül ír újabban Wolfgang Schmid az „elvesztett kincs utáni harcról”, ami „kulcsmotívumot” jelentett a középkor történetében.^[8]

A középkorban a telektulajdonos és a találó mellett a kincs két új „igénylője” bukkant fel: az uralkodó és a földesúr; az uralkodót illető javakra (*regalia*) vonatkozó rendelkezések^[9] a kincstalálásra vonatkozó szabályokat is alapvető módon befolyásolták, azonban egyes esetekben a iustinianusi szabályozás továbbélése is konstatalható.

c) Éppen ez utóbbi tekintetben lehet utalni Barbarossa Frigyes 1158-ban kelt, a regálék tárgyában alkotott rendeletére.^[10] A rendelet kimerítően felsorolja az uralkodót megillető javakat, és ezek között utolsó helyen említi a kincseket, pontosabban: fő szabály szerint a megtalált kincs egy részét. A rendeletben a iustinianusi rezsím él tovább,^[11] hiszen Frigyes a kincstári vagy egyházi birtokon talált kincseknek csupán a felét rendelte az uralkodónak adni; a kincs másik fele a találót illette meg, feltéve, hogy a kincstalálásra nem szándékos kutatás eredményeként (azaz véletlenül; az e vonatkozásban a római jogi forrásokban szereplő *non data opera*

[6] Amely szerint semmi közös sincs a tulajdon és a birtok között (Ulp. D. 41, 2, 12, 1.: „*nihil commune habet proprietatis cum possessione*”).

[7] Vö. Földi – Hamza, 2014¹⁹, 309.

[8] Schmid, 2001, 345skk. – Elsősorban kultúrtörténeti szempontból fontos tanulmánykötet a kincs középkori jelentőségére nézve: Tyler, 2000.

[9] Lásd a régebbi irodalomból Eckstein, 1910, 193skk.; az újabb irodalomból Fischer zu Cramburg, 2001.

[10] Az ún. *Gesetze vom Ronkalischen Reichstage* részét képező *Regalia sunt hec* kezdetű *constitutió*ról van szó.

[11] Ennek megfelelően írja Vinnius, 1665, 176., hogy „*A Frederico nil mutatum*”, vagyis Frigyes császár semmit sem változtatott (ti. a iustinianusi jogi idevonatkozó szabályain).

kitétel ebben a szövegben is szerepel) került sor: „...*dimidium thesauri inventi in loco cesaris, non data opera, vel in loco religioso...*”^[12]

A iustinianusi rezsím mind dogmatikai, mind terminológiai szempontból konstatálható hatásának oka – erre Mayer-Maly^[13] is utal –, hogy e rendelet kibocsátására a bolognai glosszátorokkal való konzultációt követően került sor.

d) Ehhez képest azonban a II. Frigyes által a Szicíliai Királyság részére 1231-ben kiadott, *Liber Augustalis* néven is ismert melfi *constitutiók*^[14] (*Constitutiones Regni Siciliae*) a kincset teljes egészében a kincstárnak (*fiscus*) rendelték adni.^[15] A hivatkozott textus címében (3, 35) szerepel a „megtalált kincsekről (*De thesauris inventis*)” kitétel. A kincstalálás tárgyaként a szöveg a pénzt, az aranyat, az ezüstöt és az értékes drágaköveket említi („*Pecuniam si quis invenerit, aurum, argentum, lapides pretiosos...*”). Ha valaki kincset talál, ennek tényét késedelem nélkül („*sine dilatione*”) köteles bejelenteni „*ad magnam curiam nostram*”, máskülönben lopást követ el (ahogy a textus fogalmaz: „a lopás büntetésével felel” [„*furti pena tenebitur*”]).

„Tudni kell ugyanis – szól a témánk szempontjából legfontosabb szövegrész –, hogy a mi királyságunk minden egyes [kincs]lelete, amelyek tulajdonosa nem ismert, a kincstárat illeti meg”: „*Scire enim debet unusquisque inventiones regni nostri, quarum dominus non apparuerit, ad fiscum specialiter pertinere.*” (3, 35.)^[16]

e) Eike von Reggow nevezetes jogkönyve, a korabeli szász tartományi jog (*Landrecht*) és hűbérjog (*Lehnrecht*) összefoglalását nyújtó, a pl. a Mitteis-Lieberich-féle *Deutsche Rechtsgechichte* által is a legfontosabb német jogkönyvnek^[17] minősített *Sachsenspiegel* (1221–1224)^[18] szerint valamennyi „föld alá temetett kincs”, „amelyet mélyebben ástak el, mint ahogyan az eke jár”, „királyi hatalom” alá tartozik, tehát az uralkodót illeti meg: „*Al schat under der erde begraven diepher den eyn pluch geit horet zu der koninlichen gewalt.*” (1, 35.)^[19]

[12] Vö. Inst. 2, 1, 39. – A rendelet teljes szövegét lásd Zeumer, 1913, 15. Vö. Lévy – Castaldo, 2002, 538.; Mayer-Maly, 2003, 48sk.

[13] Mayer-Maly, 2003, 49.

[14] E joganyag egyes részeit tekintve Nápolyban és Szicíliában még a XIX. század elején is hatályos volt, vö. Schlosser, 2005¹⁰, 17. A melfi *constitutiókra* nézve lásd még pl. Stein, 2005, 87sk.

[15] Mayer-Maly, 2003, 49.

[16] E rendelkezés teljes, szövegkritikai megjegyzésekkel ellátott szövegére nézve lásd Stürner, 1996, 402.

[17] Mitteis – Lieberich, 1988¹⁸, 296.

[18] A Szász Tükör teljes szövegének magyar fordításához, bevezető tanulmánnyal és a szöveghez készített gazdag jegyzetapparátussal lásd Reggow, 2005.

[19] Schmidt József fordításában: „A királyi hatalomé minden kincs, amelyet mélyebben ástak el, mint ahogyan az eke jár.” (Reggow, 2005, 138.) A teljes kontextusra nézve lásd Zeumer, 1913, 59. Lásd még Uő. 1901, 420skk.

f) A fél évszázaddal későbbi *Schwabenspiegel* (1274–1275)^[20] szerint a kincs egynegyede a találói (ez a jogforrás egyébként a találás helyeként két ízben is az utcát [*strazze*] említi):^[21] „...*dem vinder sol daz vierteil werden*” (347).^[22]

g) A század második feléből, IX. (Szent) Lajos idejéből származó híres francia szokásjogi gyűjteményben, az *Établissements de Saint Louis*-ban^[23] olvasható szabály szerint az aranykincs (*fortune d'or*) mindenkor a királyt illeti meg, az ezüstkincs (*fortune d'argent*) pedig azt a földesurat (*seignor*), aki saját földjén (a polgári és büntetőügyekben a jogszolgáltató hatalom teljességét magában foglaló) ún. *grant joutise*-zal (a későbbi francia nyelvben: *haute jurisdiction*, ill. *haute justice*)^[24] rendelkezik:^[25] „*Nus n'a fortune d'or, se il n'est rois. Celle d'argent est au seignor qui a grant joutise an sa terre.*” (I, 94.) Mindez nyilván szorosan összefügg a középkori (és a forradalom előtti újkori) francia jogban ismert „*nulle terre sans seigneur*” princípiumával^[26] is, miszerint az ellenkező bizonyításáig minden birtokot hűbértokoknak kellett tekinteni. Az itt említett szabályozás tehát semmit sem juttatott az arany-, ill. ezüstkincsből a találónak, az ugyanis mindenkoron a királyt, ill. a *seigneur*-t illette meg.

Az *Établissements*-ban ugyanitt olvashatjuk a kincs meghatározását is: „*Fortune est don terre est effondrée.*” Vagyis „kincs az, ami [abban] a földben van [elrejtve], amit megbolygattak”. E meglehetősen lakonikus megfogalmazásból is

[20] Utalunk arra, hogy e jogkönyvet első ízben a svájci humanista polihisztor, Melchior Goldast nevezte *Schwabenspiegel*-nek a XVII. század elején. Vö. pl. Mitteis – Lieberich, 199816, 298.; Köbler, 20056, 104.; Schlosser, 200510, 16. – A *Sváb Tükör* teljes szövegének magyar fordításához, bevezető tanulmánnyal és a szöveghez készített gazdag jegyzetapparátussal lásd: A Sváb tükör (közreadja: Blazovich, L. – Schmidt, J.), Szegeed 2011.

[21] Mayer-Maly, 2003, 49. felhívja a figyelmet arra, hogy a szír-római jogkönyv (hrsg. Sachau, E. Berlin 1907: I, 55 c) is foglalkozik az utcán történő kincstalálással, konkrétan azzal az esettel, amikor az utcán több ember pl. aranyat, bronzot vagy bármi más talal. A szír-római jogkönyvre nézve lásd Selb, 1964, ill. Selb – Kaufhold, 2002 (az itt hivatkozott textusra nézve: II, 188sk.).

[22] Részletesen elemzi a Sváb Tükör kincstalálásra vonatkozó szabályait Mayer-Maly, 1992, 185skk.; összefoglalóan pedig Mayer-Maly, 2003, 49.

[23] E nevezetes jogkönyvhöz lásd a hazai szakirodalomból Ruzsoly, 2011, 42.

[24] Vö. a német jogi nyelvben ismert *Hofgericht* szóval. Itt most csak röviden utalunk arra, hogy a földesúri jogszolgáltató hatalom (*justice seigneuriale*) a középkori (és sokáig még az újkori) Franciaországban a coutume-ök szerint háromféle lehetett: *haute*, *moyenne* vagy *basse*. Lásd e vonatkozásban pl. a 250 évvel később (1520-ban) írásba foglalt *Coutume de Saintonge*-t (lásd <http://www.histoirepassion.eu/spip.php?article3>) is. E fogalmak későbbi keletű meghatározására nézve lásd pl. Ferrière, 1769, s. v. *haute justice*, *moyenne justice*, *basse justice*. (Elérhető: http://pierre.collenot.pagesperso-orange.fr/Issards_eng/archiv_div/div_justice_1769.htm.)

[25] Vö. Lévy – Castaldo, 2002, 538. A teljes kontextusra nézve lásd Viollet, 1883, 164. Az *Établissements* szövege angolul is megjelent, Akehurst fordításában: *The Établissements de Saint Louis. Thirteenth-century law texts from Tours, Orléans, and Paris* (translated and with an introduction by F. R. P. Akehurst), Philadelphia 1996; a hivatkozott szabályra nézve: 60sk. 1.

[26] E jogelvre nézve – amely még a 18. századi Franciaországban is érvényesült – lásd Bourjon, 1747, 126.: „*il n'y a nulles terres... qui ne relèvent d'un Seigneur*”. (Bourjon művének jelentőségére nézve lásd a hazai szakirodalomból Hamza, 2002, 142., aki rámutat arra, hogy Bourjon a Franciaországban hatályos jog egységes rendszerbe foglalására tett kísérletet, és a francia *Code civil* struktúrájára is hatással lévő szerkezetbe foglalva mutatta be a 18. századi Franciaországban hatályos római jogot és szokásjogot.)

kitűnik, hogy a kincs esetében – a fentebb idézett szövegrészre is figyelemmel – a földben megtalált (arany-, ill. ezüst)kincsről van szó, amit a földre rejtettek, és amely akkor kerül elő, mikor a földet „megbolygatták”.

h) A Lévy – Castaldo-féle *Histoire du droit civil* szerzői szerint a római jog kincstalálásra vonatkozó szabályait csak a 14. században fedezték fel újra,^[27] a Barbarossa Frigyes által 1158-ban kibocsátott, fentebb kivonatolva idézett rendelet fényében ez a megállapítás nem egészen helytálló.

Kétségtelen azonban az is, hogy még a jogtörténeti értelemben vett újkorban is egy sor olyan jogforrást találunk, amelyek a kincs meghatározott részét a kincstárnak, ill. a földesúrnak rendelik adni.

III. KINCSTALÁLÁSRA VONATKOZÓ SZABÁLYOK AZ ÚJKORBAN – A MODERN POLGÁRI JOGI KODIFIKÁCIÓK ELŐTT^[28]

a) Amint arra Coing nyomán rámutathatunk, még az újkorban is találunk az előző pont keretében tárgyaltakhoz hasonló rendelkezéseket, noha az egyéb eredeti tulajdonszerzési módokra vonatkozó szabályok mellett a kincstalálásra vonatkozó iustinianusi jogi szabályok is legalábbis részben érvényesültek.^[29]

Coing felhívja a figyelmet arra is, hogy még az újkori territoriális jogokban is lehet olyan kincstalálásra vonatkozó szabályokkal találkozni, amelyeket a regaliára vonatkozó rendelkezések hatnak át.^[30]

b) Ennek megfelelően írja még Grotius is 1625-ben megjelent fő művében, a *De iure belli ac pacis libri tres*-ben (2, 8, 7), hogy „ez ma nálunk az általánosan elfogadott jog” (ti. hogy a kincs a fejedelmet illeti), és hozzáteszi, hogy „nagyjában ez a *ius gentium* álláspontja is”,^[31] hiszen ez a jog érvényes a Grotius-korabeli Németországban, Franciaországban, Angliában, Spanyolországban és Dániában is. Grotius 1631-ben megjelent, nagy hatású tankönyvében is szól a kincstalálásról („van verborgen schatten”), ennek kapcsán ugyanakkor a római jogi rezsimit is ismerteti, miszerint aki saját telkében talál kincset, megszerzi annak tulajdonát („den eighendom bekomt”), míg az idegen telekben talált kincs fele a telek tulajdonosát („grond-heer”), másik fele pedig a találót („vinder”) illeti.^[32]

c) Simon van Leeuwen első ízben 1664-ben, Leidenben megjelent *Het Rooms-Hollands-Regt* („A római-holland jog”) c. művében az elrejtett kincseken

[27] Lévy – Castaldo, 2002, 538.

[28] A kincstalálás modern kori jogtörténetének és összehasonlító jogi kérdéskörének vizsgálatáról a területi korlátok miatt most lemondunk; e kérdéskörrel később önálló tanulmány keretében kívánunk foglalkozni. Ekként a klasszikus polgári jogi kodifikációk kincstalálással kapcsolatos szabályai-val is egy későbbi tanulmányunkban szeretnénk foglalkozni.

[29] Coing, 1985, 300.

[30] Coing, 1985, 301. Vö. még Lévy – Castaldo, 2002, 538.

[31] Brósz Róbert fordítása (Budapest, 1999, 292.).

[32] Grotius, 1631, 18.

(„verborgen schatten”) történő tulajdonszerzést illetően a hadrianusi-iustinianusi szabályozást ismerteti:^[33] a saját telken talált kincset a telek tulajdonosa szerzi meg, az idegen telken talált kincs fele pedig a telek tulajdonosáé („grond-Heer”), másik fele pedig a találósé („vinder”). Van Leeuwen azonban rámutat arra is, hogy számos országban a megtalált kincsek („gevonden schatten”) az uralkodót illeti meg, ezt azonban a római-holland jogra nézve („nálunk”; „by ons”) – Grotius *Inleiding*-jére hivatkozva – „bizonytalannak” („onzeker”) minősíti.^[34]

d) Vinnius a következőket írja: „a kincseket az uralkodók maguknak vindikálják, mégpedig teljes egészében, bármilyen helyen is találták meg azokat”,^[35] és hozzáteszi Grotius szavait, miszerint „ez most” a „ius commune et quasi gentium”.^[36]

e) Ami a 17. századi Franciaország szokásjogát illeti, Domat kifejezetten rámutat arra, hogy a korabeli, a kincsre vonatkozó francia szokásjogi szabályozás különbözik a római jog kincstalálásra vonatkozó szabályaitól.^[37] A *droit coutumier* fő szabályként ugyanis a kincs három részre történő felosztásáról rendelkezett, amelynek lényegét Domat a következőképpen ismerteti: a kincsből egyharmad rész illeti meg a találót, egyharmad rész a tulajdonost, egyharmad rész pedig a földesurat, pontosabban a fentebb már röviden ismertetett teljes körű jogszolgáltatató hatalommal rendelkező „*Seigneur haut Justicier*”-t. Amennyiben pedig a találó a tulajdonos, a kincs egyik fele őt, másik fele pedig a *seigneur*t illeti.^[38] Ez a szabályozás egészen a nagy francia forradalomig szívósan tartotta magát; a *Code civil*ben azonban, mint ismert, már a római jogi eredetű feles megosztást intézményesítették.

f) A mágiatilalom posztklasszikus római jogi eredetű konstrukciója^[39] még az újkorban is szívósan tartja magát, számos jogforrás tanúsága szerint. Mayer-Maly az idevonatkozó törvényi megoldások mintegy közvetlen előzményeként említi az 1479-es Nürnberger Stadtrechtsreformationt. Ennek 32. titulusa a kincstalálás klasszikus római jogi eredetű szabályait tartalmazza, amennyiben a saját telekben

[33] E mű későbbi kiadására hivatkozunk: Leeuwen, 1708, 115.

[34] Leeuwen, 1708, 115.

[35] Vinnius, 1665⁴, 176.: „*thesauros Principes sibi vindicant, et quidem in solidum, quocunque in loco reperti fuerint*”.

[36] Vinnius, 1665⁴, 176. Erre a tételre Blackstone, 1765, 286. is hivatkozik.

[37] „*Notre usage est different du Droit Romain pour le droit au trésor.*” (Domat, 1745, 268.)

[38] Domat, 1745, 268. A modern francia szakirodalomból vö. Lévy – Castaldo, 2002, 538.

[39] Vö. Leo és Zeno császároknak a Codex Iustinianus 10. könyve 15., a kincsekről (De thesauris) szóló titulusában fölvetett, 474-ben kelt rendeletével, különösen: „*Nam in suis quidem locis unicuique, dummodo sine sceleratis ac puniendis sacrificiis aut alia qualibet arte legibus odiosa, thesaurum (id est condita ab ignotis dominis tempore vetustiore mobilia) quaerere et invento uti liberam tribuimus facultatem...*” (C. 10, 15, 1, 1). E szövegrész tanúsága szerint, ha valaki saját telkén kincset (vagyis, ahogy a rendelet meghatározza a kincs fogalmát, „olyan ingóságokat, amelyeket ismeretlen tulajdonosaik rejtettek el hosszabb ideje”) keres – hacsak nem követ el tiltott és büntetendő szentségtelenségeket vagy más, törvénytelen mesterkedést – a kincsen a találó tulajdonjogot szerez. Aki tehát a kutatás során „varázseszközöket” használt, aki „mágikus praktikát” vett igénybe a kincskeresés során, nem tarthat igényt a kincs tulajdonjogának rá eső részére.

véletlenül talált kincset teljes egészében a találónak adja, míg az idegen telekben talált kincs felét a találónak (finder), felét pedig a telektulajdonosnak rendeli adni. Amennyiben viszont a találó tiltott mesterkedést venne igénybe a találás során, a jogforrás a találó részét (finders tail) a kincstárnak (fiscus) rendeli juttatni.^[40]

g) A bajor polgári anyagi jogot átfogóan kodifikáló, rendszerében a gausi intézmény-rendszert követő,^[41] modern polgári törvénykönyvnek azonban még nem nevezhető 1756-os Codex Maximilianeus Bavaricus civilis 2. része 3. fejezetének 4. §-a a maga körülményes, kazuisztikus, egyszersmind tankönyvszerű stílusában a kincs (Schatz) római jogi alapokon kidolgozott meghatározását adja, miszerint kincseknek a régen eltemetett, befalazott vagy egyébként elrejtett dolgok minősülnek, úgy, hogy azok tulajdonosáról már senki sem tud. A kincstalálásra nézve 1752-ben született meg a bajor Landrechtben ismertetett szabályozás, amelyben viszont inkább a posztklasszikus római jog, ill. a középkor kincstalálásra vonatkozó koncepciói tükröződnek. Fő szabály szerint a kincs kétharmad része a kincstárat, egyharmada pedig a találót illeti, amennyiben valaki a saját tulajdonában lévő dologban találja meg a kincset. Amennyiben pedig idegen dologban talál kincset, a kincs egyharmadán a találó a hely tulajdonosával osztozik, kivéve, ha a kincset nem véletlenül találták meg, hanem azt a tulajdonos tudomása és akarata nélkül kutatták fel vagy ásták ki, ebben az esetben ugyanis a kincs egyharmada kizárólag a „hely” tulajdonosát (proprietary loci) illeti meg. Amennyiben azonban természetfeletti, „babonás” eszközöket, tehát mágikus praktikát vettek igénybe a keresés során (itt a C. 10, 15, 1, 1 fentebb már idézett gondolatai csengenek vissza^[42]), az ilyen tiltott eszközökkel kincset kereső személyt a kódex a büntetőjogi jogkövetkezmény kilátásba helyezése mellett megfosztja az egyébként neki járó résztől, és azt a kincstárnak juttatja. Ez a joghátrány ugyanakkor nem érinti a tulajdonost, amennyiben ő vétlen volt.^[43]

[40] „...Wo aber durch verpottne kunst ichts gefunden würd, so ist des finders tail gem gemeinen fisco verfallen.” Ugyanez a koncepció tükröződik az 1679-es *Tractatus de iuribus incorporalibus*ban (12, 3) is. (Mayer-Maly, 1986, 145.)

[41] Vö. pl. Wieacker, 1967², 327. Ahogy Stein, 2005, 146. fogalmaz, „tartalmi szempontból a *Codex a ius communé*nak a hagyományos intézmény-rendszerben kifejtett bajor változata”.

[42] Mayer-Maly, 1986, 144.

[43] „Gefundener Schätzenhalber, welche solange Zeit vergraben, eingemaurt, oder sonst verborgen gewest, daß man den Eigenthümer nicht mehr davon weiß, wird das General-Mandat von Anno 1752 hiermit folgendermassen erneuert. Soll man den Schatz in deren Theile theilen, wovon dem Fisco zwey Drittel zugehen, der Überrest aber dem Erfinder, wenn er den Fund auf seinem Eigenthum thut, verbleibt. Falls aber derselbe in fremden geschiehet, so theilt der Erfinder sothanen Drittel mit dem Eigenthümer des Orts, ausser da der Schatz nicht von ungefehr gefunden, sondern ohne des Eigenthümers Wissen und Willen mit Fleiß darauf nachgesucht oder gegraben worden, welchenfalls das ganze Drittel dem Proprietario Loci allein zugehört. Gebraucht man sich aber etwan gar Aberglaubischer Dingen hierunter, so verfallt man dadurch nicht nur in malefizische Straf, sondern der Antheil, welchen man sonst dabey gehabt hätte, gehet verlohren, und kommt dem Fisco zu, jedoch ohne Præjuditz des Eigenthümers, wenn er bey der Sach unschuldig ist.“ – E vonatkozásban is utalhatunk Földi András szavaira, aki – más összefüggésben – megjegyzi, hogy „Kreittmayr archaikus stílusú német nyelvű törvénytözege valósággal hemzseg az eredeti alakjukban deklinált latin szakki-fejezésektől”. (Földi, 2011, 41.)

h) A mágiatilalomnak a bajor *Landrecht*ben történő felbukkanása – tekintettel arra, hogy 1756-ban járunk – furcsának tűnhet, de e vonatkozásban utalunk arra, hogy ez a mágikus cselekedetekkel szembeni harc – ahogy Mayer-Maly fogalmaz^[44] – még a következő mintegy fél évszázadban is szerepet játszott a kincstalálásra vonatkozó szabályok körében. A kincstalálás szabályait tekintve is rendkívül kazuisztikus 1794-es porosz *Allgemeines Landrecht*ben is találunk olyan szabályt (1. rész, 9. cím, 86. §^[45]), amely az ilyen természetfelettinek hiitt eszközök segítségével a kincshez jutott személyt megfosztja a kincstől. Ennek kapcsán Mayer-Maly érzékelhető iróniával rámutat arra, hogy az ALR is mutatja: „a mágiatilalom és a felvilágosodás nem zárták ki teljesen egymást”.^[46]

i) A csupán tervezet formájában maradt 1766-os *Codex Theresianus*ban (2, 4, 5. §, 80) is találunk utalást a mágiatilalomra.^[47] Ennek átdolgozása, a Horten-féle tervezet (1772–1786) is teljes egészében ezt a koncepciót követi (2, 3, 24),^[48] és csak a Martini-féle tervezet tükrözi a felvilágosodás tanait e vonatkozásban, hiszen ez már nem tartja szükségesnek, hogy megtiltsa a mágikus praktika alkalmazását a kincstalálás előtt és során, ill. hogy ahhoz büntető- vagy polgári jogi szankciókat fűzzön.^[49] Ez a modern koncepció fog majd tükröződni az 1811-es osztrák ptk. kincstalálásra vonatkozó szabályaiban is.^[50]

[44] Mayer-Maly, 1986, 145.

[45] „*Wer zur Nachsuchung von Schätzen vermeintlicher Zaubermittel, durch Geisterbannen, Citiren der Verstorbenen, oder anderer dergleichen Gaukeleyen, es sey aus Betrug oder Aberglauben, sich bedient; der verliert, außer der sonst schon verwirkten Strafe, sein Anrecht auf einen etwa zufälliger Weise wirklich gefundenen Schatz.*“

[46] Mayer-Maly, 1986, 144.

[47] „*Daß Niemand, wer der auch seie, sich gelüsten lassen solle, mit ungeziemenden und abergläubischen Künsten Schätze zu graben...*“ (Mayer-Maly, 1986, 144.)

[48] „*Niemand, wer der auch sei, solle sich gelüsten lassen, mit ungeziemenden und abergläubischen Künsten Schätze zu graben...*“ (Mayer-Maly, 1986, 144.)

[49] Így Mayer-Maly, 1986, 144.

[50] Az 1811-es osztrák *Allgemeines Bürgerliches Gesetzbuch* eredetileg a talált kincs egyharmadát a kincstárnak rendelte juttatni (míg a talált kincs egyharmada a telektulajdonost, egyharmada pedig a találót illette meg). Ezt a szabályt azonban 1846-ban hatályon kívül helyezték, mégpedig abból a megfontolásból, hogy a találó a régészeti és művészettörténeti szempontból fontos kincsleleteket ne titkolja el. A jelenleg hatályos 399. § alapján a kincs fele a találót, fele pedig a telek tulajdonosát illeti, a 398. § szövegében pedig a kincs fogalmának meghatározása kapcsán részben Paulus (D. 41, 1, 31, 1) szavai csengenek vissza, miszerint azok az értékes dolgok (a pénz mellett az osztrák ptk. kifejezetten utal az ékszerre és más drágaságokra is) minősülnek kincsnek, amelyeket már olyan régen elrejtettek, hogy azok korábbi tulajdonosa már nem deríthető fel. Az ABGB további szabályai részben a Hadrianus utáni császárok (Marcus Aurelius, Constantinus, Zeno) kincstalálással kapcsolatos rendeleteiben foglalt szabályok hatását is mutatják. A 398. § második mondata értelmében a kincstalálás tényét be kell jelenteni a műemlékvédelmi hivatalnak. Fontos szabályokat állapít meg a kincstalálás tekintetében az ABGB 400. §-ának három törvényi tényállása is, melyek értelmében a) amennyiben valaki egy „nem megengedett cselekmény” folytán jutott a kincshez, ill. b) aki a tulajdonos tudta és akarata nélkül kutatta fel a kincset, c) avagy a kincsleletet eltitkolta, az ő része a kódex által „*Angeber*”-nek nevezett felelősre, ill. bejelentőre, ennek hiányában pedig az államra száll.

Ami a rövid és hézagos jogtörténeti áttekintésünkben vizsgált szabályokat, ill. azok hatástörténetének értékelését illeti, kétségkívül megállapítható, hogy a modern jogok többségére nem a fenti speciális konstrukciók, hanem az elsősorban a iustinianusi Institutiókból ismert hadrianusi szabályozás gyakorolt nagy hatást, hiszen az első ízben dokumentálhatóan Hadrianus által intézményesített elgondolás (miszerint az idegen telekben talált kincs tulajdonjogának fele a megtalálót, fele pedig a telek tulajdonosát illeti), valamint Paulus híres definíciója (miszerint a kincs egy bizonyos régen elrejtett, értékes dolog, amelyre már nem emlékeznek, s így nincs tulajdonosa) – persze modernizált formában, olykor persze bizonyos eltérésekkel – számos modern (elsősorban, de nem kizárólagosan európai és latin-amerikai) polgári törvénykönyvben szívósan tovább él mind a mai napig. E kérdéskör összehasonlító jogi vizsgálata azonban egy későbbi tanulmány feladata lehet csupán.

IRODALOM

- Blackstone, William (1765): *Commentaries on the laws of England*, 1. Oxford.
- Bourjon, François (1747): *Le droit commun de la France et la coutume de Paris*, I. Paris.
- Coing, Helmut (1985): *Europäisches Privatrecht*, I. München.
- Domat, Jean (1745): *Les lois civiles dans leur ordre naturel*, I. Paris.
- Eckstein, Ernst (1910): *Das Schatz- und Fundregal und seine Entwicklung in den deutschen Rechten. Mitteilungen des österreichischen Instituts für Geschichtsforschung*, 31. 193–244.
- Ferrière, Claude-Joseph de (1769): *Dictionnaire de droit et de pratique*. Paris.
- Fischer zu Cramburg, Ralf (2001): *Das Schatzregal. Der obrigkeitliche Anspruch auf das Eigentum an Schatzfunden in den deutschen Rechten*. Hör-Grenzhausen.
- Földi András (2011): Észrevételek a bona fides ausztriai recepciójához. In: Rác L. (szerk.): *A német-osztrák jogterület klasszikus magánjogi kodifikációi*. Budapest, 35–57.
- Földi András – Hamza Gábor (2014¹⁹): *A római jog története és intézüciói*. Budapest.
- Grotius, Hugo (1631): *Inleiding tot de hollandsche rechtsgeleerdheid*. Graven-Haghe.
- Hamza Gábor (2002): *Az európai magánjog fejlődése. A modern magánjogi rendszerek kialakulása a római jogi hagyományok alapján*. Budapest.
- Köbler, Gerhard (20056): *Deutsche Rechtsgeschichte. Ein systematischer Grundriss*. München.
- Leeuwen, Simon van (1708): *Het Rooms-Hollands-Regt*. Amsterdam.
- Lévy, Jean-Philippe – Castaldo, André (2002): *Histoire du droit civil*. Paris.
- Mayer-Maly, Theo (1983): Der Schatzfund in Justinians Institutionen. In: Stein, P. – Lewis, A. D. E. (eds.): *Studies in Justinian's Institutes in Memory of J. A. C. Thomas*. London, 109–117.
- Mayer-Maly, Theo (1986): Ducente fortuna. In: Bagnall, R. S. – Harris, W. V. (eds.): *Studies in Roman law in memory of A. Arthur Schiller*. Leiden, 141–146.
- Mayer-Maly, Theo (1992): Komponenten der Regelung des Schatzfundes im Schwabenspiegel. In: Medicus, D. – Mertens, H.-J. – Nörr, K. W. – Zöllner, W. (hrsg.): *Festschrift für Hermann Lange zum 70. Geburtstag*. Stuttgart-Berlin-Köln, 185–190.

- Mayer-Maly, Theo (2003): Der Schatz im Acker. In: Uó.: *Rechtsgeschichtliche Bibelkunde*. Wien-Köln-Weimar, 45–50.
- Mitteis, Heinrich – Lieberich, Heinz (1988¹⁸): *Deutsche Rechtsgeschichte*. München.
- Repgow, Eike von (2005): *A Szász tükör*. Közreadja Blazovich L. – Schmidt J. Szeged.
- Ruzsoly József (2011): *Európai jog- és alkotmánytörténelem*. Szeged.
- Schmid, Wolfgang (2001): Die Jagd nach dem verlorenen Schatz. In: *Ein Schlüsselmotiv in der Geschichte des Mittelalters. Landesgeschichte als multidisziplinäre Wissenschaft. Festgabe für Franz Irsigler*. Trier, 345–400.
- Schlosser, Hans (2005¹⁰): *Grundzüge der Neueren Privatrechtsgeschichte*. Heidelberg.
- Selb, Walter (1964): *Zur Bedeutung des Syrisch-römischen Rechtsbuches*. München.
- Selb, Walter – Kaufhold, Hubert (2002): *Das Syrisch-römische Rechtsbuch*, I–III. Wien.
- Stein, Peter (2005): *A római jog Európa történetében*. (Ford. Földi Éva.) Budapest.
- Stürner, Wolfgang (hrsg.) (1996): *Die Konstitutionen Friedrichs II. für das Königreich Sizilien*. Hannover.
- Sváb tükör (2011): *A Sváb tükör*. Közreadja: Blazovich L. – Schmidt J. Szeged.
- *The Établissements de Saint Louis. Thirteenth-century law texts from Tours, Orléans, and Paris*. (1996) Translated and with an introduction by Akehurst, F. R. P. Philadelphia.
- Tyler, Elizabeth M. (ed.) (2000): *Treasure in the Medieval West*. York.
- Vinnius, Arnoldus (16654): *Institutionum imperialium commentarius*. Amsterdam.
- Viollet, Paul (1883): *Les Établissements de Saint Louis*. Paris.
- Wieacker, Franz (19672): *Privatrechtsgeschichte der Neuzeit*. Göttingen.
- Zeumer, Karl (1901): Der begrabene Schatz im Sachsenspiegel I, 35. *Mitteilungen des österreichischen Instituts für Geschichtsforschung*, 22. 420–442.
- Zeumer, Karl (1913): *Quellensammlung zur Geschichte der Deutschen Reichsverfassung in Mittelalter und Neuzeit*. Tübingen.

Maximilian Gandolph, *Canon Missae*, Salzburg, 1682. (részlet)

Kodifikáció az UNCITRAL égisze alatt, a Hamburgi Egyezmény^[1]

I. BEVEZETÉS

„*Navigare necesse est...*”^[2]

Az ipari forradalmat követő gazdasági-technikai fejlődés, az 1960-as években lezajlott világgazdasági robbanás, a konténerforradalom, majd az ezredforduló után kibontakozó globalizáció a korábbi korszakot meghaladó, újszerű közlekedési-szállítási mechanizmusokat, s újabb és újabb gazdasági,^[3] technikai és jogi struktúrákat hozott létre.^[4]

A tengeri fuvarozási jogviszony szabályozásának folyamata az ipari forradalom korszakában – a *bill of lading* elterjedésével – már a 18-19. század fordulóján megkezdődött, majd az 1924-ben elfogadott első globális szintű, s a módosításokat követően Hague-Visby Rules-nak (1979) nevezett Brüsszeli Egyezmény révén jogszabályi formát is öltött.^[5]

Az 1960-as években kezdődő gazdasági-ipari-társadalmi változások^[6] során kibontakozó teljesen új kereskedelmi gyakorlat szintén forduló-pontot hozott, amely indokoltta tette a tengeri fuvarozás újbóli – immár

[1] A modern tengeri fuvarjog fejlődését bemutató három – tervezett – tanulmány első eleme a Jog-Állam-Politika 2015/2. számában jelent meg.

[2] „*Navigare necesse est vivere non est necesse*”, azaz „Hajózni kell, élni nem muszáj.” (Pompeius).

[3] A nemzetközi kereskedelmi hajózás fokozódó intenzitását mutatja, hogy 2008-ban 400 menetrendszerinti áru fuvarozást végző járat működött interkontinentális viszonylatban, valamint a 20 legnagyobb kikötőn keresztül körülbelül 250 millió konténerrel továbbítottak. (IHS, 2009)

[4] Így az egyre intenzívebbé váló, nemzetközi szereplőket összekapcsoló közlekedési alrendszer gyakorlata az idők folyamán olyan jelentős magánjogi (és nemzetközi magánjogi) fogalmakat csiszolt ki, mint a „hajóbérleti szerződés” (*charter party*) és alváltozatai, a hajóselismervény (*bill of lading*), a közös hajókár (*general average*), a szabadhajózás maga; s a vonalkonferenciák nemzetközi – beleértve az Európai Unió – versenyjogi struktúráját fokozatosan alakító vonalhajózás (*liner service*) rendszerét.

[5] A konvenció (1924) egységes szabályokat fektet le a fuvarozó főkötelezettségeire vonatkozóan: rögzíti a fuvarozó felelősségének mértékét, valamint a felelősség alóli mentességet biztosító klauzulákat is egységes szerkezetbe foglalja. Ezen túl a Hágai Szabályok jelentős részét teszik ki – az egyébként *liner service* szolgáltatáshoz kapcsolódó – fuvarozási okmány (hajóselismervény/*bill of lading*) tartalmára és funkcióira vonatkozó rendelkezések is.

[6] Elsősorban a „konténerforradalom” és a gyarmatbirodalmak felbomlása.

az ENSZ szakosított szervezeteinek irányítása alatt történő – komplex szabályozását. A kodifikációt azzal a céllal kezdeményezték, hogy – a Hague-Visby Rules megoldásaival szakító – átfogó szabályozási struktúra lehetőséget kínáljon a konténerizáció igényeinek leképezésére, és a gyarmatbirodalmak felbomlása révén létrejött új világkereskedelmi szereplők érdekeit is figyelembe vevő, egységes tengerjogi szabályozás kiépítésére. E tárgykörben négy tengeri árufuvarozási tárgyú egyezmény^[7] született az ezredfordulóig, melyek közül a Hamburgi Egyezmény miatt is különös figyelmet érdemel, hogy a kikötők közötti kereskedelmi hajózás, és a tengeri árufuvarozási szerződés valamennyi aspektusát komplex szabályozás tárgyává tette, sőt – a korábbi szabályokhoz képest – számos új fogalmat is megalkotott és bevezetett.^[8]

A modern tengeri fuvarjog évszázados fejlődési folyamata *harmadik szakaszának* az ezredfordulót követően kirobbanó „informatikai és technológiai forradalmat”, valamint az ezzel járó globalizálódó kereskedelem révén életre hívott Rotterdami Egyezmény létrehozását tekintjük. A konvenció azon túl, hogy sok tekintetben visszanyúl a Hágai Szabályok – egyébként a tengeri kereskedelmi joggyakorlatban mindmáig élő – „tradíciójához”,^[9] a globalizációval kialakuló elektronikus kereskedelem igényeihez is illeszkedik (felépíti például az elektronikus fuvarozási okmányok kiállításának és alkalmazásának struktúráját, valamint létrehoz egy, a tengeri kereskedelmi hajózás körében alkalmazandó szerződéstípust: a *volume contracts*-t).

Jelen tanulmány a *második szakasznak* a hajóselismervény korszerűsítését és egységesítését, s a kikötők közötti árufuvarozás minden jelentős aspektusát szabályozó Hamburgi Egyezményt, megalkotásának folyamatát, szerkezeti és tartalmi újításait, ténylegesen betöltött szerepét, valamint utóéletét kívánja vizsgálni tárgyává tenni.^[10]

II. BRÜSSZELTŐL HAMBURGIG

A második aranykor

Az új szabályozás kidolgozásának a világgazdaság fokozatos átstrukturálódása mellett az államok gazdaságpolitikai beavatkozása (1930-as évek); majd a II. világháború végétől a 70-es évekig tartó időszakban a legkülönbözőbb, a világkereskedelmre is hatást gyakorló politikai átrendeződések játszották a meghatározó szerepet.

[7] A Vonalkonferenciák Magatartási Kódexe, a Hamburgi Egyezmény, a Multimodális ENSZ Konvenció, valamint a Terminálok felelősségéről szóló ENSZ Konvenció.

[8] Például különbséget tesz a szerződéses fuvarozó és a tényleges fuvarozó között, valamint bevezeti az értékpapír funkcióval nem rendelkező fuvarokmányok rendszerét is.

[9] Elsősorban a Hágai Szabályokban alkalmazott felelősségi struktúrához.

[10] Az első szakasz (Brüsszeli Egyezmény) áttekintését lásd a Jog-Állam-Politika 2015. évi 2. számában.

Ezek a folyamatok a korábbi gyarmatbirodalmak felbomlásával kezdődtek: az elsősorban angol, francia, holland és olasz érdekszférában kiépült kolóniák felbomlási-szétaprózódási folyamatai (ún. dekolonizációja) révén annyi új állam alakult meg, hogy (a 70-es évekre) számuk messze felülmúlta az ún. fejlett országokét.^[11] A folyamat – melynek során a korábbi gyarmattartó államok elveszítették vagy feladták ellenőrzésüket a tőlük függésben álló területek (gyarmatok) felett – lehetőséget kínált arra is, hogy az újonnan megalakult államok politikai önrendelkezésük, kulturális és kereskedelmi-ipari szabadságuk visszaszerzése révén önálló gazdaságot (külkereskedelmet) is kiépítsenek, illetve megkíséreljék azt.

A nemzetközi munkamegosztás, a külkereskedelem, valamint a „tőke- és pénzügyi mozgások” is átstrukturálódtak, ami viszont kedvezőtlenül érintette a fejlődő országokat. Ennek ellenére robbanásszerűen növekedett a világkereskedelem volumene.^[12]

A tengeri kereskedelmi forgalom és az árumennyiség hirtelen növekedését jól mutatják az 1950 és 1956 közötti adatok, melyek szerint 550 millió tonnáról 910 millió tonnára növekedett az áruforgalom. A tengeri árutovábbítás fokozatos terjedése az olaj- és darabáru szállítás vonatkozásában is hasonló képet mutat: kereskedelmi adatok szerint ugyanis 1950 és 1973 között a teherszállítás^[13] éves átlagban 5,4%-kal emelkedett, sőt a világ kereskedelmi hajóparkja is ötszörösére nőtt az 1980-as évek elejére.^[14] Ez a külkereskedelmi fellendülés azzal az eredménnyel is járt, hogy a korábban alkalmazott közlekedési és rakodástechnikai eszközök már nem feleltek meg a gyors, biztonságos és rendszeres árutovábbítás követelményeinek.

A gyakorlatban ez úgy jelent meg, hogy a legforgalmasabb kereskedelmi kikötőkben is torlódások alakultak ki, ami a szállítás-rakodás mechanizmusát jelentősen lassította. A szárazföldi tevékenységek ellátására létrejött rakodó üzemek technikai-műszaki felszereltsége sem volt elég modern, ezért a kereskedelmi hajók ki- és berakodása rendkívül hosszú időt vett igénybe, amit tovább fokozott a különböző áruféleségek más és más csomagolási egységekben szállításának gyakorlata is: papír, fém- és fadobozokban szállították a küldeményt, melynek gyors és biztonságos rakodására ekkor még nem alakult ki hatékony és gazdaságos eszközrendszer és működési mechanizmus.^[15]

[11] A korszak adatai szerint 1960-as évek közepére a déli területek (pl. Dél-Afrika, Délnyugat-Afrika, Angola), valamint néhány északabbra eső, apró part menti gyarmat kivételével az egész földrész függetlennek tudhatta magát, az utolsóként felszabadult országok pedig a portugál gyarmatbirodalomhoz tartoztak.

[12] A háború következményein túl a dekolonizációban természetesen szerepet játszott a tudományos és technikai forradalom hatására rohamosan csökkenő – elsősorban nyersanyag kitermelő – (korábbi gyarmati) országok gazdasági ereje; ennek hatására a fejlett államok inkább egymással alakítottak ki együttműködést.

[13] Elsősorban olaj és darabáru szállítás.

[14] Faria, 2009, 288–289.

[15] Faria, 2009, 288–289.

A problémák egy részét a konténerszállító hajók^[16] és a korábbihoz képes sokkal nagyobb mennyiségű áru (védett) szállítását lehetővé tevő konténerek (egységes méretű fém tartályok) üzembe helyezése orvosolta, mellyel a ki- és berakodás technikája is jelentősen felgyorsult.^[17] A 20. század első felében üzembe állított, kereskedelmi forgalomra használt hajók így gazdaságosabb üzemeltetésűk, nagyobb rakodóterűk és gyorsaságuk révén fokozatosan váltották fel a kisebb teljesítményű – az ipari forradalom újításának számító – gőzhajtású hajókat.^[18] A hajók nagyobb kapacitása és gyorsasága révén a nyíltvízi szállítás ideje is jelentősen lerövidült, ami a legnagyobb óceánjárók befogadására is alkalmas raktározó-kezelő üzemek (terminálok) modernizálása, és a rakománykezelés gyorsasághatékonyasága, nagy tömegű áruk gyors, rendszeres és biztonságos továbbítása, azaz infrastrukturális feltételeinek megteremtése iránti igényt is megalapozta.

A 1960-as évek külkereskedelmi bővülése, valamint a technika rohamos fejlődése természetesen növelte a hajózás intenzitását is, ami azzal járt, hogy a „konténerszállítás” a világkereskedelem egyik leggyorsabban előretörő üzletágává nőtte ki magát, sőt a 20. század külkereskedelmének egyik húzóerejévé vált.^[19] A konténeres szállítás rohamos elterjedése a technikai-műszaki hátteret is jelentősen megváltoztatta: fokozatosan jelentek meg és terjedtek el a konténerek szállításához és tárolásához szükséges speciális járművek, és a letelepült, a csomóponti – árutovábbításhoz kapcsolódó – tevékenységek elvégzésére alkalmas konténer terminálokon használt kikötői daruk, és „kezelő” üzemek.^[20]

Ezek a jelenségek pedig a tengerhajózás (és árutovábbítás) jogi kereteinek modernizálását, ésszerűsítését, majd újbóli egységesítését tették szükségessé. A gyakorlat fokozatosan „ismerte fel” ugyanis, hogy a Brüsszeli Egyezmény egyes kikötősei sok tekintetben meghaladottá váltak, valamint a nagy gazdasági világválságot követő inflációt és az árfolyamok rendkívüli – a tengeri kereskedelmi hajózásra is negatív hatást gyakorló – ingadozását sem lehetett „szó nélkül hagyni”;^[21] mely tényezők egyértelműen a szabályok felülvizsgálatát és esetleges korszerűsítését tették indokolttá. Megérett tehát a helyzet a Brüsszeli Egyezmény meghaladására, s egy új egyezmény megalkotására. Az út azonban nem vezetett egyenesen Brüsszeltől Hamburgig már csak azért sem, mert a dekolonizáció révén megszületett fejlődő államok csoportjai az ENSZ szakosított

[16] A korszak egyik – a tengeri áruszállítást is új alapokra helyező – legjelentősebb terméke, a dízel-motorral felszerelt, tömeges áruszállítást lehetővé tevő konténerszállító hajó.

[17] Faria, 2009, 288–289.

[18] Az OECD adatai szerint, míg a század közepén még gőzhajókat alkalmaztak többségben, két évtizeddel később már a kereskedelmi flottákat is belső égésű motorokkal üzemeltették.

[19] Bernhofen – El-Sahli – Kneller, 2013.

[20] Explanatory, 1994.

[21] A tengeri árutovábbítás infrastrukturális fejlődésében mérőféldkőnek számító 60-as évek jellemzően a hagyományosan is tengeri kereskedelmet folytató iparosodott nagyhatalmak külkereskedelmi forgalmának kedvezett; a gazdaságilag fejletlen (iparosodó) államoknak azonban – rendezetlen anyagi helyzetük okán és kereskedelmi flotta hiányában is – éppen ellenkezőleg, hátrányára szolgált.

intézményeihez^[22] fordultak az esélyegyenlőség követelményeinek is megfelelő új szabályok kidolgozásának igényével.^[23]

A 60-as években kezdődő rendkívül intenzív jogalkotási munka eredményeként az ENSZ Nemzetközi Kereskedelmi Jogi Bizottságának égisze alatt születtek meg azok a tengeri áru fuvarozási tárgyú jogforrások,^[24] melyek az angolszász alapokon nyugvó Brüsszeli Egyezmény tradícióival részben szakító, új tendenciákat (főként a fejlődő államok világgazdaságba történő integrálását, az eladósodottság és szegénység csökkentését) kívánták közvetíteni a nemzetközi kereskedelmi hajózás szabályrendszerébe.^[25]

A világgereskedelmi szintű, egységes tengerjogi szabályozási környezet kialakításában – természetesen az ENSZ vezető szerepe mellett – a külkereskedelmi vonatkozásokban is jelentős (de elsősorban politikai) világszervezetek játszottak még fontos szerepet. Az egységes szabályozási struktúra kialakítására vonatkozó tárgyalások így a Kereskedelmi Világszervezettel,^[26] a Nemzetközi Valutaalappal^[27] és a Világbankkal^[28] is elkezdődtek, de a közös munka mindvégig kísérleti fázisban maradt.

[22] A jogfejlesztés szervezeti alapjait így az ENSZ Kereskedelmi és Fejlesztési Konferenciájának (UNCTAD) 1964-es, valamint Nemzetközi Kereskedelmi Jogi Bizottságának (UNCITRAL) 1966-os megalapításával teremtette meg. A kereskedelmi jog egységesítésével foglalkozó szakosított szervezetek belépésével ugyanis remény csillant fel az egyensúly megteremtésére az érdekeltek között, amit az 1960-70-es években elkezdődött kodifikációs tevékenység is tükröz: az új jogalkotási „termékek” tervezetét – jelentős részben – az UNCTAD vagy az UNIDROIT készítette elő, amit később az UNCITRAL folytatott.

[23] Az UNCITRAL mellett a 60-as években elkezdődött kodifikációs munkák előkészítésében a Nemzetközi Intézet a Magánjog Egységesítéséért (UNIDROIT) is tevékeny szerepet vállalt. Az Intézményt már 1926-ban, a Nemzetek Szövetségének kisegítő szervezeteként alapították, majd a Szövetség megszűnését követően multilaterális megállapodással 1940-ben hozták újra létre.

[24] A négy tengeri áru fuvarozási tárgyú nemzetközi jogforrás: a vonalhajózás (*liner service*) paci magatartásának és részesedésének irányt adó Vonalkonferenciák Magatartási Kódexe (1974); a Brüsszeli Egyezmény és kiegészítő protokolljainak struktúrájával szakító Hamburgi Egyezmény (1978), majd a multimodális árutovábbításra vonatkozó joggyakorlat egységesítésére létrehozott Multimodális ENSZ Konvenció (1980). A Szervezet jogalkotási tevékenységének „áttörő erejű” fordulatát hozta a Terminálok felelősségéről szóló ENSZ Konvenció elfogadása is (1989), hiszen – a korábbi (UNIDROIT) kezdeményezések ellenére – ez az első olyan jogforrás, ami világpiaci szinten kívánja rendezni a tengeri fuvarozáshoz kapcsolódó szárazföldi, árutovábbítással összefüggő tevékenységek elvégzésére szakosodott, raktározó-„kezelő” üzemek (terminálok) felelősségi struktúráját. A bizottság legutóbbi – a globalizált kereskedelem révén életre hívott újfajta igényekre is reflektáló – nemzetközi egyezménye pedig a Rotterdami Egyezmény.

[25] Az UNCITRAL megfogalmazott célja a nemzetközi kereskedelem legfontosabb területeinek jogszabályi rendezése. A Bizottság jogalkotási hatáskörének témái felölelik a nemzetközi fuvarozást és a nemzetközi fizetéképtelenséggel kapcsolatos kérdéseket, de az elektronikus kereskedelmet, a nemzetközi kifizetéseket, a közbeszerzési és adásvételi ügyleteket is egységes szabályokkal kívánják rendezni.

[26] World Trade Organization (WTO).

[27] International Monetary Fund (IMF).

[28] World Bank (WB).

III. EGY KOMPLEX SZABÁLYOZÁS VÍZIÓJA

A revízió első lépcsőfoka, a Visby Protokoll (Visby Protocol)

A Brüsszeli Egyezmény konkrét alkalmazása során felmerülő legsúlyosabb problémák abban mutatkoztak meg, hogy a csatlakozók zöme fenntartások útján, egyes cikkeket módosított szövegezéssel, vagy csak bizonyos rendelkezéseket emelt át saját jogrendszerébe, ami azzal a következménnyel járt, hogy meglehetősen sokféle változata hatályosult az Egyezménynek. Számos csatlakozó állam figyelmen kívül hagyta az egyezmény hatályára vonatkozó rendelkezéseket (X. cikk) is, ami a hajóselismervény kibocsátási helyét határozza meg az alkalmazhatóság feltételül: *a szerződő államok bármelyikében kiállított hajóselismervényre alkalmazandó; azaz elsősorban a bill of ladinget kiállító államból szállító kereskedelmi forgalmú járatokra*. Ráadásul az eltérő jogértelmezésből és ratifikációs nehézségekből adódóan, néhány állam külkereskedelmi gyakorlatában csak kimenő forgalomban, más államokban az exportban és az importban egyaránt érintett járatokra is alkalmazták az egyezményt. Az így kirajzolódó ellentmondásos helyzet természetesen a jogszabály céljaként megfogalmazott egységesítési szándéknak sem felelt meg, ami hamar rávilágított a revízió szükségességére.

A másik problémát az okozta, hogy a Brüsszeli Egyezmény az 1931-es aranypénzrendszer felfüggesztése előtt (1924-ben) lépett hatályba. Az árfolyamokra vonatkozó nemzetközi konvenció hiányában azonban azok rendkívüli ingadozásnak voltak kitéve, amit a Brüsszeli Egyezményben megállapított 100 font sterling kártérítési limitérték nem tudott követni. A problémát fokozta, hogy a konvenció kártérítési határékének meglehetősen sokfajta változata létezett, a konténeres kereskedelmi forgalom növekedésével azonban a konténerben fuvarozott áruérték is – a védett szállítás lehetővé válása okán – fokozatosan nőtt.^[29] A legsúlyosabb problémát azonban mégsem a kártérítési határérték reálértéke, hanem a csomagolási egység definiálása jelentette. A hajóstársaságok ugyanis legtöbbször a Brüsszeli Egyezmény és az Egyesült Államok tengeri kereskedelmi fuvarozásról szóló törvényének (US COGSA)^[30] rendelkezéseire hivatkoztak, melyek alapján az egész konténert, és nem pedig tartalmát tekintették a kártérítés alapjának.^[31]

A konténerizációval fellendült újszerű kereskedelmi gyakorlat, és a kártérítés alacsony reálértéke elegendőnek bizonyult ahhoz, hogy a CMI ismét napirendjére tűzze a hajóselismervény szabályozása tárgyában született Brüsszeli Egyezmény felülvizsgálatát, s annak részbeni kiegészítését, illetve módosítását dolgozza ki. Az 1968-ra elkészült – *Visby Protocol* néven ismert – kiegészítő jegyzőkönyv alap-

[29] Faria, 2009, 288–289.

[30] United States Carriage of Goods by Sea Act (1936).

[31] Faria, 2009, 288–289.

jaiban nem változtatta meg az egyezményt, de a Hágai Szabályok 3–4., 9. és 10. cikkét módosította, illetve kiegészítette. Így a fuvarozó csomagonkénti vagy egységkénti maximális felelősségét 10 000 arany frankban határozta meg, ha a feladó nem tett értékbevallást^[32] a hajóselismervényen, valamint újításként beemelte a felelősségkorlátozáshoz való jog elvesztésének intézményét is.^[33]

A Brüsszeli Protokoll (Brussels Protocol)

A CMI javaslatára 1967-ben – az egyébként aranydeviza rendszerhez kötődő – frankot határozták meg elszámolási egységként, azonban 10 évvel később, a módosító jegyzőkönyv hatályba lépésével egyértelművé vált, hogy újbóli revízióra lesz szükség. A frank arany-deviza rendszerhez való kötődése miatt ugyanis ismét problémák merültek fel az árfolyam reálértékével kapcsolatban, ami az árfolyam-különbözetek növekvő tendenciájában is megmutatkozott. Az árfolyamproblémákból adódó eltéréseket, és a sok tekintetben ellentmondásos helyzetet az IMF elszámolási egységének (SDR^[34]) alkalmazásával kívánták orvosolni.^[35]

Az 1979 februárjában (Brüsszelben) a kereskedelmi tengerészeti jog tárgyában tartott diplomáciai konferencián aláírták a Brüsszeli Protokollnak (Brussels Protocol) nevezett nemzetközi jogforrást, melynek legfőbb újítása – kiegészítve a Visby Protocol rendelkezéseit – az, hogy a fuvarozó felelősségét a rakomány elveszéséért/megsérüléséért 2 SDR/kg-ban állapítja meg.^[36]

A kiegészítő jegyzőkönyv módosításai a gyakorlatban azonban kevésbé voltak sikeresek, hiszen nem oldotta meg azokat a problémákat sem, melyek a rakománybiztosítás és a felelősségbiztosítás átfedéséből eredtek, sőt az árukezelés fokozatosan modernizálódó technikai kihívásaira – a konténeres szállítás elterjedésére – sem reflektált. Ezen túl a Visby-, és a Brüsszeli Protokoll is lehetőséget kínál a ratifikációra/alkalmazásra a Brüsszeli Egyezmény aláírása nélkül is, ami tovább fokozza a kialakult ellentmondásokat.^[37] Az egységes szabályozási

[32] Ha a feladó meghatározta az áru természetét és értékét is megjelölte a berakodás előtt, és azt rávezették a hajóselismervényre.

[33] Majtényi, 1986, 68–69.

[34] Az SDR (Special Drawing Rights, azaz „Különleges Lehívási Jogok”) a lehetséges igény szabadon használható pénzneme a Nemzetközi Valutaalap (IMF) tagjainak. Az SDR. meghatározása oly módon történik, hogy a jelentősebb nemzetközi valutákat, melyeket a nemzetközi kereskedelemben használnak, egy valutakosárban egyesítik. Jelenlegi pénznemek a kosárban súlyuk szerint: az USA dollár, az euró, a japán jen és az angol font sterling. Az euró bevezetése előtt a német márka és a francia frank is jelen volt a kosárban. Az SDR-ben szereplő adott valuta súlyát az határozza meg, hogy az adott nemzeti valuta a nemzetközi kereskedelemben milyen súllyal szerepel. A valutakosárban szereplő nemzetközi valuták súlyát az IMF Igazgatósága öt évente vizsgálja felül.

[35] Faria, 2009, 288–289.

[36] Majtényi, 1986, 68–69.

[37] Kreskay, 1996, 49.

struktúra csak részben volt sikeres, amit jól mutat, hogy az 1979-es Protokollt igen kevés állam fogadta el.^[38]

Az új fuvarjogi egyezmény (Hamburg Rules) megszületéséhez vezető út

A Visby és a Brüsszeli Protokollal teljessé vált Hague-Visby Rules sem teremtett tehát egységes, kiszámítható és a kikötők közötti áru fuvarozás minden aspektusára – beleértve a hajóselismervény kibocsátásával és alkalmazásával kapcsolatos problémákat is – kiterjedő szabályozási struktúrát, sőt a Rules kiegészítésével, módosításával a korábbi értelmezési és alkalmazási nehézségek, de a II. világháborút követő, korábban már kifejtett nehézségek sem oldódtak meg.

A Hague-Visby Szabályok „sokszínűségével” kialakult áttekinthetetlen helyzet önmagában is megalapozta volna a korszerűsítés, és a szabályok ésszerűsítésének igényét, azonban kritika tárgyává tették azért is, mert a fejlett államok monopolisztikus helyzete^[39] miatt a fejlődő államoknak nem állt módjukban megfelelő súllyal részt venni az eredeti jogalkotási folyamatban; ekkor azonban már ragaszkodtak ahhoz, hogy külkereskedelmi termékeik fuvarozási feltételeinek rögzítése az ő beleszólásukkal és aktív közreműködésükkel történjen meg. Emiatt a jogalkotás folyamatában 180 fokok fordulat történt.

Egy zömmel fejlődő államok képviselőiből álló csoport – az ezekben a szervezetben élvezett többség miatt is – csak az ENSZ szakosított intézményeihez fordulhatott a tengeri áru fuvarozásra vonatkozó jogszabályok felülvizsgálata, és az esélyegyenlőség követelményeinek is megfelelő szabályozás igényével, s végül 1968-ban az UNCTAD-nál el is kezdődött a konkrét jogalkotási munka.^[40]

A fejlődő államok kezdeményezésével szemben a nyugati államok természetesen ellenvéleményüket fejezték ki arra hivatkozva, hogy az UNCTAD szakmailag és technikailag sem elég felkészült az árutovábbításnak e speciális témáját érintő részletes kodifikációjára. A jogalkotás menedzselésére ezért a nemzetközi kereskedelmi jogra, ezen belül is a tengeri fuvarjogra szakosodott CMI-t és az 1966-ban (egyébként magyar kezdeményezésre) megalakult UNCTRAL-t^[41] javasolták.

[38] A következő államok ratifikálták a kiegészítő protokollt: Arbia, Ausztrália, Belgium, Dánia, Ecuador, Egyesült Királyság, Finnország, Franciaország, Georgia, Hollandia, Hong Kong, Horvátország, Lengyelország, Lettország, Litvánia, Norvégia, Olaszország, Szingapúr, Szíria, Sri Lanka, Svájc, Tonga, Svédország. (https://en.wikipedia.org/wiki/Hague%E2%80%93Visby_Rules 2015. július 8.)

[39] A tengeri fuvarozási jogviszony meglehetősen egyoldalú szabályozása, valamint a felelősségi kérdésekkel kapcsolatos értelmezési problémák is további kritika tárgyává tették a Hágai Szabályokat. Az alkalmazás során ugyanis vitathatatlanul a fuvarozatók hátrányára szólt, hogy a Szabályzat sokszor tarthatatlanul előnyös helyzetet biztosított a fuvarozóknak, miközben figyelmen kívül hagyta a fuvarozatók érdekeit.

[40] A munkát korábban (1964) az Egyesült Arab Köztársaság kezdeményezte azzal a céllal, hogy egy teljesen új, a kikötők közötti áru fuvarozás jogi kérdéseit – beleértve a hajóselismervényt is – szabályozó struktúrát építsenek fel.

[41] ENSZ Nemzetközi Kereskedelmi Jogi Bizottsága (United Nations Commission on International Trade Law).

A fejlődő államok viszont kitartottak – a CMI-nak a fuvarozó nemzetekhez való kötődése miatt – az ENSZ szakosított szervezete mellett, amely 1969-ben létrehozta azt a kifejezetten tengeri kereskedelmi hajózás szabályozására szakosodott munkacsoportot (Working Group on Transport Law), melynek révén (az 1971-ben kezdődő tárgyalásokon) megfogalmazást nyertek a Hague-Visby Rules felülvizsgálatának, és a 60-as években kialakult kereskedelmi gyakorlatnak a fuvarozói és fuvaroztatói érdekek kiegyensúlyozását is célzó új szempontjai.^[42]

Az egyeztető eljárásnak a nyugati (fejlett) államok által generált diplomáciai-politikai viták is kísérő jelenségei voltak, melyek természetesen lassították a jogalkotási folyamatot, valamint a munkacsoportban való részvételi arányuk (20-ról 33 főre) növelésével tovább gyengítették az amúgy is gyenge lábakon álló fejlődő államok érdekérvényesítési lehetőségét. A nyugati államok azt is elérték, hogy a jogalkotási reformot áthelyezzék az UNCTAD-tól az UNCITRAL-hoz, azonban a szabályozás tárgyának módosításában (kikötők közötti árufuvarozás) már nem jártak sikerrel. Így 1969-re konkrét megfogalmazást nyert a nemzetközi hajózás egyezményi szinten történő regulálásának igénye, amit az is sürgetett, hogy a fejlődő államok ekkor már a tengeri kereskedelmi hajózásban fuvaroztatóként 64%-os arányban részesedtek, saját kereskedelmi flottával azonban alig (7,6%) rendelkeztek.^[43]

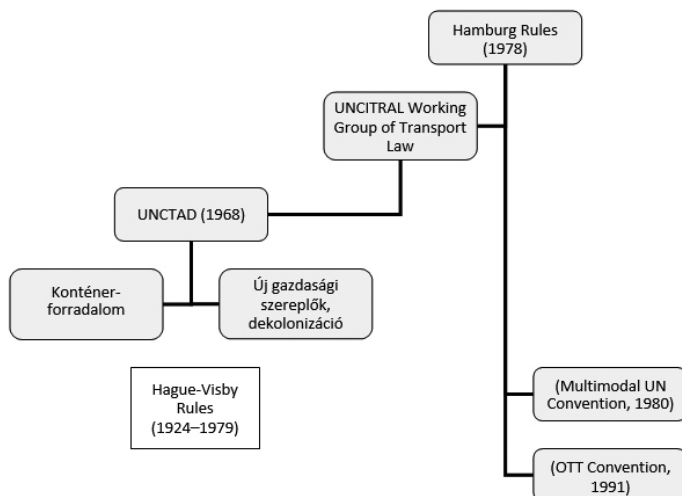
Az egy évtizednyi(!) előkészítő munka után 1978-ra készült el a Hamburgi Egyezmény tervezete: az összesen 58 ülésből álló érdekegyeztető tárgyalássorozat Hamburgban tartották (1978. március 6–24.), melyet a résztvevő 78 országból 68 állam elfogadott. A konvenciót 1978. március 31-én írták alá Hamburgban „A tengeri árufuvarozásról szóló ENSZ Konvenció” címen, majd 1992. november 1-jén 20 országban hatályba is lépett.^[44] Magyarország 1979-ben vált tagjává, majd 1984-ben ratifikálta az Egyezményt.^[45]

[42] Sweeney, 1991, 511–538.

[43] A kereskedelmi adatoktól és a jogalkotási eljárástól függetlenül azonban Hamburg Rules-nak egyértelműen a fejlődő államok a legnagyobb nyertesei, ami a döntéshozatali eljárásban való részvételi lehetőségükből is következett. Az eljárást persze a háború utáni politikai és gazdasági fejlődés is formálta, nagyon sok kulcsfontosságú kérdés vonatkozásában alapvetően különbözött a Hágai Szabályok kodifikációs eljárásától.

[44] Barbados, Botswana, Burkina Faso, Chile, Egyiptom, Guinea, Kenya, Magyarország, Lesotho, Libanon, Malawi, Marokkó, Nigéria, Románia, Szenegál, Sierra Leone, Tanzánia, Tunézia, Uganda, Zambia. 1994. augusztus 1-jétől pedig Ausztria és Kamerun is tagjává vált.

[45] Documents of Conference and Summary Records of the Plenary Meetings and of the meetings of the Main Committees, p. 153.

1. ábra: A Hamburg Rules létrejöttének folyamata

V. A HAMBURGI EGYEZMÉNY

A szabályozás tárgya, s az egyezmény szerkezete

A Hamburgi Egyezmény komplex szabályozási struktúrában regulálja a tengeri áru fuvarozás jogi relevanciájú kérdéseit: rögzíti a fuvarozó jogait és kötelezettségeit, az áru fuvarozás során történő elveszéséért/károsodásáért fennálló felelősséget, részletesen foglalkozik a késedelemből eredő kár kérdésével, valamint a fuvarozó veszélyes áruért fennálló felelősségét is egységes szabályokkal rendezi. A Hamburgi Egyezmény jelentős újítást tartalmaz a Hague-Visby Ruleshoz képest a fuvarozó által kiállítandó dokumentumokra vonatkozóan is: a *bill of ladingre*, más értékpapírokra, valamint értékpapír funkcióval nem rendelkező dokumentumok kiállítására is egységes szabályokat fektet le, sőt igényérvényesítési, joghatósági, bírósági eljárási kérdéseket is szabályoz. A tartalmilag hat szerkezeti egységből és a záró rendelkezésekből álló konvenció 26 cikket, és hat kiegészítő rendelkezést tartalmaz.

MEGHATÁROZÁSOK

Az egyezmény első szerkezeti egysége (1–3. cikk) a könnyebb alkalmazhatóság, és a jogértelmezési viták elkerülése céljából is pontos (néhány helyen azonban csak példálózó) meghatározást ad a szerződéses fuvarozó (*carrier*) és a tényleges fuvarozó (*actual carrier*), a fuvarozási szerződés (*contract of carriage*), az áru (*goods*), és az árutovábbítás (*carriage of goods*) meghatározására.

A 60-as években kialakuló újszerű kereskedelmi gyakorlatot követve a Hamburgi Egyezmény – a modernizáció követelményeinek is megfelelően – különbséget tesz a szerződéses és a tényleges fuvarozó között is. A konvenció *szerződéses fuvarozónak*^[46] tekinti azt a személyt, aki a *feladóval*^[47] a tengeri fuvarozási szerződést megkötötte. Ehhez képest *tényleges fuvarozó*^[48] alatt azt kell érteni, akire a (szerződéses) fuvarozó a *küldemény továbbítását teljesen vagy részben rábízta*, vagy egy olyan másik személyt, akit a teljesítéssel megbíztak.

A konvenció – szakítva a Hágai Szabályok alkalmazási feltételével – a *hajóselismervény* mellett a tengeri kereskedelmi gyakorlatban használt más fuvarokmánnyal megkötött *fuvarozási szerződésekre* is alkalmazandó, amennyiben a fuvarozó fuvardíj fizetése ellenében vállalja, hogy az árut egyik kikötőből a másik kikötőbe szállítja (tengeren). Ezen túl az egyezmény hatálya alatt a szerződéses fuvarozó és a más fuvarozó közötti *kontraktus* is fuvarozási szerződésnek minősül, aminek a rakomány tengeri fuvarozása során történő átrakódása kapcsán van jelentősége annyiban, amennyiben a szerződés a tengeri fuvarozásra vonatkozik.^[49]

A *hajóselismervény* – a Hague-Visby Szabályokhoz hasonlóan – (az a bemutatóra vagy rendeletre szóló) a fuvarozási szerződés alapjául szolgáló *okmány*, amely bizonyítja a tengeri fuvarozási szerződés megkötését és az áru fuvarozó által történő átvételét vagy berakódását, s mely ellenében a fuvarozó kiszolgáltatja az árut.

Az egyezmény – példálózó jelleggel – az áru fogalma alatt sorolja fel a fuvarozás tárgyát képező javakat, melyek között (a Hágai Szabályokkal ellentétben) az élőállatot is megemlíti, s konténeres szállítás esetében a speciális szállítóeszközöket (pl. konténer, raklap), és a csomagolást is áruként kezeli.

A Konvenció hatálya

A Hamburgi Egyezmény az egységes nemzetközi gyakorlat megteremtése érdekében szélesebb alkalmazási kört határoz meg, mint a Hágai Szabályok.

Ez utóbbi kizárólag *egy tengeri szakaszra* vonatkozott, s csak a *berakodás és a kirakodás* közötti szakaszra kellett alkalmazni. Így hatálya értelemszerűen nem terjedt ki a szárazföldi „kezelő üzemek” (terminálok) tevékenységére sem. Az ezzel kapcsolatos problémák a több tengeri, és szükségszerűen szárazföldi szakaszt is magába foglaló árutovábbítási viszonylatokban merültek fel, melyekben a csomópontokon történő raktározásra, rakománykezelésre vonatkozóan –

[46] Hamburgi Egyezmény, 1. cikk 1. pont.

[47] A feladó pedig az a személy, aki a fuvarozóval a tengeri fuvarozási szerződést megkötötte, aki az árut a tengeri fuvarozási szerződéssel kapcsolatban a fuvarozónak ténylegesen átadja. (1. cikk 3. pont)

[48] Hamburgi Egyezmény, 1. cikk 2. pont.

[49] Hamburgi Egyezmény, 1. cikk 6. pont.

kiterjedt nemzetközi szabályozás hiányában – az adott kikötő szabályait kellett alkalmazni, vagy pedig a nemzeti jogrendszerek alkalmazása került előtérbe.^[50]

A korábbi (a Hágai Szabályok) alkalmazásával kapcsolatban további ellentmondásokra okot adó tényező volt az is, hogy *csak az aláíró államban* kiállított hajóselismervényre, vagy az *aláíró ország kikötőjéből* induló fuvarozásra vonatkoztak, azaz *csak exportban érintett forgalomban volt alkalmazható*. Az import során (tehát bejövő kereskedelmi forgalomban) csak akkor volt érvényes a jogszá-bály, ha a hajóselismervényben ezt külön kikötötték.^[51]

A Hamburgi Egyezmény rendelkezéseit azonban akkor is alkalmazni kell, *ha a tengeri fuvarozás két különböző állam között történik, és a fuvarozási szerződésben meghatározott berakodási kikötő szerződő állam területén van; vagy az az opciós kikötő, ahol a rakományt ténylegesen kirakták, szerződő állam területére esik. Ezen túl alkalmazandó akkor is, ha a hajóselismervényt vagy szerződést bizonyító egyéb okiratot szerződő államban állították ki; vagy a bill of ladingben a szerződő felek kikötötték a Hamburgi Egyezmény vagy olyan nemzeti jog alkalmazását, amely csatlakozott az Egyezményhez.*^[52]

E szabályok alapján egyértelmű tehát, hogy alkalmazása nem függ a hajó, a fuvarozó, a feladó, a címzett vagy más érintett személy nemzetiségétől, sőt hatálya igen sok esetben kiterjed annak a fuvarozónak a fuvarozási szerződésére is, melynek személyes joga alapján az egyezményt egyáltalán nem lehetne alkalmazni. Nem vonatkozik azonban a Hamburgi Egyezmény a *cabotage*^[53] fuvarozásra, és a „hajóbérletre”^[54] sem, hacsak nem áruátvételi elismervényként szolgál a *bill of lading*.

A Hamburg Rules újítása a korábbi szabályokhoz képest az is, hogy *tárgyi hatályának bővítése*^[55] révén javaknak tekinti az élőállatokat és a fedélzeti rakományt is, azaz e küldemények továbbítására is vonatkozik az egyezmény.

[50] Az átrakásos hajóselismervény, vagy a kombinált áru fuvarozási *bill of lading* természetesen megoldást kínálhatott a problémára.

[51] Hamburgi Egyezmény, 2. cikk a-b. pont.

[52] Hamburg Egyezmény, 2. cikk 1. pont.

[53] „Cabotage”: Fuvarozási tevékenység egy adott ország területének két pontja között, amelyet az adott országban nem honos gazdasági szereplők végeznek. Eredetileg hajózási kifejezés, a tengeri államok saját kikötői közötti, illetve a nemzetközi folyamok egy államhoz tartozó szakaszán zajló forgalomra vonatkozott.

[54] „Hajóbérleti szerződés” (*charter party*): a tengeri árutovábbítás legősibb formájának tekinthető szerződéses típus a hajótulajdonos és az árutulajdonos között, melynek három alapváltozata van (voyage C/P, time C/P, bare-boat C/P).

[55] Majtényi, 1986, 70–71.

A hajóselismervény a Hamburgi Egyezményben

Az egyezmény 14–18. cikke külön fejezetben rendelkezik a fuvarozással kapcsolatos okmányokról: részletesen kitér a hajóselismervény (*bill of lading*) tartalmára és funkcióira, bizonyító erejére, valamint az okmánnyal kapcsolatban tehető fenntartásokra is. Amellett, hogy a kodifikáció során figyelembe vették és tiszteletben tartották a hajóselismervény nagy múltra visszanyúló, világpiaci gyakorlat alapján kialakult jogi és kereskedelmi funkcióit, a nem forgatható, és értékpapír funkcióval sem rendelkező okmányok^[56] kiállításának lehetőségével, valamint a B/L bizonyító erejének „újrarendelésével” mégis jelentős újítást vezettek be.^[57]

A hajóselismervény kibocsátásával kapcsolatban nem fogalmaz meg lényegi változást a konvenció, azaz a Hague-Visby Ruleshoz hasonlóan a (szerződéses vagy tényleges) fuvarozó köteles a feladó részére az áru átvételét igazoló hajóselismervényt^[58] kibocsátani, melyet a fuvarozó által felhatalmazott személy – a korszerűsítés igényének is megfelelően – kézírással vagy elektronikus úton^[59] egyaránt aláírhat.

A hajóselismervényen – a Brüsszeli Egyezményt is életre hívó nemzetközi joggyakorlat alapján – fel kell tüntetni az áru azonosságának megállapításához szükséges általános adatokat, a csomagok, árudarabok számát vagy mennyiségét; súlyát annak megfelelően, ahogy a fuvarozó azt írásban megadta; az áru látható minőségét és állapotát; a fuvarozási jogviszonyban érintett személyek nevét és székhelyét, valamint az árutovábbításra vonatkozó alapvető adatokat.

Az első szembevetendő különbség azonban a korábbi szabályokhoz képest az, hogy a Hamburgi Egyezmény sokkal részletesebben sorolja fel a hajóselismervény tartalmi elemeit, amit feltehetően az új felelősségi struktúra megfelelő alkalmazása, és a különböző típusú fuvarokmányok alkalmazása^[60] tett szükségessé.^[61]

A Hamburgi Egyezmény szerint kiállított hajóselismervény igazolja a szerződés létrejöttét, tartalmazza a fuvarozási szerződés feltételeit, bizonyítja az áru fuvarozó általi átvételét, valamint áru feletti rendelkezési jogot is megtestesít. Ezek alapján – az ún. *letter of indemnity* (garancialevél) kiállításával – a feladó felelősséggel tartozik a fuvarozó részére szolgáltatott adatok valóságtartalmáért az áru általános természetét, darabszámát, súlyát és mennyiségét illetően, sőt e

[56] Hamburgi Egyezmény, 18. cikk.

[57] Szemben a Hágai Szabályokkal, ami csak a hajóselismervényt (*bill of lading*) tekinti egyetlen alkalmazható fuvarjogi okmánynak.

[58] „Received for shipment B/L”.

[59] Azonban csak akkor, ha az nem összeegyeztethetetlen kiállító állam jogával.

[60] „Shipped „B/L”, „Received for shipment B/L”, értékpapír funkcióval nem rendelkező fuvarokmányok.

[61] Abban az esetben viszont, ha – egyébként kötelező – rendelkezés vagy adat hiányzik a *bill of lading*-ről, az nem jelenti feltétlenül a fuvarokmány érvénytelenségét, ha egyébként az alapvető funkcióknak megfelel.

kötelezettség megszegésével okozott kárt a *bill of lading* átruházása esetén is meg kell térítenie a fuvarozónak.^[62]

A konvenció szerint tehát a *bill of lading* bizonyítja az áru átvételét és kiszolgáltatását. Ha a fuvarozó tudja (vagy alappal feltételezheti is), hogy a rakomány nem felel meg a feladó által előírt, és a hajóselismervényben rögzített feltételeknek, köteles – az áru hibájának megjelölésével – a *bill of ladingre fenntartást* vezetni.

Ha a fuvarozó nem tesz megjegyzést az áru állapotára vonatkozóan, úgy kell tekinteni, hogy jó állapotban vette át. Ezzel, mármint az átvett áru állapotával kapcsolatban viszont további kiegészítő vélelmeket állít fel a konvenció. Egyrésztől, az ellenkező bizonyításáig vélelmezni kell, hogy a fuvarozó átvette az árut (shipped B/L-nél azt is, hogy berakodták a hajóba), valamint azt is, hogy olyan állapotban vette át, melyet a hajóselismervény feltüntet.^[63] Másrésztől az egyezmény megdönthetetlen vélelmet állít fel a fuvarokmány harmadik személy részére történő átruházása esetére is.^[64]

Mivel a Brüsszeli Egyezmény rendelkezései szerint a hajóselismervény bizonyító ereje csupán a fuvarozó által átvett áru mennyiségi és minőségi tulajdonságaira terjed ki,^[65] így a Hamburgi Egyezmény sokkal komplexebb és több részletre kiterjedő, határozottabb struktúrában szabályozza a hajóselismervényhez fűződő garanciák és fenntartások rendszerét.

A hajóselismervény további típusai

A 60-as években elterjedő konténeres szállítás jelentős változásokat eredményezett a tengeri kereskedelmi hajózás életében és szabályozási struktúrájában is, s többek között a nemzetközi kereskedelmi gyakorlat a *liner service*-hez kapcsolódó, és az angolszász pragmatizmus révén életre hívott különböző hajóselismervény típusokat is kicsiszolta.

[62] Azon garancialevél vagy megállapodás tiltott és hatálytalan harmadik személyek (címezett) vonatkozásában, amelyben a feladó arra vállal kötelezettséget, hogy megtéríti a fuvarozó részére az olyan kárt, amely abból eredt, hogy nem a megadott adatokat jegyezte be, vagy nem tett az áru állapotával kapcsolatban megjegyzést. A garancialevél magával a feladóval szemben akkor hatályos, ha nem harmadik személy becsapására irányul. Csalárd garancialevél elfogadása esetén a fuvarozó a felelősségkorlátozás kedvezménye nélkül felel az ebből eredő kárért. (Majtényi, 1986)

[63] Megdönthető vélelem.

[64] Vagyis a *bill of lading* harmadik személy részére történő átruházása esetén nem bizonyítható ennek ellenkezője. (beleértve azt a címezett is, aki jóhiszeműen bízott a *bill of lading*-ben foglaltakban).

[65] Az Egyezmény rendelkezései szerint az ellenkező bizonyításáig vélelmezni kell, hogy a fuvarozó által átvett áru megfelel a hajóselismervényben megjelölt tulajdonságoknak, a feladót ugyanis felelősség terheli a tekintetben, hogy az általa megadott jelek, mennyiség és a súly meghatározása megfelel a valóságnak, sőt a fuvarozónak az esetleges pontatlanságból származó károkat és költségeket – egyfajta „kezességet” vállalva a fuvarozóval szemben – köteles megtéríteni.

A *shipped B/L* (behajózva) és a *Received for shipment B/L* (fuvarozásra átvéve) a Brüsszeli Egyezmény megszületésekor^[66] is használt hajóselismervény típusok voltak, melyek között jogi hatásukat tekintve az a legfontosabb különbség, hogy *shipped bill of ladinget* a hajóstársaság csak akkor állíthatta ki, ha a hajóba berakták az árut, és a fuvarozást haladéktalanul meg is kezdték. A *received for shipment B/L* ezzel szemben az áru fuvarozó általi átvételkor volt kibocsátható, ami garanciát jelentett arra is, hogy annak újbóli őrizetéről, raktározásáról a fuvarozó gondoskodik a berakodásig.

A Hamburgi Egyezmény azzal egészíti ki a Brüsszeli Egyezmény vonatkozó rendelkezéseit, hogy „*elhajózott*” fuvarokmány csak azzal a feltétellel állítható ki, ha a rakomány ténylegesen a B/L által megnevezett hajón van, valamint külön rá kell jegyezni az áru berakodásának konkrét időpontját is. Ha a fuvarozó már korábban kiállított *bill of ladinget* ad át a feladónak, a feladó a *shipped bill of lading* ellenében köteles a korábbi visszaadni a fuvarozónak. Az egyezmény azonban fenntartja azt a Brüsszeli Egyezményben is ismert szabályt, miszerint a korábban kiállított *bill of ladingre* rá kell vezetni az áru „*behajózott*” állapotát is.

A területi hatály kérdésénél részletezett problémák egy további – a kereskedelmi árutovábbítási mechanizmus „újszerűsödése” (1960) előtt még nem alkalmazott – hajóselismervény formulát is szükségessé tettek, melyet főként a több fuvarszöveggel történő, és ezért több fuvarozó közreműködésével lebonyolódó, több szakaszból álló árutovábbítási viszonylatban alkalmaznak. A *through (közvetlen) B/L* elsősorban a tengeri-folyami vagy a szárazföldi-vízi áru fuvarozás összekapcsolása közben terjedt el, amely alkalmazásának elsődleges feltétele az volt, hogy a kombinált fuvarozás tengeri szakaszt is tartalmazzon.

A nemzetközi tengeri kereskedelmi gyakorlat ugrásszerű növekedésével fokozatosan terjedtek el a 60-as években az árut megtestesítő hajóselismervények mellett az *értékpapír funkcióval nem rendelkező fuvarjogi okmányok is*.^[67] Ezen okmányok amellest, hogy használatukkal elkerülhetővé váltak a *bill of lading* alkalmazása körében gyakran felmerülő problémák (például amelyek abból eredtek, hogy a rakomány előbb érkezett meg a célállomásra, mint hogy a címzett átvehette a hajóselismervényt^[68]); bizonyítják a szerződés létrejöttét és az áru átvételének tényét, valamint tartalmazzák a fuvarozási szerződés feltételeit is.

Az értékpapír funkcióval nem rendelkező fuvarozási okmányok alkalmazása kevésbé elterjedt a nemzetközi kereskedelmi forgalomban, a Hamburgi Egyezmény azonban mégis „alkalmazkodik” ahhoz a fokozatosan erősödő kereskedelmi tendenciához, hogy szabályai azon tengeri áru fuvarozási szerződésekre is alkalmazhatók legyenek, melyekre nem állítottak ki hajóselismervényt, vagy

[66] A fuvarozó, a hajóparancsnok, vagy a fuvarozó ügynöke az áru berakása után köteles olyan hajóselismervényt kiállítani, amelyen megjelölték, hogy az árut berakták (*shipped bill of lading*).

[67] Például a *sea willbay*.

[68] *Explanatory note by UNCITRAL secretariat on the United Nations Convention on the Carriage of Goods by Sea, 1978* (Hamburg), 40. fejezet.

pedig más, értékpapír funkcióval nem rendelkező fuvarokmány alapján jött létre a tengeri fuvarozási szerződés. Ez is jelentős újítás a Hágai Szabályokhoz képest.

Összefoglalóan megállapítható, hogy a Hamburgi Egyezmény megőrizte a *bill of ladingre* vonatkozó korábbi szabályozás (Hague-Visby Rules) évszázados gyakorlaton nyugvó bevált intézményét, de számos, az új kereskedelmi gyakorlathoz, illetve az új technikához kapcsolódó újítással egészíti ki a korábbi megoldásokat.

VI. FELELŐSSÉGI SZABÁLYOK

A fuvarozói felelősség alapvető sajátosságai

A fuvarozás során szükségszerűen felmerülő veszélyek a helyhez kötött és jól kalkulálható szolgáltatásokhoz képest egyedivé és sajátossá teszik magát a fuvarozási jogviszonyt is. A fuvarozásban rejlő kockázatot önmaga a helyváltoztatás, a továbbítási közeg és a technológia, a sajátos belső tulajdonságokkal bíró küldemények „önmagukra való” veszélyessége,^[69] valamint a szolgáltatás fokozatosan tömegessé válása rejti magában. Ezek a körülmények a szerződéskötés időpontjában jellemzően nem láthatóak előre, s az esetek többségében a konkrét károk sem elháríthatóak.^[70]

További sajátosság az ún. *receptum helyzet*, vagyis a jogviszonyban érintett felek közötti, az árutovábbítás során megmutatkozó bizonyítási aszimmetria, ami azt jelenti, hogy a fuvarozó bizonyítási monopólium, az árutulajdonos pedig egyfajta bizonyítási ínséghelyzetben van a tekintetben, hogy mi történik az áruval a fuvarozás során. Ebből következik, hogy a felelősség nem a fuvarozó *maga-tartása* – amely a fuvaroztató számára kedvezőtlen bizonyítási lehetőség miatt egyébként általában nem megállapítható – *értékelésén*, hanem *a bekövetkezett kár tényén* alapulhat csak.

A bizonyítási monopólium fennálltát egyébként már a római jog is beépítette a *receptum felelősségbe*, melyet a „fuvarozó” kimentési lehetőségeinek a minimálisra korlátozásával ellensúlyozott. A hajós, továbbá a fogadós és istállótulajdonos az általa átvett dolgokért felelősséggel tartozott tehát, amely kezdetben még inkább feltétlen helytállásnak volt tekinthető, majd később szelídült felelősséggé: a *vis maior*-ig terjedő *custodia felelősséggé* redukálódott (vagyis kiterjedt a *casus minorra*^[71] is).

[69] Ebben a természeti-környezeti-technológiai közegben a fuvarozó befolyásolási, megelőzési, elkerülési lehetősége („ellenőrzési kompetenciája”) igen nagy mértékben korlátozott, s van egy olyan sáv is, amelyben a fuvarozó befolyásolási lehetősége lényegében kizárt.

[70] Szalay, 2015.

[71] A *casus minor* olyan kár, esemény, amelyet az ember általában el tudna hárítani, azonban még a leggondosabb családapát is érheti. Például: lopás, elvesztés.

A fuvarozói felelősség – a fent kifejtett sajátosságokból adódóan – ma is egyfajta objektív felelősségi struktúra, vagyis a fuvarozó felelőssége a kár bekövetkezésének tényéből következik, azaz a felvétel és a kiszolgáltatás között történő elveszés, megsérülés tényéből; a mentesülés lehetőségét pedig tételesen felsorolt mentesítő körülmények bizonyításához kötik a szabályozások.

A fuvarozói felelősség alóli legáltalánosabb mentesülési okok egyrészt a felelősség felső határát jelentő *vis maior* esetei, de mentesüléshez vezet, ha a küldeményben keletkező kár az áru sajátos természetéből (pl. törékenysége) származik (hiszen a fuvarozás csupán e tulajdonságok felszínre kerülését segíti elő), míg a mentesítő okok harmadik csoportját a fuvaroztató közrehatásának különböző esetkörei képezik (pl. hiányos csomagolás, helytelen rögzítés, rakodás stb.).

A fuvarozás további sajátossága, hogy – a különleges kockázatok miatt – a fuvardíj nem biztosít fedezetet a bekövetkező, gyakran szélsőséges mértékű károsodásokra, ezért a szabályozások a kártérítés mértékét kivétel nélkül limitálják, mint ahogy a károsodás körülményeinek rögzítésére (és az igényérvényesítésre) is részletes szabályokat tartalmaznak.

A modern fuvarozói felelősség – a kifejtettekbenől következően – egy olyan „háromszatú” konstrukcióba rendeződött, melyet az objektív felelősségi struktúrán (és a kimentő okok rendszerén) túl a kártérítés korlátozott volta és az igényérvényesítési eljárás tesz sajátossá.^[72]

Tengeri fuvarozói felelősség időbeli kerete és a felelősség alapja

A hajóselismervénnyel történő tengeri fuvarozás az egyéb fuvarozási módokhoz képest számos további sajátossággal rendelkezik, hiszen a kockázat nagyságrendekkel nagyobb, és a kockázat elosztásának indokai is eltérőek. Ebben a körben a szabályozás követi az évszázados (évezredes) gyakorlatot, s külön szabályozza a *külön hajókár* – az egyes fuvaroztatók és a fuvarozó közötti felelősség- és kockázatelosztás – intézményét, s a *közös hajókárt* (*general average*), amely a fuvaroztatók és a hajós veszélyközösségének kockázatelosztását szabályozza. A fuvarozó felelőssége összecszerűségét tekintve is korlátozás alá esik, de fokozott szerepet kap a fuvarozás nemzetközi jellege, valamint a szerződésről kiállított fuvarokmány értékpapír funkciója is.

Ez a struktúra – lényegében a már kifejtett módon – megjelent a Brüsszeli Egyezmény felelősségi rendszerében is, jó néhány elemét azonban túlhaladta az idő.

A Brüsszeli Egyezmény a fuvarozó felelősségének időbeli terjedelmét a berakodástól a kirakodásig terjedő időtartamban határozza meg, mellyel azonban nyitva marad *az áru átvételétől a berakodásig, és a rakomány kirakodásától a kiszolgáltatásáig* terjedő időszak – felelősségi viszonyok szempontjából igen

[72] Szalay, 2015.

jelentős - kérdése. Ahogy a területi hatály kérdésénél már kifejtettük, az ebből eredő problémák a több tengeri és (ezért szükség szerint) szárazföldi szakaszt is magába foglaló árutovábbítási viszonylatban, valamint az import során, azaz bejövő kereskedelmi forgalomban merülnek fel igazán élesen. A Hamburgi Egyezmény e körben is jelentős változást hozott, s a fuvarozó felelősségének tartamát ahhoz az időszávhhoz köti, melyben a fuvarozó az árut *ténylegesen birtokolja*: felelőssége tehát az áru átvételétől a kiszolgáltatásig terjed. A fuvarozó felelőssége tehát a fuvarozás során, valamint a berakodási és kirakodási kikötőben addig áll fenn, amíg az árut birtokában tartja.^[73] A felelősség időbeli kereteinek „finomhangolásán” túl a Hamburgi Egyezmény radikálisan szakít a Brüsszeli Egyezmény sajátos *kétágú* felelősségi rendszerével, amely egy *vegyes rendszerben* vétkességi és objektív elemeket egyaránt hordoz. A gyakorlatban ez azt jelenti, hogy a fuvarozó *vétkessége esetén* köteles a kárt megtéríteni a hajó tengerképességéből és/vagy rakományképességéből származó károk tekintetében.^[74]

A *hajóút* során keletkező árukárokért való felelősség viszont egyfajta *objektív felelősségi* logikát követ,^[75] ahol is a küldeményben keletkezett kár ténye önmagában megalapozza a kárfelelősséget. Akkor mentesül a felelősség alól, ha az a-q-ig terjedően felsorolt, jellemzően valamely külső veszélyt, vagy a fuvaroztató közrehatását tükröző tényező okozta a kárt.^[76] A Hamburgi Egyezmény azonban szakít a

[73] Hamburgi Egyezmény, 4. cikk 2. pont: Jelen cikk 1. pontjának alkalmazása szempontjából az árut a fuvarozónak birtokában lévőnek kell tekinteni a) attól az időponttól kezdve, amikor átvette az árut (i) a feladótól, vagy a feladó megbízásából eljáró személytől, (ii) valamely hatóságtól vagy harmadik személytől, akinek a berakodó kikötőben alkalmazandó jog vagy szabályozás értelmében az árut elhajózás céljából át kell adni; b) addig az időpontig, amikor kiszolgáltatja az árut: (i) az árunak az átvevő részére történő átadásával, vagy (ii) ha az átvevő a fuvarozótól nem veszi át az árut, az árunak az átvevő rendelkezésére bocsátásával, a szerződéssel, vagy a kirakodó kikötőben alkalmazandó joggal, vagy a vonatkozó kereskedelmi szokásokkal összhangban; vagy (iii) az áru átadásával annak a hatóságnak vagy harmadik személynek, akinek az árut a kirakodó kikötőben alkalmazandó jog vagy szabályozás értelmében át kell adni.

[74] Vétkességi elemnek számít az a rendelkezés is, amely kiköti, hogy a fuvarozó nem mentesül, azaz *semmis, érvénytelen és hatálytalan* bármely fuvarozási szerződésbe foglalt minden olyan záradék, megegyezés vagy megállapodás, amely *gondatlanság, hiba* vagy meghatározott *feladat/kötelezettség elmulasztása* folytán az árukban beállt hiányért/kárért a fuvarozót - vagy hajót - mentesítené, vagy korlátozná annak mértékét.

[75] A Brüsszeli Egyezmény megalkotásának megfogalmazott célja a hajóselismervények szokásos kimentő klauzuláinak rendszerbe foglalása, és ezzel párhuzamosan a felelősségkorlátozás és kizárás határok közé szorítása volt.

[76] Hamburgi Egyezmény 4. cikk, 2. pont. „Neither the carrier nor the ship shall be responsible for loss or damage arising or resulting from: (a) Act, neglect, or default of the master, mariner, pilot, or the servants of the carrier in the navigation or in the management of the ship. (b) Fire, unless caused by the actual fault or privity of the carrier. (c) Perils, dangers and accidents of the sea or other navigable waters. (d) Act of God. (e) Act of war. (f) Act of public enemies. (g) Arrest or restraint of princes, rulers or people, or seizure under legal process. (h) Quarantine restrictions. (i) Act or omission of the shipper or owner of the goods, his agent or representative. (j) Strikes or lockouts or stoppage or restraint of labour from whatever cause, whether partial or general. (k) Riots and civil commotions. (l) Saving or attempting to save life or property at sea. (m) Wastage in bulk or weight or any other loss or damage arising from inherent defect, quality or vice of the goods. (n) Insufficiency of packing. (o) Insufficiency or inadequacy of marks. (p) Latent defects not discoverable by due diligence. (q) Any other cause arising without the actual fault or privity of the carrier, •

Hague-Visby Rules felelősségi struktúrájával, s egy sajátos, a megelőzés (prevenció) elsődlegességét hangsúlyozó formulát vezet be. Eszerint a fuvarozó felelősséggel tartozik az áru elveszéséből/megsérüléséből, valamint a kiszolgáltatási késedelemből eredő kárért (amennyiben a kár akkor következik be, amikor az árut birtokában tartja), kivéve, ha bizonyítja, hogy ő maga – vagy az általa választott közreműködők – *minden ésszerűen elvárható intézkedést megtettek a kár elkerülése érdekében.*^[77] A Hamburgi Egyezmény felelősségi rendszere tehát egy sajátos, a Hague-Visby Rules vétkességi és objektív elemekből egyaránt felépülő felelősségi konstrukciójával szemben egyetlen generálklauzulában rögzíti a fuvarozónak az áru elveszéséért/megsérüléséért vagy késedelmes kiszolgáltatásáért fennálló felelősségét.

A fuvarozó felelősségét azonban elnehezíti, hogy a fuvarozó birtokában levő rakományt ért kár esetén *vélelmezni kell, hogy a megelőzés tekintetében mulasztás terheli.* Ez (néhány kivételtől eltekintve) azt jelenti, a fuvarozónak kell bizonyítania, hogy a kár elhárítása/csökkentése érdekében minden elvárható intézkedést megtett. Gyakorlatilag szinte megdönthetetlen bizonyítékot kell felmutatnia. A bizonyítási teher szabályainak hatálya alól csak két kivételt enged a törvény (tűzkár és élőállat esete), amikor nem a fuvarozónak, hanem a károsultnak kell bizonyítania a fuvarozó gondatlan magatartását.

Érdemes megjegyezni, hogy a nemzetközi tengeri fuvarjog vonatkozásában újszerűnek számító generálklauzula a Varsói Egyezmény^[78] mintájára került megalkotásra, s valamilyen mutációja a korábban keletkezett többi tengeri fuvarjogi szabályokban is megjelenik.^[79]

A Hamburgi Szabályok jelentős újítása az is, hogy részletesen szabályozza^[80] a *késedelemből* eredő kár kérdéskörét is, melyet az akkori technikai fejlettség (fejletlenség) okán a Hágai Szabályok nem tettek a szabályozás tárgyává. A Hamburg Rules szerint kiszolgáltatási késedelemről akkor beszélünk, ha a szerződésben meghatározott kirakodási kikötőben nem szolgáltatták ki az árut, illetve ilyen megállapodás hiányában akkor, *ha olyan határidőn belül nem történik meg, amely ésszerű gondossággal elvárható.*^[81]

- *or without the actual fault or neglect of the agents or servants of the carrier, but the burden of proof shall be on the person claiming the benefit of this exception to show that neither the actual fault or privity of the carrier nor the fault or neglect of the agents or servants of the carrier contributed to the loss or damage.*”

[77] *The carrier is liable for loss resulting from loss of or damage to the goods, as well as from delay in delivery, if the occurrence which caused the loss, damage or delay took place while the goods were in his charge as defined in article 4, unless the carrier proves that he, his servants or agents took all measures that could reasonably be required to avoid the occurrence and its consequences.* (Article V (1)).

[78] 1936. évi XXVIII. törvény a nemzetközi légi fuvarozásra vonatkozó 1929. évi varsói nemzetközi egyezmény becikkelyezéséről.

[79] United Nations Convention on International Multimodal Transport of Goods (Geneva, 1980), United Nations Convention on the Liability of Operators of Transport Terminals in International Trade (Vienna, 1991).

[80] Hamburgi Egyezmény, 5. cikk 2. pont.

[81] Hamburgi Egyezmény, 5. cikk 3. pont: *„The person entitled to make a claim for the loss of goods may treat the goods as lost if they have not been delivered as required by article 4 within 60 consecutive days following the expiry of the time for delivery according to paragraph 2 of this article.”*

Az egyezmény összhangot teremt a *szerződéses (contractual carrier)* és a *tényleges fuvarozó (actual carrier)* felelőssége között. A szerződéses fuvarozó felelősséggel tartozik a közvetett fuvarozó szerződésszerű teljesítéséért is.^[82]

Az egyezmény rendelkezései szerint a fuvarozó tehát a *teljes fuvarügylet* lebonyolításáért tartozik felelősséggel, ami alapján a közvetett fuvarozó károkozó magatartását is úgy kell tekinteni, mintha a fuvarozó saját cselekedete vagy mulasztása lett volna. A teljes körű összhang megteremtése érdekében *egyetemesleges felelősség* terheli a fuvarozókat. Abban az esetben, ha a szerződéses fuvarozó által vállalt többletkötelezettségből vagy a kimentési lehetőségek korlátozása miatt nem érvényesíthető a kár, vagy annak egy része, a tényleges fuvarozóra csak erre vonatkozó kifejezett és írásbeli megállapodás telepít kártérítési kötelezettséget.

A kártérítési mértékének korlátozása

A „háromosztatú” felelősségi struktúra második elemét jelentő kártérítés mértékének határok közé szorítása – mint említettük – annak következménye, hogy a fuvardíj nem teszi lehetővé a kockázattal arányos mértékű fedezet akkumulálását. Erre tekintettel minden modern fuvarjogi szabályozás a kártérítés mértékét az árunak a fuvarozó által megismerhető értékéhez igazítja, sőt a legújabb szabályozások – ennyiben követve a Brüsszeli Egyezmény megoldását – az árudarabok szerinti összehatárhoz is köti. Ezt csupán a kiemelten hangsúlyos felelősségi mozzanatok, a szándékos, illetve súlyos gondatlansággal okozott kár esetkörei írják felül, amikor a fuvarozónak a teljes kárt kell megtérítenie.^[83]

A tengeri fuvarjogban a kártérítés mértékének összegszerű korlátozása már megjelent a korai hajóselismervényekben, majd a Brüsszeli Egyezmény 100 font sterlingben, a Visby Protocol max 10.000 arany frank/csomagban, a Brussels Protocol 2 SDR-ben határozta meg a fuvarozó kártérítési kötelezettségét. A Hamburgi Egyezmény a kártérítés határértékét tovább színezte: így a csomagonként 835 SDR vagy kilogrammonként 2,5 SDR alkalmazásával tovább bonyolódott az amúgy is kevésbé átlátható helyzet, hiszen a két egyezmény alapján párhuzamosan történik a hajófuvarozás (a Hamburgi Egyezmény 25%-kal magasabb értéket állapít meg,^[84] mint a Visby Protokoll határértéke).^[85]

A Hamburg Rules a kiszolgáltatási késedelemért fennálló felelősségre^[86] vonatkozó új előírásokat vezet be: a kártérítés mértéke a késedelmesen kiszolgáltatott

[82] Hamburgi Egyezmény, 10. cikk 1. pont.

[83] Szalay, 2015.

[84] Explanatory note by UNCITRAL secretariat on the United Nations Convention on the Carriage of Goods by Sea, 1978 (Hamburg), 6/22. pont.

[85] Ezzel szemben – mint említettük – a Brüsszeli Egyezmény és a Visby Protokoll a mindenkori aranyvaluta érték szerint határozta meg a kártérítési limitértéket, de az arany változó reálértéke miatt a nemzeti valutáknak sem volt állandó értéke.

[86] Hamburgi Egyezmény, 6. cikk, 1./b. pont.

áru darab után fizetendő *fuvardíj* két és félszeresének megfelelő összegre korlátozódik, azonban nem haladhatja meg a tengeri fuvarozási szerződés alapján fizetendő *teljes fuvardíj* összegét.^[87] A fuvarozási szerződésben a felek megállapodhatnak úgy is, hogy a fuvarozó felelősségi értékhatára magasabb legyen a meghatározottnál. Ugyanakkor az egyezmény a fuvarozó felelősségének szerződéses csökkentését nem teszi lehetővé, sőt a fuvarozó együttes felelőssége nem haladhatja meg az áru teljes elveszésére megállapított korlátozást.^[88] (Az egyezmény ezen megoldása követi a többi fuvarjogi szabályozás megoldását, s a kockázatmegosztásánál még alacsonyabb, de jól kalkulálható összeget, a fuvardíjat veszi alapul.

A Hamburgi Egyezmény a Visby Protokollhoz hasonlóan fenntartja a felelősségkorlátozás „kettős formuláját”, mely csomagonként és kilogrammonként állapítja meg a felelősség mértékét. Ennek az a lényege, hogy a számítás során figyelembe vegyék azt a tényt is, hogy a tengeren szállított áru érték-súly arányában jelentős különbségek lehetnek. (Például a súlyához képest alacsonyabb értéket képviselő ömlesztett áru, valamint azon javak szállítása esetén, ahol jóval magasabb az érték/súly arány; pl. nehézgépek szállítása.)^[89]

A Visby Protokoll révén a Hágai Szabályok részét képező – és a közreműködőkre is vonatkozó – *felelősségkorlátozáshoz való jog elvesztéséről* is rendelkezik az egyezmény. E szerint a fuvarozó nem hivatkozhat a küldemény elveszése/megsérülése/késedelmes kiszolgáltatása esetén felelőssége összegszerű korlátozására, ha a kár bekövetkezése kapcsán *szándékosság* vagy *súlyos gondatlanság* terheli.^[90] Ebben az esetben tehát a megelőzés háttérbe szorítja a kockázatelosztás, valamint a felelősség más elemeit is, melynek révén lehetővé válik a *teljes kár* érvényesítése, ugyanakkor kizárja a felelősség egyéb korlátozását is.^[91]

Hagyományos tengerjogi szabály, hogy a Hamburgi Egyezmény rendelkezései sem érintik a fuvarozónak, a tényleges fuvarozónak, valamint azok közreműködőinek a nemzetközi egyezményekből vagy valamely nemzeti jogból eredő azon jogait és kötelezettségeit, melyek a tengeri hajók tulajdonosainak felelősségkorlátozására vonatkoznak.^[92]

[87] Hamburgi Egyezmény, 6. cikk 1/b-c. pont.

[88] Szalay, 2015.

[89] Explanatory note by the UNCITRAL secretariat on the United Nations Convention on the Carriage of Goods by Sea, 1978. (Hamburg), 6. fejezet.

[90] Hamburgi Egyezmény, 8. cikk 1-2. pont.

[91] Szalay, 2015.

[92] Hamburgi Egyezmény, 25. cikk 1. pont: *“This Convention does not modify the rights or duties of the carrier, the actual carrier and their servants and agents provided for in international conventions or national law relating to the limitation of liability of owners of seagoing ships.”*

Treaties	Limit per package/ unit	Limit per kilogram	Limit in case of delay
Hague Rules	100 pound sterling	Not applicable	Not applicabe
Hague-Visby Rules	666.67 SDR Initially 10.000 Franc Poincare, but replaced with the SDR by the Brussels Protocol in 1979	2 SDR Attempts to give a definition of „package” and „unit” failed. Weight per kilogram was introduced.	Not applicable
Hamburg Rules	835 SDR Nautical error defence was eliminated. The package limitation concept was maintained but limitation amounts were only marginally raised.	2.5 SDR	Damage for delay is possible but subject to limitation: 2.5 times freight payable for the goods delayed but not exceeding the total freight payable, art. 6., 1/b.
Multimodal UN Convention	920 SDR	2,75 SDR	
OTT Convention		8, 33 SDR 2,75 SDR (maritime leg)	
Rotterdam Rules	875 SDR Amounts slightly increased. Conduct barring limitation made more restrictive: personal act	3 SDR No definition given of „package” or „unit”	Idem as Hamburg Rules

1. ábra: A felelősség összegszerű korlátozása (csomag/kg)

Forrás: Package limitation as an essential feature of the modern maritime transport treaties: a critical analysis (Dr. Marc, p. 123.)

Igényérvényesítés

A „háromosztatú” fuvarozói felelősségi struktúra harmadik elemét az *igényérvényesítés* sajátos szabályainak csoportja képezi. A Hamburgi Egyezmény V. része (19–22. cikk) meglehetősen részletesen szabályozza – a Hágai Szabályokhoz képest – az elveszés/megsérülés/késedelem miatti „fenntartás” és „felszólamlás”

(vagyis előzetes igénybejelentés) kérdését, a joghatóságot, valamint bírósági eljárási kérdésekkel is foglalkozik.

A fuvarozó privilegizált bizonyítási alaphelyzete miatt – az árutulajdonos jogainak és érdekeinek védelme céljából – fokozott pontosság, rendszerezettség és hitelesség várható el az eljárásban felhasználandó dokumentumok jellegére, hitelességére, kitöltésének és felvételének körülményeire vonatkozóan,^[93] amely a Hamburgi Egyezményben teljesül is, az átlagoshoz képest rövidebb, de nem jogvesztő (!) határidőhöz köti az igényérvényesítés lehetőségét.

A Hamburgi Egyezmény – az ENSZ égisze alatt született tengeri áru fuvarozási tárgyú jogforrásokból kirajzolódó tendenciának megfelelően^[94] – a fuvarozási szerződés alapján támasztható igények *elévülési idejét 2 évben* határozza meg. Ez azt jelenti, hogy a tengeri fuvarozásra vonatkozó minden igény elévül, ha két éven belül nem indítanak bírósági vagy választottbírói eljárást. Ez különbözik a Hágai Szabályok igényérvényesítési határidejétől, mely egyéves elévülési időt határoz meg. Ezen túl lényeges különbség az is, hogy míg a Brüsszeli Egyezmény *jogvesztő* jellegű határidőt köt ki, addig a Hamburg Rules a kétéves elévülési határidő lejáratát követően is fenntartja a lehetőséget kártérítési igény érvényesítésére.^[95]

A címzett az áru átvételét követő *első munkanapon* köteles a fuvarozónak az áru hiánya/sérülése miatti igényeket írásban bejelenteni. Abban az esetben viszont, ha ezt elmulasztja – ellenkező bizonyításig – úgy kell tekinteni, hogy a fuvarozó szerződés szerűen, jó állapotban szolgáltatotta ki az árut.

A fuvarozó *késedelme* esetén az *átvételt követő 60 napon belül* nyújthat be kártérítési igényt a címzett (ha több fuvarozó teljesíti a szerződést, az igények a szerződést kötő fuvarozónál és a tényleges fuvarozónál is bejelenthetők). Amennyiben pedig ennek fordítottjaként a fuvarozó nem tesz írásbeli bejelentést a kiszolgáltatás időpontjától számított 90 napon belül az áru hibájával kapcsolatban, a feladót és alkalmazottjait nem terheli felelősség a kár bekövetkezésében.^[96]

A jogrendszerek közötti bírósági eljárási különbözőségek kiküszöbölése, és a jogegységesítés megvalósítása érdekében a Konvenció – tekintettel arra a körülményre is, hogy némely állam eleve kizárja a tengeri áru fuvarozással kapcsolatos jogviták választottbírói úton történő rendezését – nagyon részletesen, és a felek megállapodására bízva szabályozza az eljárási kérdéseket.

A speciális igényérvényesítési szabályozás lehetővé teszi – az elévülési idő letelte után is – a károkozó részére, hogy viszontkeresetet terjesszen elő. Ennek feltétele azonban az, hogy a visszkereset megindítására azon időtartamon belül kerüljön sor, mely az adott nemzeti bíróság jogrendszere szerint megengedhető.

[93] Szalay, 2015.

[94] A Hamburgi Egyezmény, a Multimodális ENSZ Konvenció, a Terminálok felelősségéről szóló ENSZ Konvenció és a Rotterdami Egyezmény esetében is 2 év az elévülési határidő.

[95] Az intézmény alkalmazása csak részben számít a Hamburgi Egyezmény újításának, hiszen a Visby Protokoll vezette be elsőként az effajta kártérítési lehetőséget.

[96] Hamburgi Egyezmény, 19. cikk.

A visszkereset megindításáig eltelt időtartam azonban nem haladhatja meg a 90 napot, mely akkor kezdődik, amikor a viszontkeresetet indító személy a kiszabott kártérítési kötelezettségének eleget tett.^[97]

Közös hajókár

A Konvenciónak (a kockázatosztás szempontjából) igen jelentős intézménye a közös hajókár (*general average*). (A Hague Visby Rules nem regulálta egységes szabályokkal a közös hajókár kérdését).

A közös hajókár a tengeri fuvarjog legrégebbi,^[98] mindmáig élő jogintézménye, melynek kiindulópontja az, hogy tengeri veszélyek bizonyos fokig kiszámíthatatlanok, és egyaránt fenyegetik a fuvarozási eszközöket (a hajókat), és az azokon szállított rakományt is. Ezért méltányos, hogy a közös tengeri vállalkozásban érdekelt felek (az áruk és a hajó tulajdonosai) a még nagyobb károk elkerülése végett, a javak tudatos megsemmisítésével vállalt áldozatokat közösen viseljék. A közös hajókár tehát mindenkor *szándékos és ésszerű károkozás*, illetve *költségvállalás* abból a célból, hogy ily módon egy *fenyegető nagyobb veszélyt elhárítsanak*.^[99]

A jogintézmény jellegzetessége, hogy szokásjogi eredetű, és természetesen legfontosabb rendelkezései is nemzetközi szokásjog alapján kerülnek alkalmazásra, sőt a *Hague Protocol* kiegészítése révén a *York-Antwerp Rules*ban ma is tovább él.^[100]

A közös hajókárra vonatkozó egységes szabályokat 1860-ban Glasgowban dolgozták ki Glasgow Resolutions néven. 1864-ben azonban már nemzetközi értekezletet tartottak, melyen konkrét megfogalmazást nyert a közös hajókárra vonatkozó szokásjogi joganyag írásba foglalásának és egységesítésének szükségessége (*York Rules*). A York-i Szabályokat az antwerpeni nemzetközi tengerészeti jogi értekezleten (1877) újabbakkal egészítették ki, és ettől fogva a York-Antwerpeni Szabályok (*York-Antwerp Rules*) néven vált elterjedté. Később 1890-ben Liverpoolban, majd 1924-ben és 1950-ben is módosították és korszerűsítették a

[97] „An action for indemnity by a person held liable may be instituted even after the expiration of the limitation period provided for in the preceding paragraphs if instituted within the time allowed by the law of the State where proceedings are instituted. However, the time allowed shall not be less than 90 days commencing from the day when the person instituting such action for indemnity has settled the claim or has been served with process in the action against himself.” (20. cikk 5. pont).

[98] Eredete a Földközi-tengeri kultúra ókori, a római kort megelőző időszakra nyúlik vissza. Az bizonyos, hogy a főniciaiak már ismerték a közös hajókárt. A régi időkől a közös hajókár szabályai nagyon sokat változtak és korszerűsödtek, de lényegük és belső logikájuk változatlan maradt.

[99] *Lex Rhodia de iactu mercium*, mint a Mediterráneum „*general law of the sea*”: „Ha a hajó megmentése céljából az áruk egy részét tengerbe dobják, a tengerbe dobás okozta veszteségeket nemcsak a tengerbe dobott áru tulajdonosa viseli, hanem az arányosan megoszlik a többi áruk tulajdonosa és a hajó tulajdonosa között.”

[100] Szalay, 2015.

szabályokat, majd a jelenleg hatályos szöveg – a CMI,^[101] az IUMI^[102] és az AIDE^[103] munkája révén – 1974-ben született meg, melyet *York-Antwerp Rules* néven fogadtak el. E szabályok jellegzetessége, hogy alkalmazását nem írja elő kötelező jogszabály, hanem a felek megegyezésén, *a fuvarozási szerződés kikötésén alapul*.

Éppen erre tekintettel mondja ki a 24. cikk azt, hogy alkalmazhatóság szempontjából az egyezmény nem befolyásolja a tengeri fuvarozási szerződésnek vagy valamely nemzeti jognak a közös hajókárra vonatkozó rendelkezéseit.^[104] Ezen túl a rakomány elveszéséért/megsérüléséért fennálló felelősséget szabályozó rendelkezések^[105] meghatározzák azt is, hogy az átvevő megtagadhatja-e hozzájárulását a *general average* alkalmazásához, illetve, hogy a fuvarozó köteles-e az ilyen hozzájárulásért vagy mentési költségért kártérítést fizetni.^[106]

Nemzetközi és hazai viszonylatban a közös hajókár – felek konszenzusán alapuló – alkalmazásának feltétele, hogy a hozott áldozatnak vagy költségeknek rendkívüli természetűnek kell lennie (vagyis a hajó, a gép és a felszerelések rendes használat során felmerülő sérülése nem alapozhatja meg a közös hajókárt); valamint közös kockázatnak is fenn kell állnia.^[107] Ezen túl a közös vállalkozásnak közös veszélyben kell lennie, és a közös veszélyben valamilyen vagyontárgy vonatkozásában áldozatot kell hozni/költséget viselni, melynek természetesen ésszerűnek és szándékoltnak kell lennie azzal a céllal, hogy megőrizze a közös vállalkozást egy közvetlen veszélyhelyzet fenyegetése esetén.

A közös hajókár a speciális szabályozáson túl azért is érdemel különös figyelmet, mert azon kevés számú tengeri magánjogi szabály közé tartozik, melyet a magyar jog is ismer.^[108]

[101] Comité Maritime International.

[102] International Union of Marine Underwriters.

[103] Association Internationale de Dispatcheurs.

[104] *Nothing in this Convention shall prevent the application of provisions in the contract of carriage by sea or national law regarding the adjustment of general average.* (24. cikk (1) bek.).

[105] A 20. cikk (elévülési idő) azonban kivételt képez a szabály alól(!).

[106] *With the exception of article 20, the provisions of this Convention relating to the liability of the carrier for loss of or damage to the goods also determine whether the consignee may refuse contribution in general average and the liability of the carrier to indemnify the consignee in respect of any such contribution made or any salvage paid.* (24. cikk, 2. pont).

[107] Ha tehát a cselekmény csak a hajó/rakomány/fuvardíj megóvását célozza, nincs közös hajókár.

[108] 1973. évi 6. tvr. 30. §: „A felek megállapodhatnak abban, hogy a hajót és a rakományt együttesen közvetlenül fenyegető rendkívüli veszély elhárítása érdekében végrehajtott mentési cselekménnyel rendkívüli áldozatvállalással) szándékosan és ésszerűen okozott károk és költségek a hajót, a rakományt és a fuvardíjat –értékarányosan – együttesen terhelik.”

VII. A KONVENCIÓ JELENTŐSÉGE ÉS UTÓÉLETE

A pürrhoszi győzelem

Az 1978-ban elfogadott Hamburg Rules nem szakadt el minden vonatkozásban a Brüsszeli Egyezmény és a kiegészítő protokollok rendelkezéseitől, de az azok alkalmazása során kialakult nemzetközi joggyakorlattól sem, sőt figyelemmel volt a hajóselismervény történelmileg kialakult jogi és kereskedelmi funkcióira is. Ebben a tekintetben tehát nem történt lényeges változás.

Az egyezmény azonban mégis számottevő új elemet hozott a tengeri fuvarjogba, s talán az is kijelenthető, hogy egy új tendenciát kívánt megvalósítani a fuvarozási jogviszony, különösen a fuvarozói felelősség szabályozását illetően.

Új alapokra helyezte a felek közötti kockázatmegosztást, figyelemmel volt a konténerizáció, s a modern tengerhajózási technológiák követelményeire, sőt hatályának a kikötő területére való kiterjesztésével új határok közé helyezte a kikötők közötti árutovábbítás szabályozásának térbeli-időbeli kereteit, melynek révén a kimenő és a bejövő kereskedelmi forgalomban is alkalmazásra kerülhetett.

A konvenció legszembetűnőbb, és a nemzetközi tengeri kereskedelmi forgalomra is legnagyobb hatást gyakorló egyik újítása az volt, hogy a Hágai Szabályokkal ellentétben a Hamburg Rules hajóselismervény kiállítása nélkül is alkalmazható. Míg a Brüsszeli Egyezményben – a Paramount záradék^[109] révén – a hajóselismervény a tengeri fuvarozási szerződés alapja és szélesebb körben való alkalmazhatóságának feltétele is, addig a Hamburgi Egyezmény bővíti a kört, és más, értékpapír funkcióval egyébként nem rendelkező fuvarokmányok használatát is lehetővé teszi.

Különböző típusú hajóselismervények kicsiszolásával a Rules választ adott a 60-as években elterjedt konténeres szállítás okán megváltozott tengeri kereskedelmi hajózás kihívásaira is, melynek révén a több fuvarozó közreműködésével lebonyolódó, multimodális jellegű *liner service* szolgáltatás alapjait is megteremtette. Ez tulajdonképpen a Multimodal UN Convention és a Rotterdam Rules egyes rendelkezéseinek elődjét is jelentette, melyek elsősorban az Egyezményben kodifikált hajóselismervény típusokra építik a több szakaszból álló, ún. háztól házig történő árutovábbítás jogi relevanciájú kérdéseit.

A Hamburgi Egyezmény modernnek tűnik abban a tekintetben is, hogy a több részletre kiterjedő fogalom-meghatározásai révén, lényegében a 60-70-es évek

[109] A záradék „segédeszközként” szolgál a Hágai Szabályok alkalmazása (10. cikk) során. Alapesetben csak a részes államokban (a törvényhozó szuverenitása alatt álló területen) kiállított hajóselismervényre lehet alkalmazni az Egyezményt, ha viszont a fuvarozó és a fuvaroztató közötti jogvita a kiállítási hely országán kívül folyik – ahová az Egyezmény területi hatálya már nem terjed ki –, nem alkalmazható. Az angolok úgy próbáltak javítani ezen a helyzeten, hogy rátették az *Egyezmény pecsétjét* a kimenő hajóselismervényekre, abban bízva, hogy így alkalmazni fogják a Hágai Szabályzatot. Végezetül – természetesen a bírói gyakorlat megerősítése révén – általánossá vált, hogy jogellenesnek és érvénytelennek tekintették azt a hajóselismervényt, amely nem tartalmazta a Paramount záradékot.

kereskedelmi gyakorlatát önti jogszabályi formába, hiszen a szerződéses és a tényleges fuvarozó megkülönböztetését sem a Brüsszeli Egyezmény, sem a kiegészítésekkel teljessé vált Hague-Visby Rules nem tartalmazza. A tengeri fuvarozási jogviszony szereplőinek meglehetősen alapos és több részletre kiterjedő definiálása új trendet hozott a későbbi UNCITRAL konvenciók tekintetében is, hiszen a Rotterdami Egyezmény is különbséget tesz a „szolgáltató” felek között, sőt a tengeri árutovábbítás multimodális jellegű megközelítésében az egyéb szolgáltatókat (pl. terminál) is hatálya alá vonja.

A Hamburg Rules sikerét ígérte a területi hatály – korábban már kifejtett – bővítése is. Alkalmazási körének a kikötő területére való kiterjesztése révén ugyanis úttörő szerepet játszhatott volna az egységes nemzetközi joggyakorlat kialakításában, az egyezmény ratifikációs számából adódóan (a földrajzi területeket is figyelembe véve), azonban nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket. Ezen kívül a tengeri fuvarozási jogviszony egyoldalúságát, a fuvarozók – leginkább a felelősség körében felmerülő – indokolatlanul előnyös helyzetét is határok közé kívánta szorítani, mellyel egységes fuvarjogi szabályozást kívánt megvalósítani. A Brüsszeli Egyezmény és a kiegészítő protokollokkal módosított Hague-Visby Rules nemzeti jogrendszerekbe emelt változatai ugyanis nem szolgálták a nemzetközileg egységes jogértelmezés, és az egységes bírósági joggyakorlat kialakulását.

Ennek egyik legnyilvánvalóbb esetköre a Brüsszeli Egyezményben a fuvarozó és a károsult bizonyítási helyzetével és a bizonyítás menetével kapcsolatos. Elsőként ugyanis a károsultnak kell bizonyítania (természetesen) a kár bekövetkezését, majd a bizonyítási teher átszáll a fuvarozóra, aki mentesítő okként hivatkozhat a tengerképesség fennállására, majd a mentesítő klauzulák valamelyikére (a-q pontig), valamint bizonyíthatja azt is, hogy sem az ő, sem alkalmazottjainak *mulasztása* nem járult hozzá a kár bekövetkezéséhez. A felek közötti feloldhatatlannak tűnő érdekellentét miatt azonban konkrét igény fogalmazódott meg egy egyszerűbb, és elsősorban a *megelőzést* hangsúlyozó formula kidolgozására a fuvarozói felelősség megállapítása érdekében, vagy éppen ellenkezőleg, a kártérítési kötelezettség alóli mentesülésre.

A bizonyítási teher problémáját a Hamburgi Egyezmény – a korábban kifejtettek szerint – egészen leegyszerűsítette azzal, hogy egyetlen generálklauzulába tömöríti a fuvarozó felelősségének szabályozását. E szerint kárigény felmerülte esetén a fuvarozónak kell bizonyítania, hogy ő (és alkalmazottai) minden ésszerű intézkedést megtett(ek) a kár elkerülése vagy csökkentése érdekében.^[110]

Az egyezmény a fuvarozó felelőssége összességű korlátozásának elvét ugyan fenntartja, de magasabb mértékben (2,5 SDR) határozza meg, mint a Brüsszeli

[110] Hamburgi Egyezmény, 5. cikk, 1. pont: *The carrier is liable for loss resulting from loss of or damage to the goods, as well as from delay in delivery, if the occurrence which caused the loss, damage or delay took place while the goods were in his charge as defined in article 4, unless the carrier proves that he, his servants or agents took all measures that could reasonably be required to avoid the occurrence and its consequences.*

Protokoll módosítása révén e tekintetben is teljessé vált Hágai Szabályok (2 SDR). Ugyanakkor kétféle számítási módot tesz lehetővé: árudarabonként (835 SDR), illetve kilogrammonként (2,5 SDR), ami eltérést, de vitathatatlanul körültekintőbb és egységesebb szabályozást jelent a Visby és a Brüsszeli Protokoll módosításai révén kirajzolódó „sokszínű” helyzethez képest. Ugyanakkor az összegszerű korlátozás fenntartása azt is jelenti, hogy ebben a vonatkozásban az egyezmény nem szakít a tengeri fuvarozás jogi hagyományaival.

A nemzetközi árutovábbítás tömegszerű és fajlagos jellegű szolgáltatássá válása okán új alapokra helyezett fuvarozói felelősségi struktúra bevezetésével az igényérvényesítési eljárások és határidők is nagyon részletes szabályozás tárgyává váltak, sőt – a Hague-Visby Rules rendelkezéseit kiegészítve – hangsúlyos szerepet kaptak a választottbíróvási és joghatósági kérdések is.

Ebben a vonatkozásban a Hamburgi Egyezmény meglehetősen körültekintő, új trendet hozó komplex szabályozási pályára állította az UNCITRAL égisze alatt megszületett további tengeri áru fuvarozási tárgyú konvenciók igényérvényesítési struktúráját is.

A Hamburg Rules által bevezetett rugalmas és gyakorlati szemléletű 2 éves, nem jogvesztő határidő enyhít ugyan a Brüsszeli Egyezmény (Hague-Visby Rules) szigorúbb feltételeket támasztó követelményein; a bizonyítási eljárás sikerét azonban veszélyeztetheti az igények későbbi bejelentésének lehetősége, sőt a bizonyítási eszközök megszerzése és rendelkezésre tartása is nehézségekbe ütközhet.

A gyakorlati jogalkalmazás szempontjából a Hamburgi Egyezménynek egyértelmű pozitív hozadéka az igényérvényesítési eljárás új alapokra helyezése, ezért nem véletlen, hogy a Hamburg Rulest felváltó Rotterdami Egyezmény lényegében átveszi e kérdéskör komplex szabályozását, sőt bizonyos elemeiben még részletesebb rendelkezéseket tartalmaz. A Hamburgi Egyezmény a general average jogintézményének szabályozásával összhangot kívánt teremteni a York-Antwerpen Szabályokkal is. Ez alapján a Rules nem írja elő a közös hajókár szabályainak kötelező alkalmazását, hanem – a szerződési szabadság elvének érvényesülésével – a felek konszenzusára, illetve a fuvarozási szerződésre bízta. A jogszabályban testet öltött évszázados hagyomány a Rotterdami Egyezményben is tovább él. A Hamburgi Egyezmény ezzel egy gyakorlati szemléletű, és sokkal szélesebb szabályozást biztosít, mint a Brüsszeli Egyezmény és az annak alapján kialakult nemzetközi joggyakorlat. A fuvarozás szereplőinek így nem kell figyelembe venni a nemzeti jogrendszerek szabályozását, akár felvevő, tranzit vagy kiszolgáltató fuvarozóra gondolunk. A Hamburgi Egyezmény tehát számos előremutató rendelkezést fogalmazott meg. Ugyanakkor számos vitás kérdést hagyott nyitva, illetve keletkeztetett.

A jogalkotás következő „kikötője”: Rotterdam

A Hamburgi Egyezménnyel kapcsolatos aggodalmának a CMI már nagyon korán hangot adott: *véleménye szerint* ugyanis az egyezmény életbe lépésével

megszűnik minden, a tengeri árufuvarozási jog egységesítéséért (1897 óta!) végzett munkájának eredménye, ami legfőképpen a felelősségi szabályok újrakodifikálásában és újszerű struktúrájában ölt testet.^[111] E szerint a fuvarozó felelőssége lényegesen módosult és szigorodott: megszüntette a meghatározott káreseményekhez fűzött felelősségkizáró klauzulák felsorolását, és a fuvarozói felelősség általános mércéjéül az ésszerű (*reasonable*) gondosságot írja elő a megelőzést illetően a generálklauzulában.^[112]

Emiatt nem meglepő, hogy már a ratifikáció is nehézségekbe ütközött:

A ratifikációval kapcsolatos nehézségek ellenére az UNCITRAL révén elkezdődő egységesítési célú kodifikációs tevékenység végül is sikerrel járt annyiban, hogy nagyon lassan és vontatottan, de elegendő számú ország aláírással és ratifikációval^[113] 1992. november 1-jén (14 évvel az elfogadás után!) hatályba lépett a konferencia helyszínéről elnevezett egyezmény.

A Hamburg Rules-t ratifikáló országok zömének a világ tengeri árufuvarozásában és kereskedelmi flottájában való részesedése azonban csupán töredéke azon országoknak, akik még mindig a Hague-Visby Rulest alkalmazzák. A jogalkotási forradalom tehát nem oldotta meg a sok tekintetben ellentmondásos helyzetet, a gyakorlatban ezért – feltehetően a legújabb tengeri fuvarjogi tárgyú egyezmény hatályba lépéséig – továbbra is a Hague-Visby Rules bír meghatározó jelentőséggel annak ellenére is, hogy sok tekintetben, figyelemmel a tengeri közlekedési-szállítási alrendszer műszaki-technológiai fejlődésére, meghaladottá vált.^[114]

A Hamburgi Egyezmény alkalmazásának tapasztalatai tehát – további kodifikációra is okot szolgáltatva – egyértelműen bebizonyították, hogy egyes fogalmak (például fuvarozási szerződés és a fuvarozó) státusának újragondolása, a felelősségi struktúra „megújítása”, valamint területi hatályának bővítése ellenére is az csak sok nehézséggel alkalmazható. Ennek magyarázata az, hogy a tengeri árutovábbítás folyamata szükségszerűen kiegészül más fuvarozási és árukezelési módokkal is. Így probléma merülhet fel abban az esetben, ha a rakomány elhe-

[111] A revízió célja – mint bemutattuk – az volt, hogy a Hágai Szabályokhoz képest egy sokkal egyszerűbbnek vélt (egyébként a Varsói Egyezmény révén a légi árutovábbítási viszonylatban bevált) rendszerbe foglalja a fuvarozó felelősségét, azt lényegében egyetlen generálklauzulába foglalja.

[112] Ez a megoldás eredményét tekintve hasonló a magyar polgári jog fő felelősségi szabályához, amely a polgárjog alanyaitól azt követeli meg, hogy jogviszonyaikban úgy járjanak el, ahogy az adott helyzetben általában elvárható. (Szalay, 2015)

[113] Albánia, Ausztria, Barbados, Botswana, Burkina Faso, Burundi, Csehország, Chile, Dominikai Köztársaság, Egyiptom, Gambia, Georgia, Guinea, Jordánia, Kenya, Lesotho, Libanon, Libéria, Kamerun, Magyarország, Malawi, Marokkó, Nigéria, Paraguay, Románia, Saint Vincent and the Grenadines, Szenegál, Sierra Leone, Szíria, Tanzánia, Uganda, Zambia. (A tengerparttal nem rendelkező európai országokat jelöltük dőlt betűvel.)

[114] A Hamburg Rules befejező része foglalkozik azokkal a szerződéses feltételekkel (*contractual stipulation*), melyek kikötik, hogy amint ratifikáció/aláírás/csatlakozás révén olyan állam válik az egyezmény tagjává, mely a Brüsszeli Egyezménynek, vagy a Visby Protokollal módosított Hágai Szabályoknak is tagja volt, a ratifikáció automatikusan felbontja a korábbi tagsági jogviszonyt. (A felmondási időszak azonban öt évre elhalasztható.) Az egyezmény sokkal kiterjedtebb területi hatálya lehetőségét kínált tehát arra, hogy nagy létszámú (és a tengeri fuvarozásban is jelentős állam) ratifikálja.

lyezése a hajóba történő berakodás előtt, illetve a kirakodás után nem a kikötőben, hanem annak vonzáskörzetében, jellemzően a raktározó-kezelő üzemben (ún. terminálon) történik. Erre a Hamburgi Egyezmény sem nyújt teljes körű megoldást, ezért egyfajta komplex szabályozási struktúra megteremtése céljából az 1970-es években már megkezdődött az ún. multimodális fuvarozás^[115] nemzetközi szinten történő regulálása. Ennek eredményeként 1980-ban megszületett a Multimodális ENSZ Konvenció^[116] (valamint az árutovábbításhoz kapcsolódó tevékenységeket ellátó terminálok felelősségéről szóló ENSZ Konvenció^[117] is).

A Multimodal UN Convention megoldást kínált volna e szabályozási űr kitöltésére, azonban az egyezményt a hatályba lépéshez szükséges 20 állam helyett csak a 11 (!) csatlakozó^[118] ratifikálta, így érvényes volt ugyan, de hatálytalan.

A modern tengeri fuvarjogi szabályozás kodifikációs íve közel egy évszázadot karol át, a jogegységesítésre törekvő munka ellenére a nemzetközi jogegységet mégsem sikerült megvalósítani. Ennek döntő oka a hatályban lévő jogszabályok száma mellett az egyes rendelkezések – korábban már kifejtett – országonként eltérő értelmezéséből, és az eltérő joggyakorlatból fakad.

A jogegységesítés igénye pedig vitathatatlanul fennállt, mert nemzetközi szabályozás hiányában – közvetlenül vagy közvetve – a hazai jogrendszerek szerinti szabályok érvényesülnek, így a fuvarozásban érintett feleknek előzetesen, és esetenként rögzíteni kell a jogok és kötelezettségek rendszerét, a felelősség feltételeit és a kimentési okokat, sőt a biztosítási kérdésekben és a fuvardíj mértékében is a jogviszony alanyainak kell konszenzusra jutniuk. Ez a folyamat pedig amellet, hogy egy későbbi jogvita kiváltója is lehet, jelentősen lassítja a konkrét fuvarügyletet.

A kudarcra ítélt kísérletek tanulságait levonva – és a feloldhatatlan érdekellentétek okán kialakult helyzetre is figyelemmel – tehát egy új egyezmény adhatott csak megoldást. Ennek, mármint a 2009-ben elfogadott *Rotterdami Egyezménynek* a megalkotásába azonban már – a korábbi jogszabályokkal szembeni szabályozási és ratifikációs küzdelem tanulságait is levonva – az UNCITRAL mellett az érdekelt gazdasági szereplők, érdekképviseltek is bekapcsolódtak: fuvarozói és fuvaroztatói érdekképviseltek, biztosítótársaságok és ügynökségek tehettek javaslatokat a konszenzus, de legalább *egyfajta kompromisszum* megteremtésére.

A Rotterdam Rules ennek eredményeként az aktuális kereskedelmi gyakorlatra épülő olyan szabályozást tükröz, melyben a korábbi, hatályba nem lépett tengeri árutovarovozási tárgyú egyezmények – főként azok felelősségi-kötelezettségi struktúrájának – elemei is megmutatkoznak, s a komplex szabályozási rendszer felépítésének igényével multimodális jelleget is hordoz. A konvenció tehát ebben

[115] A multimodális (kombinált) árutovábbítási szolgáltatás a különböző közlekedési ágazatok között szervezett együttműködést valósítja meg: olyan szállítási láncokat alakít ki, melyek lehetőséget biztosítanak az egyes közlekedési ágazatok előnyös tulajdonságainak egy rendszeren belüli kihasználására.

[116] Multimodal UN Convention.

[117] OTT Convention (1991).

[118] Burundi, Chile, Georgia, Libanon, Libéria, Malawi, Mexico, Marokkó, Rwanda, Szenegál, Zambia.

a vonatkozásban is túllép a Hamburgi Egyezmény rendelkezésein, hiszen megoldást kínál a vonalhajózási viszonylatban szinte mindennaposnak mondható ún. háztól-házig történő (*wholly or partly by sea*) árutovábbítás jogi relevanciájú kérdéseire is. Szabályozásában nemcsak egységes jogi keretek felállítását tűzte ki célul, hanem követi a nemzetközi fuvarozási konvenciók (pl. Varsói Egyezmény, CMR) által közvetített szabályozási tendenciákat is, sőt felelősségi struktúrája egyértelműen megmutatja a Hamburgi Egyezmény által választott irány helytelenségét: *felelősségi struktúrájában egyértelműen visszatért a Brüsszeli Egyezmény kockázatosztási rendszeréhez*. Értékelő elemet hordozó generálklauzula (Hamburgi Egyezmény) *helyett* a felelősségi mezőt „leszeletelő”, döntően objektív, könnyen bizonyítható *tények* mentesítik a fuvarozót, s osztják meg a felek közötti kockázatot. Számos más újítást is tartalmaz az egyezmény, például az elektronikus hajóselismervény alkalmazási feltételeire és jogszabályi kereteinek egységesítésére vonatkozóan, sőt a szabályozás tárgyává emeli a tengeri árutovábbítás vonatkozásában eddig nem alkalmazott szerződési formát, az ún. *volume contracts* intézményét is.^[119]

A Rotterdami Egyezmény tehát egy új kompromisszum letéteményese, ami a várakozások szerint talán nem fog a Hamburgi Egyezmény sorsára jutni, és kiszámítható, minden fél számára elfogadható gazdasági és jogi feltételeket fog teremteni.^[120] Azonban az, hogy a gyakorlatban miként váltja be a hozzá fűzött reményeket, csak – a remélhetőleg mihamarabbi – hatályba lépése, és a szabályok alapján kialakuló nemzetközi kereskedelmi joggyakorlat fogja véglegesen megmondani. Az azonban biztos, hogy elődje, jelen tanulmány „főhőse”, a Hamburg Rules jött, látott, de nem győzött.

IRODALOM

- Frederick, David C. (1991): Political participation and legal reform in the international maritime lawmaking process: from Hague Rules to the Hamburg Rules. *Journal of Maritime Law and Commerce*, Vol. 22, No. 1, January.
- Berlingieri, Francesco (2011): *The history of the Rotterdam Rules, The United Nations Convention on Contract for the International Carriage of Goods Wholly or Party by Sea, An appraisal of the Rotterdam Rules*, Springer Heidelberg Dordrecht London New York.
- Bernhofen, Daniel M – El-Sahli, Zouheir – Kneller, Richard (2013): *Estimating the effects of the container revolution on the world trade*. CESino Working Paper Series 4136. CESifo, Center for Economic Studies and Ifo Institute. Munich.
- Faria, Jose Angelo Estrella (2009): Uniform Law for International Transport at UNCITRAL: New Times, New Players, and New Rules. *Texas International Law Journal*, Vol. 44. no. 3. 277-309. <http://www.tilj.org/content/journal/44/num3/Faria277.pdf>

[119] „Volume contract” means a contract of carriage that provides for the carriage of a specified quantity of goods in a series of shipments during an agreed period of time. The specification of the quantity may include a minimum, a maximum or a certain range.

[120] A témával a következő tanulmányban szándékozom foglalkozni.

- Kovács Miklós – Majtényi László – Szalay Gyula (1991): *Tengeri fuvarjog*. Universitas Győr Nonprofit Kft.
- Kreskay Ferenc (1996): *A fuvarozó felelőssége a Brüsszeli Egyezmény alapján*. (kandidátusi értekezés)
- Majtényi László (1986): *Tengeri fuvarjog*. Tankönyvkiadó, Budapest.
- Hoeks, Marian (2010): The contemporary situation and its pitfalls. In.: *Multimodal Transport Law*, Kluwer Law International BV, The Netherlands.
- Rondo Cameron (1998): *A világgazdaság rövid története a kőkorszaktól napjainkig*. Maecenas könyvek – Talentum Kft., Budapest.
- Sturley, Michael F. (2009): Transport Law for the twenty-first century: an introduction to the preparation, philosophy, and potential impact of Rotterdam Rules. In: *A new convention for the carriage of goods by sea – The Rotterdam Rules*. Lawtext Publishing Limited.
- Sturley, Michael F. (2011): *General Principles of Transport Law and the Rotterdam Rules, The United Nations Convention on Contracts for the International Carriage of Goods Wholly or Partly by Sea, An appraisal of Rotterdam Rules*. Springer, Heidelberg–Dordrecht–London–New York.
- Sturley, Michael F. – Fujita, Tomotaka – Ziel, Gertjan van der (2010): *Introduction and historical background to the Rotterdam Rules*. In: *The Rotterdam Rules*. Sweet & Maxwell.
- Sweeney, Joseph C. (1991): UNCITRAL and the Hamburg Rules – The risk allocation problem in maritime transport of goods. *Journal of Maritime Law and Commerce*, Vol. 22, No. 3, July–October, 511–538.
- Szalay Gyula (2004): *Nemzetközi szállítmányozás*. 2. kiadás, Universitas-Győr Nonprofit Kft., Győr.
- Szalay Gyula (2008): *A fuvarjog alapjai*. Universitas-Győr Nonprofit Kft., Győr.
- Szalay Gyula (2015): Befejezetlen mondat, avagy az új Ptk. és a fuvarozói felelősség. In: Keserű Barna Arnold – Kóhidi Ákos (szerk.): *Tanulmányok a 65 éves Lenkovics Barnabás tiszteletére*. Eötvös József Kiadó, Budapest.

- 1936. évi XXVIII. törvény a nemzetközi légi fuvarozásra vonatkozó 1929. évi varsói nemzetközi egyezmény becikkelyezéséről.
- Convention on the liability of operators of transport terminals in international trade, 1994.
- International Convention for the Unification of Certain Rules of Law Relating to Bills of Lading (Hague Rules)
- Explanatory (1978): Explanatory note by the UNCITRAL secretariat on the United Nations Convention on the Carriage of Goods by Sea. Hamburg.
- Explanatory (1994): Explanatory note by the UNCITRAL secretariat on the United Nations United Nations Convention on International Multimodal Transport of Goods, 1980.
- United Nations Convention on the Carriage of Goods by Sea, 1978.
- United Nations Convention on the liability of operators of transport terminals in international trade, 1994.
- United Nations Convention on Contracts for the International Carriage of Goods Wholly or Partly by Sea (New York, 2008)

Árpád-kori hospes közösségeink gazdasági jellegű szabadságai*

I. HOSPESEK, HOSPESKÖZÖSSÉGEK, VÁROSOK ÉS KIVÁLTSÁGAIK RENDSZERE

Míg Nyugat-Európában már a 12. században léteztek a középkori értelemben vett városok, Magyarországon ez a településforma később jelent meg.^[1] Azok a kiemelkedő jelentőségű települések, amelyek hazánkban a 13. század előtt központi vagy különleges szerepet töltek be a területi munkamegosztásban, legfeljebb funkcionális értelemben tekinthetők városnak. Elfogadva ugyanis Kubinyi András véleményét, jogi értelemben vett városokról csak további feltételek fennállása esetén beszélhetünk,^[2] amelyek közül a legfontosabb a település lakóinak egységes – jellemzően privilégiumban rögzített – és őket más népelemtől megkülönböztető jogállása, szabadságaik.

E jogi feltételek, hospesjogok közül a Hóman Bálint által meghatározott sarkalatos szabadságok emelendők ki: a szabad bíróválasztás, az autonómia (miszerint a település és a király között más hatóság nem áll) és a teljes vagy részleges vámmentesség.^[3] Mindezek hozzájárultak a jogi értelemben vett város, a meghatározott szabadságokon alapuló státusszal rendelkező lakosságot egybefoglaló településtípus kialakulásához.

A hómani megközelítés hiányossága álláspontom szerint az, hogy nem fogja át a hospesek valamennyi jellemző szabadságát, azok közül csupán három – vitathatatlanul fontos – jogosultságot nevesít. Ezt a hiányosságot a Fügedi Erik által felvázolt rendszer részben orvosolja. Szerinte ugyanis a hospesek privilégiumai tartalmi szempontból jogi, egyházi és gazdasági szabadságokra bonthatók.^[4] Ez a felosztás helyesebb annyiban, hogy a fogalmilag nehezen körülhatárolható autonómia elemeit a jogi, egyházi és gazdasági szabadságok között szétosztja.

*„A kutatás a TÁMOP 4.2.4.A/2-11-1-2012-0001 azonosító számú Nemzeti Kiválóság Program – Hazai hallgatói, illetve kutatói személyi támogatást biztosító rendszer kidolgozása és működtetése konvergencia program című kiemelt projekt keretében zajlott. A projekt az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósul meg.”

[1] Hóman, 1938, 450.

[2] Kubinyi, 2006, 153.

[3] Hóman, 1938, 459.

[4] Fügedi, 1961, 28–78.

Szintén helyeselhető, hogy Fügedi a vámmmentesség helyett a gazdasági szabadságok tágabb fogalmát használja, kiterjesztve azt mindenekelőtt a szabad vásártartásra.

Hóman és Fügedi rendszerét figyelembe véve, és megtartva a hármast, a következő rendszer felállítását látom indokoltnak. Jogi szempontból az Árpád-kori hospesközösségek és tagjaik státuszát leginkább a szabad bíróválasztás és az igazságszolgáltatáshoz kapcsolódó egyéb jogosultságok határozzák meg. Ezekről beszélhetünk a bíraskodási szabadság keretében.^[5] Ez a hospesközösségek jogállásának közös minimuma. A második csoportba tartoznak a gazdasági jellegű szabadságok, amelyeknek köszönhetően a hospesközösségek funkcionális értelemben városokká fejlődhettek. A gazdasági szabadságoknak is van egy szűkebb köre, egyfajta minimuma, amely szinte minden hospesközösségnél megtalálható, azonban a gazdasági kiváltságok tényleges tartalma, terjedelme már településről településre változó, éppen ezért ez a jogosultságcsokor alkalmas leginkább a hospesközösségek súlyozására. A harmadik kört az egyéb szabadságok és a kötelezettségek alkotják, amelyek tehát, álláspontom szerint, nem képezik a hospesek jogállásának jogi, illetve gazdasági lényegét. Az első két csoportba sorolt jogok mellett azonban ezek is alkalmasak arra, hogy a király további kedvezményeket biztosítson a hospeseknek, és differenciáljon az egyes települések lakóinak kiváltságai, jogállásuk között. Ez utolsó csoportba sorolom például a vagyoni jellegű – mai fogalmaink szerint polgári jogi – szabadságokat^[6] és más, olyan jogosultságokat és kötelezettségeket, amelyek bírhatnak ugyan gazdasági relevanciával, e jellegük mégis másodlagos.

A fenti, különös státuszukat biztosító jogokat és az ezeket megtestesítő kiváltságleveleket – ahogy Kubinyi írja, és ahogy az oklevelek szövegéből is kiolvasható – valójában nem a település, hanem annak lakói, a hospesek kapták,^[7] akik többnyire német, vallon és szláv vendégek, illetve magyarok voltak. Az Árpád-kor évszázadai során ugyanis Magyarország területére különböző népcsoportok vándoroltak be a letelepedés szándékával. Az előbb felsoroltak mellett ilyenek voltak a besenyők, a székelyek, a kunok, a jászok, a böszörmények és a szászok is.^[8] E népelemek egy része rövidesen beolvadt a magyarságba, míg mások kisebb-nagyobb mértékben keveredtek azzal, és bizonyos fokú önállóságot megőrizve kiváltságokat nyertek.

E hospesek betelepülésének fontos szerepe volt a városodás folyamatában, ugyanis a korábban nemzeti életmódot folytató, letelepedett magyarságban hiányzott a városodást serkentő népelem, a majdani polgárság, és hiányoztak a városias településen élés hagyományai.^[9] E hagyományokat a hospesek hozták magukkal hazánkba. Letelepedésüket – különösen a tatárjárást követő időkben – az uralkodók is támogatták.

[5] László, 2012, 42.

[6] László, 2012, 99–106.

[7] Kubinyi, 2006, 154.

[8] Degré, 2009, 53–57.

[9] Hóman, 1938, 451.

A hospesek eleinte beilleszkedtek a várszerkezetbe, ahol jogállásukat tekintve az ispán uralma alatt, a várjobbágyok és a várnépek között helyezkedtek el, és itt magyar elemekkel keveredtek, így a hospesközösségek népét nem kizárólag külföldi elemek alkották, hanem részben a felemelkedő egykori várnépek. Településeik – a kiváltságok elnyerésével – olyan közösségeket alkottak, amelyeknek tagjait már nem az azonos származás, hanem az azonos jogállás tartotta össze. A „hospes” szó jelentése tehát a 13. század folyamán átalakult, és a származás helyett immár a státuszt jelölte.

Fontos azonban megjegyezni, hogy a kiváltságolt hospesközösségek a tényleges városok kialakulása előtti (egyik) utolsó állomást jelentették a városodás folyamatában.^[10] A hospesek egyre bővülő szabadságainak, fokozatos gazdasági erősödésnek és jogi egységesülésnek köszönhetően egyfajta *nasciturus* város képét mutatták, a városok jellemzőit hordozták magukon kisebb-nagyobb mértékben, gyökereik pedig a várszerkezethez vezettek vissza.

1. A privilégiumok

A hospesek privilégiumairól kettős értelemben beszélhetünk. A privilégium jelölheti egyfelől azt a formát, oklevelet, amelyben a király rögzíti a hospesek szabadságait. Ilyen értelemben a privilégium jogforrás, a király akarata, tehát maga a törvény.^[11] Másfelől, a privilégium kifejezés alatt érthetjük az adott oklevélben biztosított egyes jogosultságokat, kedvezményeket is.

A hospes-privilégiumok vizsgálata^[12] alapján azt az álláspontot látom igazolhatónak, miszerint az Árpád-korban, a rendi országgyűlés kialakulása előtt dekrétum és privilégium között még nincs és nem is tehető lényegi különbség.^[13] A hospesek szabadságlevelei tartalmukban olyan kiterjedt szabályrendszert alkottak, amely kifeszíti a – privilégiumok jellegadó tényezőjének tekinthető – *ius singulare* kereteit.

[10] Mezey, 2003, 162.; Szűcs, 2002, 77.

[11] Béli, 2000a, 40–43.

[12] Jelen dolgozat az Árpád-korból fennmaradt mintegy három tucat latin nyelvű hospesprivilégium saját fordításon alapuló vizsgálatára épül, ezek: Bábaszák, Bars, Boroskrakkó, Beregszász, Besztercebánya, Désakna, Désvár, Dobronya, Gölnicbánya, Győr, Iharosberény, Jasztrebarszka, Késmárk, Korpona, Körmend, Magyarigen, Nagyszombat, Nagyszőlős, Németlipcse, Nyitra, Pest (Buda), Pozsony, Sátoraljaújhely, Sopron, Szamobor, Szatmárnémeti, Vasvár, Verőce, Zágráb, Zalakomár és Zólyom.

[13] Béli, 2000a, 40.

A privilégiumok adományozásának alapvetően szokásjogi szabályait és jellegét az Árpád-korra is érvényes módon foglalja össze Werbőczy István Tripartituma.^[14] Ennek főbb megállapításai szerint a kiváltságot a másnak adott későbbi kiváltság nem, csupán az azonos címettnek szóló újabb privilégium, illetve – kifejezett rendelkezéssel – a később születő általános törvény ronthatja le; kiváltságot továbbá csak alapos okkal (például hűtlenség miatt) lehet visszavonni.^[15]

2. A privilégiumok arenga-része és a *ius regium*

A privilégiumok kibocsátása a 13. század végéig alapvetően a király joga, a kiváltságok és tisztségek adományozása a *ius regium* fontos eleme volt.^[16] A szóösszetétel ritkán fordul elő az Árpád-kori királyi oklevelekben, a korabeli *ius regium* jelenségét részletesen tárgyaló művében Párniczky Mihály is megjegyzi, hogy a kifejezést az oklevelekben következetesen csak IV. Béla korától kezdték használni. Maga a királyi jog azonban egyidős a királyság intézményével, és tartalmilag nem más, mint „a király közjogi állását meghatározó olyan jogszabályok összessége, amelyek a király számára valamely politikai, vagy gazdasági előnyt biztosítanak”.^[17] Egyszerűbben fogalmazva: a *ius regium* mindaz, amitől tartalmi értelemben király a király.

A királyi jogra a kiváltságlevelek legtöbbször az úgynevezett arenga-szövegben, az oklevél érdemi részét valamilyen általános filozófiai, teológiai, jogi tartalmú gondolattal bevezető részében utalnak.^[18] A nyitraiak 1248. évi levelében például ez olvasható: „a királyi fenség éles szemmel tartozik vizsgálni alattvalóinak érdemeit, és azokra az érdemesek megjutalmazásával felelni, hogy azok példáján mások erősebben buzduljanak hűséges szolgálatra”.^[19] Közvetlenebbül utal a királyi hatalomra a dobronyaiak és bábaszékiek 1254. évi kiváltsága: „a királyi fenséghez illő az alattvalókhöz kérésükre segítőkön leereszkedni, hogy így növelje híveinek számát, és a királyi hatalmat a legszélesebben kiterjessze, mert a királyoknak sajátja, hogy a népek sokaságában tündökölnék”.^[20]

[14] A *Tripartitum* mint szokásjogi gyűjtemény a magyar jognak nem csupán a megalkotása idején, a 16. század elején hatályban volt szokásjogi eredetű szabályait írja le, hanem – a szokásjog természetéből adódóan – számos jogintézmény esetében a korábbi évszázadok jogát is feleleveníti, ekként a Szent István korától a 16. század elejéig terjedő időszak jogának alakulása is több esetben megfigyelhető a műben. Maga Werbőczy is gyakran megjelöli a szövegben, hogy valamely jogi norma mely korábbi korszakból – mely király rendelkezéseiből – maradt fenn. Ebben az értelemben a *Háromskönyvet* az Árpád-kori magyar jog egyik fontos megismerési forrásának tekintem. Bővebben lásd: László, 2015, 171–172.

[15] Werbőczy, 1990, 293–302.

[16] Granasztói, 1980, 80.

[17] Párniczky, 1940, 7.

[18] Szentpétery, 1930, 19–20.

[19] Endlicher, 1849, 498.

[20] Endlicher, 1849, 482.

Van azonban a *ius regium* és a hospes-privilégiumok összefüggésrendszerének egy másik, (az előzőekben bemutatott általánoshoz képest) különös szintje is. A király ugyanis a hospeseknek adott oklevelekben egyrészt azok jogait és kiváltságait konstituálja, valamint a királlyal és esetleg a király által a *ius regium* gyakorlása során kiváltságot más személyekkel szembeni kötelezettségeiket is megállapítja. E kötelezettségek a király oldalán nyilvánvalóan olyan jogokként, követeléseként, igényként jelennek meg (katonaállítás, bizonyos adók, jövedékek, elszállásolás stb.), amelyek maguk is a *ius regium* körébe tartoznak.^[21] Az egyes hospes-jogosultságok pedig rendszerint valamely (korábban fennállt) kötelezettség keretein belül értelmezhetők, a király tehát saját jogáról, igényéről részben lemond a hospesekkel szemben. Ennek alapja a patrimonális államberendezkedés, amelyben – Eckhart Ferenc szavaival – a királynak alattvalóival, országával szembeni közjogi állását úgy fogják fel, mint a földesúrnak földbirtokához való viszonyát.^[22] Az előbbi megállapításhoz is kapcsolódóan, ugyancsak a *ius regium* és a hospes-privilégiumok kapcsolatrendszerének különös szintjén helyezhetők el azok a királyi juttatások (jellemzően birtokadományok), amelyek szűkebb értelemben nem a hospesek jogaiként vagy kötelezettségeiként értelmezhetők, ezekhez az adományokhoz azonban a király további jogokat (birtoklás, használat, javak szedése) és kötelezettségeket fűzhet (például a település erődítése a kitermelt nyersanyagból).

3. A gazdasági jellegű szabadságok és a *fiscalia regum*

A hospesprivilégium rendszerezéséről írtak szerint tehát a hospesek gazdasági kiváltságainak jelentőségét – így önálló vizsgálatuk indokoltságát – abban látom, hogy hospesek és közösségeik bizonyos fokú jogi egységét megteremtő bíráskodási szabadság mellett ez a kiváltsághör képezte e települések fejlődésének gazdasági alapját, ennek garanciáját; e kiváltsághör elemeinek tényleges tartalma, ezek különbözősége határozhatta meg a hospesközösségek egymáshoz viszonyított súlyát, jelentőségét.

A mai fogalmaink szerint közjogiasnak tekinthető gazdasági kiváltságoktól megkülönböztethetjük a magánjogi jellegű vagyoni szabadságokat, például az örökkelssel kapcsolatos szabályokat, amelyek az általam irányadónak tekintett hármas csoportosításban az egyéb jogosultságok körébe tartoznak, akárcsak egyes privilégiumok, amelyek elsődlegesen nem gazdasági jellegük mellett nyilvánvaló gazdasági relevanciával is bírnak. A teljesebb szemléltetés érdekében néhány mondatban ezekre is érdemes lesz kitérni.

A hospesek gazdasági jellegű szabadságai és kötelezettségei a *ius regium* többé-kevésbé jól körülhatárolható jogosítványcsoportjához, a *fiscalia regum*

[21] Degré, 2009, 74., Párniczky, 1940, 6–7.

[22] Eckhart, 1929, 426–432., idézi: Bónis, 2003, 90–91.

köréhez kapcsolhatók. A *fiscalia regum* a király különleges jogosítványai közül az úgynevezett vagyonérdekű jogosultságokat öleli fel, ilyenek például az adókkal, vámokkal, jövedékekkel kapcsolatos előjogok, a hűtlenségben marasztaltak vagyonának elkobzása, vagy a király öröklése az urafogyott hagyatékban. Degré Alajos, hangsúlyozva, hogy a király magánvagyonra és az államvagyongazdálkodásra az Árpád-korban még nem különül el, a pénzverésből származó, a bányajogi, a nemesérc-monopóliumból eredő, valamint a vám- és vásárjövedelmeket sorolja e körbe.^[23]

A *fiscalia regum* jelenségéhez további két kiegészítést érdemes fűzni. Egyfelől, a királyi (állami) vagyon kezelését az Árpád-korban a királyi kincstár (*fiscus*) látta el, amely intézményt Béli Gábor ekként határozta meg: a kincstár „jogi személy volt, amely a király és a szent korona vagyoni érdekeinek védelmét látta el, a *ius regium* alapján eljárva”.^[24] Bónis György pedig – szintén előrebocsátva, hogy a személyes királyság korában a közpénztár és közteher fogalmak még ismeretlenek voltak – megjegyzi, hogy „a közjövendelmek a király kincstárába, a *fiscus*ba folynak be”, illetve hogy „a regálék Európa-szerte a király személyéhez és méltóságához kapcsolódnak”.^[25]

a) A vámmentesség

A vámmentesség szabályozása igen változatos. Vélhetően a legteljesebb vámmentességet élvezhették a fehérvári hospesek, akiknek szabadságlevele nem áll rendelkezésünkre – írott formában talán nem is létezett –, de nyilvánvalóan közismert és jelentős kiváltság volt a maga korában, amelyre más hospesközösségek szabadságlevelei is gyakran hivatkoztak. Teljes, országos vámmentességet kaptak 1234-ben a verőcei,^[26] 1238-ban a nagyszombati,^[27] 1242-ben a zágrábi^[28], 1243-ban a zólyomi^[29], 1254-ben a dobronyai és bábaszéki, 1264-ben a szatmárnémeti,^[30] 1271-ben a győri,^[31] majd 1291-ben a pozsonyi^[32] hospesek. Csaknem teljes vámmentességet kaptak a pesti (budai) hospesek is 1244-ben, a budai egyház sóharmincadának kivételével.^[33]

[23] Degré, 2009, 74.

[24] Béli, 2000b, 54.

[25] Bónis, 2003, 82.

[26] Endlicher, 1849, 443.

[27] Endlicher, 1849, 444.

[28] Endlicher, 1849, 451.

[29] Fejér, 1824–1844, IV/1. 332.

[30] Endlicher, 1849, 505.

[31] Endlicher, 1849, 526.

[32] Endlicher, 1849, 623.

[33] Endlicher, 1849, 466.

A részleges vámmentesség egyik típusa a területi kiváltság volt. Ilyen szabadságnak örvendtek Vas(vár) és Zala megye területén 1244. évi kiváltságlevelük szerint a körmendiek^[34] és 1279. évi levelük alapján a vasváriak is, akik harmincadvámot sem fizettek szekereik után, „csak azok után mégis, amelyek idegen területről jöttek a mi országunkba”.^[35] Szintén több megyére kiterjedő vámmentességet kaptak 1261-ben a sátoraljaújhelyi hospesek: „abban a hét megyében, tudniillik [...] ^[36] Zemplénben, Újvárban, Sárosban, Ungban, Borsodban, Szabolcsban semmi vámot ne fizessenek”.^[37]

A nyitrai vendégek 1248-as kiváltságlevelében a vámmentesség a helyi vásárhoz kapcsolódik oly módon, hogy az oda áruval érkezőket és az onnan áruval távozókat nem terhelhetik váموkkal. Hasonló rendelkezést tartalmaz a soproniak 1277-es privilégiuma is, azzal azonban, hogy az ispán a külföldről érkező kereskedőtől a szokásos vámot követelheti.^[38]

Végül, a besztercebányai vendégek 1255-ben a selmecebányaiak szabadságait nyerték el,^[39] mivel azonban a selmecebányaiak oklevele nem került elő, nem tudjuk, pontosan milyen vámmentességet élveztek e két hospesközösség lakói.

b) A vásártartás

A hospesközösségek számára az egyik legfontosabb kiváltság a vásártartás volt, a vásár ugyanis nem kizárólag a kereskedelemi ügyletek bonyolítására szolgált, hanem a pénzváltás, továbbá – a megjelenő sokaság okán – nagy nyilvánosságra igényt tartó aktusok lefolytatására is alkalmas volt.^[40]

A hospesközösségek vásárainak tipikus formája a heti vásár volt, amelyet a sátoraljaújhelyiek hétfőn, a nyitraiak és a soproniak kedden, a zalakomáriak^[41] csütörtökön, a szatmárnémetiek pénteken, a beregszásziak^[42] és a győriek szombatonként tarthattak. 1266. évi kiváltságlevelük alapján hétfőn és csütörtökön ünnepélyes vásárt, egyéb napokon mindennapos vásárt tarthattak a zágrábiak.^[43] A késmárkiak 1269. évi levelében azonban csak ennyi áll: „szabad piacot engedélyeztünk nekik a szokásos módon”.^[44]

[34] *Hazai okmánytár*, 1876–1891. VI. 42.

[35] Endlicher, 1849, 551.

[36] A felsorolás első eleme a levél szakadása miatt nem olvasható, feltehetőleg azonban Bereg megye szerepelt itt, Újvár pedig Abaúj(vár) megyét jelöli.

[37] Wenzel, 1860–1874. VIII. nr. 4.

[38] Endlicher, 1849, 545.

[39] Endlicher, 1849, 489.

[40] Béli, 2008, 26.

[41] Endlicher, 1849, 503.

[42] Endlicher, 1849, 471.

[43] Endlicher, 1849, 507.

[44] Endlicher, 1849, 517.

A beregszászi hospesek 1247. évi privilégiuma a vásáron fizetendő vámot is meghatározza: „sem a vevők, sem az eladók ne tartozzanak semmivel többet fizetni, mint egy dénárt szekerenként”.^[45] A győri hospesek 1271-es privilégiuma rögzíti a vásártartás kapcsán, hogy ott „a győri ispán és az ő emberei egyáltalán semmi joghatóságot ne gyakorolhassanak”, ugyanakkor fenntartja a győri ispán korábbi jogát, miszerint: „annak a vásárnak a vámját, amelyet szombaton tartanak Győr városában, teljes egészében a győri ispán kapja, ahogy ezidáig is kapta köztudomásúlag”.^[46] 1290-ben pedig a gölnicbányai vendégek olyan szabadságot nyertek IV. Lászlótól, mely alapján, meghatározhatták a környező falvaknak azt a körét, melyek nem tarthattak vásárt, hanem lakosaik a gölnicbányai vásáron voltak kötelesek felkínálni áruikat.^[47] A vasváriak kiváltságlevele kimondja, hogy „idegen kereskedők az ő vásárukra érkezvén szabott posztót eladni ne merészeljenek, hanem egész jószágot adjanak el”.^[48]

Több privilégiumban találunk a királyi pénz váltására vonatkozó rendelkezéseket, jellemzően azt, hogy a királyi pénzváltók (*monetarios*) mellé a hospesközösség adjon egy embert, esetleg maga a *villicus*, a közösség bírója, előljárója kísérelje a király embereit. A vasváriak levele szerint: „amikor pénzverőink e vendégeink vásárára megérkeznek a pénzcserét lebonyolítani, az előljáró bizalomra méltó emberét vegyék maguk mellé társul, akinek tanúbizonysága alatt tartozzanak a csere során e városban az általunk e pénzverőknek adott rendtartás szerint eljáráni”.^[49]

c) Árumegállító jog és útvonalkényszer

Az árumegállító jog és az útvonalkényszer értelemszerűen jellemzően együtt fordulnak elő a privilégiumokban. Időben először a pesti (budai) vendégek kiváltságait megújító levelében jelenik meg az útvonalkényszer: „a díjért fel- és lejáró hajók és szekerek náluk jöjjenek le”. Közvetlenül e rendelkezés után található a vásártartási jog rögzítése, ami arra utal, hogy az árukat itt fel is kellett kínálni eladásra.^[50] A győriek 1271. évi privilégiuma pedig a település földrajzi fekvésére tekintette kimondta, hogy „minden kereskedő, úgy az Ausztriából Magyarországra leérkezők, mint a Magyarországból Ausztriába áthaladók, áruikat a győri várban letenni tartozzanak és eladásra felkínáljanak”.^[51]

Nem minősül kimondottan útvonalkényszernek, de ide kívánczik a gölnicbányaiak oklevelének már hivatkozott rendelkezése, miszerint a környező falvak lakosai a gölnicbányai vásárra kötelesek menni áruikkal. Végül, III. András-

[45] Endlicher, 1849, 471.

[46] Endlicher, 1849, 526.

[47] Endlicher, 1849, 613.

[48] Endlicher, 1849, 551.

[49] Endlicher, 1849, 551.

[50] Endlicher, 1849, 466.

[51] Endlicher, 1849, 526.

nak a pozsonyi vendégek részére adott levelében ez áll: „megengedtük, hogy minden posztóval, ökörrrel vagy hallal kereskedő, aki bármely országból vagy területről e városba jön, leszálljon a városban, és áruit szabadon és biztonságban eladni lepakolja”.^[52] Bár a vendégekre nézve itt a „*concessimus*” (megengedtük) igealak szerepel, érdemes megemlíteni, hogy a kereskedők kapcsán valójában kötelezettségről van szó, mivel a hospesek a leszállást és lepakolást ki is kényszeríthetik.

d) Adók és adószerű szolgáltatások

A hospesközösségek privilégiumai gyakran rögzítik egyes adótípusok megfizetésének rendjét, esetenként kedvezményeket biztosítanak a vendégeknek. E kedvezmények terén igen jó tájékoztatást nyújt a győriek 1240-es^[53] és 1271-es kiváltságlevele, ezért ezeket érdemes részletesebben bemutatni.

A győriek 1240. évi oklevele az érdemi rendelkezések előtt pontosítja személyi hatályát, közelebbről megjelölve a „győri népeket”, így a Sagh, Nyul, Cyrian és Ech falusi szőlőműveseket. Megismerhetjük továbbá ezek egyik kötelezettségét: „manzióként egy megművelt szőlőskert után a bor egyik feléből két részt nekünk (ez a tulajdonképpeni csöböradó), a harmadikat pedig a győri ispánnak; a másik félrész nekik megmaradván saját művelésre, szoktak szolgáltatni”. A csöböradó fizetése alól mentesültek egyébként a boroskrakkóiak és a magyarigeniek,^[54] a pestiek (budaiak), valamint a pozsonyiak is. Az oklevél érdemi része e kötelezettséget akként módosítja, hogy „bármely manzióból húsz köböl bort adjanak a győri ispánnak, és Szent-Mihály ünnepén egy pondust (nehezéket) hasonlóképpen minden manzióból a pohárnokok ispánjának, semmi más nem tartozván neki szolgáltatni, és egyáltalán nekünk se tartozzanak semmivel”. (A csöböradó fizetése alól mentesültek egyébként a boroskrakkóiak és a magyarigeniek,^[55] a pestiek (budaiak), valamint a pozsonyiak is.)

A következő rendelkezések a várszervezet belüli kötelezettségekre utalnak, igazolva a hospesközösségek és a várszervezet kapcsolatáról korábban írtakat: „sem szállással, sem szabadok dénárjával, sem ökrökkel, sem füstpénzzel, sem illetékkal a száznagynak ne tartozzanak, ne is legyen száznagyuk, ahogyan az más várnépeknél lenni szokott [...] adomány vagy élvezet címén az ispán tőlük semmi más ne követeljen”.

A kedvezmények tényleges érvényesülése érdekében rendeli azt is IV. Béla, hogy „a mi vagy embereink ügyintézése címén sem tartozzanak adni semmit; hanem csak a levelüket [...] kelljen nekünk bemutatniuk”. Gazdasági jellegű még

[52] Endlicher, 1849, 623.

[53] Endlicher, 1849, 448.

[54] Endlicher, 1849, 447.

[55] Endlicher, 1849, 447.

az oklevél érdemi részének végén található parancs, miszerint: „a tizedszedőket és a pénzverőket jó hírű, birtokkal rendelkező várjobbágy segítse, és a tizedszedéskor minden manzióból két dénárt kapjon, amely az ispánnak fizetendő”. Súlyos büntetés terhe mellett korlátozza azonban tovább az ispán jogait a király: „a tizedszedés során pedig semmit ne kapjon az ispán, és bizonyos árként se adjanak neki semmit, tudván, hogy ha az ispán az említett követelményekben engedékenynek vagy hanyagnak bizonyul, tiszttségétől megfosztasson, és a király haragjával szembesüljön”.

A győriek 1271. évi privilégiumában az uralkodó a hospesekhez csatolja a győri püspök és káptalan népeit, mindezek jogállását alapvetően egységesíti. Egyetlen kivételt határoz csak meg a király: „fenntartva azt, hogy a földbért vagy adót, amellyel a győri püspöknek vagy káptalannak tartoznak, előljárójuk pünkösöd nyolcadán (Szentháromság vasárnapján) egészében fizettesse meg ugyanezen vendégekkel, amint szokás”. Ugyanis – ahogy Granasztói György is hangsúlyozza – az oklevél ellenére sem a püspök, sem a káptalan nem kívánta teljesen kiengedni kezei közül saját népeit,^[56] így a kifelé egységes jogállás ellenére befelé fennmaradtak bizonyos különbségek a győri hospesek között.

A privilégium visszautal az 1240. évi oklevélre, amikor a király kijelenti, hogy „ugyanezeket felmentettük és kivettük a fél fertó fizetése alól, amelyet földbér címén a győri ispánnak kellett fizetniük évenként, manzióként, korábbi szabadságlevelünk tartalmának értelmében”. Valójában azonban az 1240. évi levél nem tartalmazta a *terragium*, sem az ennek szinonimájaként is használt *census* kifejezést. Kiindulva a Hóman Bálint által kifejtett átváltási szabályokból,^[57] tudjuk, hogy a *ferro* egy negyed (ezüst) márkát jelöl, vagyis a fél *ferro* egy nyolcad márkának, illetőleg hat nehezéknek (*pondus*) felel meg. Az 1240. évi oklevél említi ugyan nehezéket, de azt a pohárnokok ispánjának kellett fizetni, és mértéke egy *pondus* volt. Véltetően tehát a szóban forgó fél *ferro* az ispánnak borban juttatott szolgáltatást jelöli, melyet a korábbi oklevél húsz köbölben határozott meg. Ezt egyfelől igazolhatja, hogy a szőlők után borban fizetett bér is tulajdonképpen földbér; másfelől nem cáfolja a köbölben történt mérték-meghatározás. Hóman ugyanis arra figyelmeztet, hogy „árpádkori űrmértékeink nagyságának megállapítása a forrásadatok hiányossága és csekély száma miatt meg sem kísérelhető”.^[58] Nem zárható tehát ki, hogy a húsz köböl bor azonos (egyenlő) legyen a fél *ferro*-val. Ezt támasztja alá az is, hogy az 1240. évi privilégium nem tartalmaz más olyan, az ispánnak járó szolgáltatást, amely azonosítható lenne a fél *ferro* földbérrel.

A földbérfizetés terén a verőceiek kiváltságlevele különös kedvezményt biztosított: „minden városi telek után négy *pondus* tartozzanak fizetni nekünk akkor is, ha több manzió van egy udvarban”. Még tovább megy a besztecebányaiak oklevele 1255-ben: „földbér címén adót vagy egyéb szolgáltatást senkinek ne

[56] Granasztói, 1980, 92.

[57] Hóman, 1916, 109.

[58] Hóman, 1916, 484.

tartozzanak fizetni”.^[59] Ez nem egyszerűen azt jelenti, hogy az ispánnak vagy más földesúrnak nem tartoztak földbérrel, de a király sem követelt tőlük semmit e jogcímen – ellentétben például a zalakomáriakkal, akik manziónként tizenkét dénárral tartoztak a királynak, vagy a késmárkiakkal, akik „más szász vendégekhez hasonlóan” húsz márkát voltak kötelesek fizetni évenként, két részt ezüst-pénzben, a harmadik részt pedig dénárookban, felét Szent-György ünnepén, a másik felét Szent-Mihály ünnepén.^[60]

A tizedfizetési kötelezettségről a nagyszombatiak levele úgy rendelkezik, hogy „a tizedet pedig terményben fizessék a teutonok szokása szerint”.^[61] Hasonlóan a tized terményben való fizetését rendelte IV. Béla a beregszásziaknak, az iharosberényieknek és a késmárkiaknak, végül III. András a pozsonyiaknak. A jasztrebarszakai vendégek okleveléből az is kiderül, hogy a tizeddel a közösség papja rendelkezik.^[62] IV. László a soproniaknak lehetővé tette, hogy a bor utáni tizedet dénárookban váltsák meg, ahogy az a must mennyiségéből kiszámítható, a termés utáni tized bizonyos hányadát pedig visszaadta nekik a vár karbantartására.

A verőceiek 1234. évi levele a földbérre vonatkozó említett rendelkezésen túl további adókról is szól: „sem lovakat, sem a porosznak is mondott szekereket, sem követet küldeni, sem akármilyen élelmiszert adni, hacsak nem egy napon (elszállásolás), sem a zsolozsmának is mondott, bánnak járó szolgáltatásokat adni ne tartozzanak”.^[63] Ez utóbbi rendelkezés lényegében azt jelenti, hogy a verőceiek semmivel sem tartoztak a bánnak. IV. Béla egyedi szolgáltatásokat rótt ki a jasztrebarszakai hospesekre: „nekünk évente adományként száz pensát, és vásárvámként harmincat tartozzanak szolgáltatni”.^[64] Az iharosberényiek pedig különös kötelezettség alól szabadultak: „a király szekereibe ökröket adni ne tartozzanak”.^[65]

Arra is volt példa, hogy egy hospesközösség ideiglenes kedvezményeket kapott minden szolgáltatás alól, mint a zágrábi vendégek 1242. évi levelük alapján öt évre, vagy a petriniaiak 1225-ben hét évre.^[66] A zágrábiak levele ugyanakkor részletesen felsorolja, hogy az öt év elteltével milyen kötelezettségek terhelik e hospeseket: „a király úrnak, amikor hozzájuk megy, étkezésre tizenkét ökröt, ezer kenyeret és négy átalag bort tartozzanak adni, egész Szlavónia hercegének pedig, ha a király leszármazottja, a mondottak felével tartozzanak, az aktuális bánnak pedig, sem a vicebánnak, semmi mást ne tartozzanak szolgáltatni, csakis a bánságba történő bevezetésekor egy ökröt, száz kenyeret, és egy átalag bort, egyszer, amíg ő marad a bán”.^[67]

[59] Endlicher, 1849, 489.

[60] Endlicher, 1849, 517.

[61] Endlicher, 1849, 444.

[62] Endlicher, 1849, 496.

[63] Endlicher, 1849, 443.

[64] Endlicher, 1849, 496.

[65] Endlicher, 1849, 506.

[66] Wenzel, 1860–1874, XI. nr. 121.

[67] Endlicher, 1849, 451.

e) Az elszállásolás

Az Árpád-korban az utazó udvartartás súlyos terhet rótt az ország lakosaira. A király (de hasonlóan a nádor, az ispán vagy más úr) ugyanis nem egyedül szállt meg alattvalóinál, vele tartott kísérete is, akiknek szállást és élelmet kellett biztosítani, továbbá lovaiknak ellátmányt. Éppen ezért jelentős szabadságnak tekinthetők azok a rendelkezések, melyekben a király megtiltja, hogy a nádor vagy az ispánok erőszakkal megszálljanak a hospeseknél.

Míg 1240. évi kiváltságlevelük csak az ispán elszállása alól mentesítette a győrieket, addig az 1271. évi új szabályozás szerint: „semelyik bárónk ne szándékozzon, és ne merjen náluk megszállni”. A boroskrakkói és magyarigeni vendégek privilégiuma szerint: „bármely azidőben kinevezett vajda semmi esetre se merjen náluk megszállni”. A nagyszombati vendégek privilégiumában már általánosabb tilalmat fogalmaz meg a király: „semelyik ispán pedig, vagy más, bárhol tisztséget viselő személy, akarata ellenére városukban ne vendégeskedjen, aki pedig ennek ellentmondva vendégeskedik, minden árut méltányos áron tartozzon megszerezni”. A méltányos és illő ellenszolgáltatás kötelezettsége olvasható ki a jasztrebarszakai okleveléből is. Hasonló rendelkezést tartalmaz a pestiek oklevelé is: „főembereink közül senki ne szálljon meg náluk erőszakkal [...] ne szállhasson náluk erőszakkal a nádor helyettese”. A dobronyai és bábaszéki hospesek privilégiumában már általános tilalom áll: „senki náluk megszállni ne merjen, hacsak nem azok, akiket ezen vendégeink önként befogadnak”, amelyet a besztercebányaiak és a vasváriak oklevelé is átvett. Végül a legnagyobb kedvezményt a pozsonyiak kapták 1291-ben, kiváltságlevelük konkrétan kimondja, hogy még a király sem szállhat meg náluk erőszakkal.

f) Birtokadományok, a birtok hasznainak szedése

A gazdasági jellegű szabadságok körében érdemes megvizsgálni a hospesközösségek javára történt birtokadományozást is. Ez a királyi bőkezűség megnyilvánulásának leggyakoribb eszköze volt, de az alattvalók lekötelezését is szolgálta. Ennek általánosabb formája az alattvalói hűség megkövetelése, egyes hospesközösségek szabadságleveleiben azonban találhatunk kifejezetten az adományhoz kapcsolt kötelezettségeket is. Nyilvánvaló ezért, hogy nem csupán valamiféle gesztust, hanem elvárást, a királynak járó szolgáltatások alapját kell látnunk a birtokadományokban. A birtokadományokkal együtt érdemes vizsgálni – a gyakran ezzel együttjáró – különféle nyersanyagok kitermeléséhez kapcsolódó szabadságokat, amelyek körében igen változatos szabályozás mutatkozik.

A barsiak 1240-ben kaptak az oklevelükben konkrétan meg nem jelölt birtokokat, „hogy fejlődhessenek”,^[68] és a késmárkiak levele is mindössze annyit rögzít, hogy birtokaikat továbbra is békében bírhatják, miként korábban. A besztercebányaiak privilégiuma szintén sommásan számol be arról, hogy birtokokat kaptak a királytól, aki azt is megengedte nekik, hogy „egész Zólyom megye területén, a határaikon belül kutathassanak aranyat, ezüstöt és minden más fémeket, mind a földeken, mind a ligetekben, erdőkben és réteken, és a fent mondott határokon belül szabadságuk legyen minden tevékenységet folytatni, kivéve mégis a vadászatot és a halászatot”.^[69] A boroskrakkói és magyarigeni hospeseket IV. Béla levele azzal erősíti meg az elődei által adott birtokokban, hogy a saját szőlőkben termelt bor után semmilyen adót nem tartoznak fizetni, a dobronyai és bábaszéki hospeseket pedig azzal, hogy birtokaikon szabadon vághatnak fát és hasíthatnak követet. A szabad favágás és kőhasítás jogát kapták meg a zólyomiak és a korponaiak^[70] is. Nemesfémércek szabad kitermelésével találkozunk még a németlipcseiek 1270. évi oklevelében.^[71]

Pontosan körülhatárolt területeket, erdőket és szőlőket kaptak a petrinaiak 1225-ben, majd 1240-ben IV. Béla nekik adta a „Gurgus”, „Waratuk”, „Haaco”, „Potok” és „Kenesebola” nevű birtokokat is.^[72] A pestiek ugyancsak kaptak földet is oklevelük mellé: „mind a Kuer földet, amit újonnan adományoztunk nekik, mind másokat, amelyeket korábban bírtak, közösen osszák fel, hogy azok ne maradjanak műveletlenek és puszták, minden tekintetben szabadságot bírván arra, mennyit lehessen művelés alá venni”.^[73] Különös határmegállapítás olvasható a beregszászi hospesek privilégiumában: „a mondott föld hasznait pedig, mind a hegyekből, mind a völgyekből és vizekből valamint máshonnan, ameddig egy nap alatt disznókkal és birkákkal a Beregh erdőtől el lehet jutni, élvezzék, ahogyan akarják, és ugyanezen erdőben fát vág hassanak”.^[74] 1262-ben pedig a nagyszőlősiak úgy kapták meg erdőikben a szabad vadászat jogát, hogy István ifjabb király felsorolta a vadászható állatokat is: „engedélyeztük azt is, hogy a hozzájuk tartozó erdőben zergére, farkasra, rókára vadásszanak”.^[75]

A körmendiek levelében IV. Béla pontosan körülírja, mely területeket használhatják a hospesek kaszálóként,^[76] a vasváriak pedig a „Graba” nevű erdőben hasznos szükségleteikhez fát gyűjthettek, szénát és fűvet kaszálhattak, és a víz hasznait szabadon élvezték. 1242-ben a zágrábiak megkapták a „Grech” nevű hegyet, hogy falakkal erősítsék meg azt, majd 1266-ban további földeket kaptak a

[68] Wenzel, 1860–1874, VII. nr. 65.

[69] Endlicher, 1849, 489.

[70] Fejér, 1824–1844, IV/1. 329.

[71] Szentpétery, 1943, II/1. 57–64.

[72] Wenzel, 1860–1874, XI. nr. 220.

[73] Endlicher, 1849, 466.

[74] Endlicher, 1849, 471.

[75] Wenzel, 1860–1874, VIII. nr. 23.

[76] László, 2013b, 418–419.

hegy körül az ott lakó vendégek ellátására. A soproniak okleveléből pedig az derül ki, hogy a településen található bizonyos torony megjavításáért és megőrzéséért kapták meg a fertői vám felét.

Külön kiemelést érdemel a győriek 1271. évi kiváltságlevele, amely adományok egész sorát rögzíti: „hogy megjavítandó épületeikhez vesszejük és cölöpeik legyenek, és hogy a földműveléshez és udvaraik számára több földjük legyen [...] bizonyos szigetet népeivel együtt, amely a Dunán a győri várral szemben fekszik nyugat felől, erdőivel, legelőivel és halászhelyeivel [...] a győri vár Malomsoknak nevezett földjét [...] bizonyos, a Zerphel kolostorhoz tartozó, Terendoiulnak nevezett és a Rába mentén fekvő üres földet minden hasznával [...] bizonyos öt ponderust fizető győri várnépeket és bizonyos szolgagyőri várnépeket, vendégeket, királyi tárnoki manziókat, a Szent-János ispotály kereszteseinek népeit, csakúgy, mint a Szent-Adalbert utca népét és más különböző jogállású közrendűeket, akik ezen vendégeink közé letelepedtek”.^[77]

A gölnicbányaiak a favágás, a kőhasítás és a halászat jogát is megkapták, míg a pozsonyiak a Csalló folyó mentén kaptak földeket, a folyón pedig kikötőt telepíthettek halászhajókkal. V. Istvánnak a győriek 1271. évi levelében található „minden majdani vita kizárásával a Dunán kikötővel bírhasanak, és azt szabadon bírják” rendelkezéséből pedig két következtetést vonhatunk le. Egyrészt, az oklevél kiadását megelőzően vélhetően vitás volt a dunai kikötőhasználat kérdése. Másrészt, a szabad kikötőhasználat nyilvánvalóan feltételezi saját hajóik létezését, így a szabad folyami kereskedelmet, esetleg a halászatot. A víz hasznainak szedését egyébként az Árpád-korban királyaink még igyekeztek regáléként kezelni, így ezt a kiváltságot jelentősebb hospesközösségeink is csak a legkritikább esetekben nyerték el. A különböző nyersanyagokból széleskörű haszonvételi jogot nyert besztercebányaiak oklevelében például IV. Béla kifejezetten megtiltja a halászatot.

Végül, a soproniak levelében a következő – nem birtokra vonatkozó – adomány olvasható: „régóta felfigyeltünk ugyanezen soproni várunkban a falak elhasználódottságára és sérüléseire, amely sérülések karbantartására ugyanezen polgároknak átengedtük és odaadtuk a termés utáni tizednek minket illető huszadrészét”.^[78]

g) Az öröklés szabályainak gazdasági vonatkozása

Jóllehet, a hospesek örökléssel kapcsolatos (mai fogalmaink szerint magánjogi jellegű) kiváltságait nem a közjogias gazdasági szabadságaik közé, hanem a harmadik kiváltsághoz, az egyéb jogok és kötelezettségek közé sorolom, azok egyes szabályai vitathatalan gazdasági jelentőséggel is bírtak a közösség számára. Ez leginkább a királyoknak abban a törekvésében nyilvánult meg, hogy igyekeztek

[77] Endlicher, 1849, 526.

[78] Endlicher, 1849, 545.

a hospesek vagyónát a közösségben tartani, elzárva attól a kívülállókat – minde-
nekelőtt az ispánt vagy más földesurat.

A győriek 1240. évi levele az ország szokásaira hivatkozva rögzíti, hogy a
leszármazók és fivérek híján elhunyt személy vagyónának kétharmada a győri
ispánt illeti, míg harmadik harmada az özvegynek jut. A beregszásziak privi-
légiuma azonban már kizárja az ispán beavatkozását a törvényes örökös híján
elhunyt hospes vagyónába azzal, hogy „ha pedig valamely személy örökösöknek
vigasztalanul híján van, azaz fiúknak és lányoknak is, akkor ugyanennek dolgai
és birtokai közül az ispán semmit el ne vegyen, hanem teljesen szabadon adhassa
vagy hagyhassa, akinek akarja”.^[79] Hasonló szabály olvasható az iharosberényiek
kiváltságai között is. Még tovább megy a körmendiek szabadságlevele, eszerint:
„akik törvényes örökösök nélkül távoznának el közülük, legyen hatalmuk összes
javaikat akár az ugyanitt épült templomnak, akár rokonaiknak hagyni tetszésük
szerint”.^[80] Érdeemes azonban megjegyezni, hogy ehelyütt nem a mai értelemben
vett végrendelet szabadságról van szó, hiszen a törvényes öröklés megelőzte
az örökhagyói végintézkedést, ez utóbbi csak a törvényes örökösök hiányában
jöhetett szóba. Másrészt, a templom és a rokonok, mint lehetséges kedvezménye-
zettek megjelölése is korlátozza az örökhagyó szabadságát.

A zágrábiak 1242-es és 1266-os kiváltságlevele is úgy rendelkezett, hogy „ha
közülük valaki végrendelet nélkül halna meg, és sem felesége, sem fiai, sem roko-
nai nincsenek, vagyónának két része bizalomra méltó férfiakból álló, ideiglenesen
megbízott polgárok tanácsából a szegények és városuk egyháza között osztassék
szét”,^[81] a harmadik harmad – kifejezett törvényi rendelkezés alapján – magát a
közösséget illette.

h) A katonaállítási kötelezettség^[82] és az erődítés

Az Árpád-kori hospesközösségek egyik legfontosabb kötelezettsége a katonaállí-
tás volt, amelynek gazdasági vonatkozása is igen jelentős. Fontos egyrészt, hogy
a hospesek személyesen nem kötelesek hadba vonulni, másrészt, hogy az általuk
küldött fegyveres is csak a király személyes hadba vonulása esetén, és akkor is csak
az ő (és soha nem valamely báró) zászlaja és parancsnoksága alatt tartozik vonulni.

Több olyan kiváltságlevelet találunk, amely a katonaállítás kérdéséről nem
rendelkezik, kifejezett mentességről azonban csak három hospesközösség eseté-
ben olvashatunk. Ezek közül is kiemelendő a győriek 1271-es kiváltságlevele,
amely éppen e kötelezettség gazdasági oldalát emeli ki: „mivel ezen győri vendé-
geink szegénysége nyilvánvaló számunkra, a fehérvári polgárok szabadságához

[79] Endlicher, 1849, 471.

[80] Endlicher, 1849, 506.

[81] Endlicher, 1849, 451., 507.

[82] A hospesek közösségeinek katonaállítási kötelezettségéről bővebben lásd: László, 2013a, 68-72.

képest azt az egyetlen kivételt tesszük, hogy sem velünk, sem semelyik bárónkkal hadba vonulni ne tartozzanak”.^[83] A győriekéhez hasonló teljes és határozatlan idejű mentességet csak a zágrábiak kaptak 1266-ban. A korponaiak 1244. évi és a zágrábiak korábbi, 1242. évi levele ezt a mentességet csak határozott időre, öt évre biztosította. A győriek levelének idézett mondatából pedig az is kiderül, hogy ilyen mértékű kedvezményben még a (véltetően) legteljesebb hospeszabadságot élvező fehérváriak sem részesültek.

A hospesközösségek katonaállítási kötelezettségének lényege (különösen a tatárjárást követően) az uralkodó által megvalósítani kívánt egyfajta közteherviselés volt, a társadalom mind szélesebb rétegeinek bevonása a fegyveresek kiállításába. A had törzsét azonban továbbra sem a hospesek által küldött néhány tucat katona alkotta, hanem a szabad kis- és középbirtokos réteg, a király szolgái.^[84] A hospesközösségek által kiállítandó katonák fegyverzete sem egységes, egyes települések páncélosokat, mások íjászokat küldtek a király zászlaja alá. Ennek oka, hogy bár ekkor már alapvetően a páncélos haderőt kívánta növelni az uralkodó, a továbbra is fennálló tatár veszély miatt a keleti nép haderejével a közelharcot megelőzően szembeszállni képes könnyűlovas íjászokra is szükség volt. A másik fontos tényező, hogy a páncélosok kiállítása igen drága volt, ezért nagy terhet jelentett a hospesközösségeknek; ezt a király rendszerint egyéb kedvezményekkel és adományokkal ellensúlyozta.^[85]

Okleveleik tanúsága szerint például a szatmárnémetiek előljárójukkal négy íjászt, a boroskrakkóiak és magyarigeniek négy felszerelt páncélost, a zágrábiak – a fentebb írtakra figyelemmel 1247 és 1266 között – tíz felszerelt katonát, a körmenziek tizenöt manziónként, a barsiak és a nagyszombatiak száz manziónként egy felszerelt páncélost, a pestiek (budaiak) tíz kellően felfegyverzett katonát, a nyitraiak tizenkét fegyverest, a nagyszőlősiak egy vitézt, a vasváriak két felszerelt katonát tartoztak küldeni a király seregébe.^[86]

Érdemes megjegyezni azt is, hogy a nyugati határszél védelmében a IV. Béla által több helyen várépítésre és felfegyverzett lovagok készenlétben tartására kötelezett johannita (ispotályos) rend segítette a vasvári, a soproni és a pozsonyi vendégeket.^[87]

A katonaállítási kötelezettség mellett a tatárjárást követően IV. Béla egyre inkább szorgalmazta várak építését, pontosabban a települések erősítését.^[88] E védelmi intézkedések ugyancsak súlyos terhet róhattak a hospesközösségekre. Fontos azonban, hogy az Árpád-korban a hospesközösségek kiváltságolásának, és későbbi várossá válásuknak az erősítés nem volt általános feltétele.^[89]

[83] Endlicher, 1849, 526.

[84] Szűcs, 2002, 22–24.

[85] Szűcs, 2002, 17.

[86] László, 2013a, 68–72.

[87] Szűcs, 2002, 18–19.

[88] Szűcs, 2002, 27–32.

[89] Szűcs, 2002, 77–78.; Kubinyi, 2006, 153.

i) Egyéb gazdasági jellegű rendelkezések

A halászati jogtól elkülönülten vizsgálható, és elsősorban a folyami kereskedelem szempontjából jelentős a szabad révek engedélyezése, ami értelemszerűen a jelentősebb folyómenti hospesközösségeket érinthette. Elsőként a szatmárnémeti vendégek kaptak „egy minden vám behajtásától vagy zaklatástól mentes révet” a Szamos folyón 1230-ban.^[90] Bár a pestiek privilégiumában ez kifejezetten nem szerepel, vélhetően ők is rendelkeztek szabad révvel. Erre utal IV. Béla rendelkezése, miszerint a Dunán „díjért fel- és lejáró hajók [...] náluk jöjjenek le”.^[91] A győri hospesek szintén útvonalkényszer mellett rendelkeztek révvel a Dunán, a nagyszőlősieknek pedig István ifjabb király engedett szabad révet a Tiszán.

Az autonómiával összefüggésben is találunk gazdasági jellegű szabályokat egyes privilégiumokban. A dobronyai és bábaszéki vendégek levelében például IV. Béla így rendelkezik: „a zólyomi vár felé munka és szolgálat alól, mint többi vendégeink is, szabadok, teljesen kivontak és mentesek legyenek, semmilyen alaptalan behajtásra és tehertételre senki ne kötelezze őket”.^[92] Évekkel később, 1271-ben V. István a földbér fizetése alóli mentesítéssel szintén konkrét fennhatóság alól vonja ki a győri hospeseket: „ugyanezeket felmentettük és kivettük a fél fertonum fizetése alól, amelyet földbér címén a győri ispánnak kellett fizetniük évenként, manzióként, korábbi szabadságlevelünk tartalmának értelmében”.^[93]

Az oklevelek *narratio* és *arenga* részeiben a király gyakran indokolja az adott hospesközösség privilégiumának kibocsátását a hospesek gazdasági helyzetével. A vasváriak oklevele szerint például „vasvári vendégeink körében a gyakori megszállás és a teutonok és mások folytonos dúlásai miatt gyakori és elterjedt a szegénység”.^[94] A pozsonyiak kiváltságlevele pedig arra utal, hogy e hospesek a tatárjárás, és a későbbi háborúk során „szétszórattak és otthonuk felégetése és más vagyonaik elpusztítása során nagy károkat szenvedtek el”.^[95]

Nyilvánvaló gazdasági következménye is volt a zágrábiak 1242-es oklevelében megfogalmazott követelménynek, miszerint „saját akaratukból fogadják el ezenfelül, hogy a mondott Grech hegyet saját költségükön falakkal erődítsék”.^[96] Ennek ellentételezéseként kapták meg – a korábban írtak szerint – e hegy körüli földeket. 1266. évi levelük bevezető része pedig visszaul a korábbi privilégiumukban előírt kötelezettségre: „amely várnak építésében [...] költségeket nem sajnálva, folyamatos erőfeszítéseket és tetemes kárt szenvedtek el hűen”.^[97]

[90] Endlicher, 1849, 426.

[91] Endlicher, 1849, 466.

[92] Endlicher, 1849, 482.

[93] Endlicher, 1849, 526.

[94] Endlicher, 1849, 551.

[95] Endlicher, 1849, 623.

[96] Endlicher, 1849, 451.

[97] Endlicher, 1849, 507.

A hospesközösség vagyonának egyben tartásáról írtakhoz kapcsolható a nagyszombatiak oklevelében található vagyonjogi rendelkezés, amely megtiltja, hogy a település határain belül fekvő ingatlanokat olyan személynek adják el, aki nem élvez hozzájuk hasonló szabadságot.

Legvégül a Mária királyné által a verőceieknek 1248-ban adott kiváltságról érdemes szólani néhány mondatot. E privilégiumból kiderül, hogy a verőceiek között (legalább részben) királynéi népek is éltek, akik a segesdiekhez hasonló jogállást élveztek, és a királyné részére hatszáz kenyeret, hat marhát és hatvan köböl bort tartoztak szolgáltatni évente.^[98] A segesdiek kiváltságlevele azonban vélhetően nem maradt fenn az utókor számára. A királyné egyébiránt nem volt a *ius regium* címzettje. Ahogy Mezey Barna fogalmaz, a királynéi javakkal ugyan szabadon rendelkezett, mégis, ő maga is a király alattvalója volt, csupán annak méltóságában osztozott, és e méltóságához közjogi funkció nem kapcsolódott.^[99]

II. ÖSSZEGZÉS

Az Árpád-kori hospesközösségek – illetőleg azok lakóinak – jogállásában tehát a változatos gazdasági jellegű szabadságok igen fontos szerepet tölthettek be. E kiváltságok, kedvezmények segíthették e települések fejlődését, kiemelkedését az ország településrendszeréből, és vizsgálatuk alapján felmérhetjük a hospesközösségek egymáshoz viszonyított gazdasági lehetőségeit, teherbíróképességét, lényegében egymáshoz viszonyított jelentőségüket.

A gazdasági jellegű szabadságok vizsgálata alapján úgy tűnik, a kiváltságokat adó királyok igyekeztek megtalálni az egyensúlyt az engedmények, adományok, illetőleg az elvárások, kötelezések között. Erre utal például, hogy a számos kedvezménnyel illetett, kedvező fekvésű és nagyobb teherbíró képességű közösségek – mint Pest vagy Zágráb – nagyobb számú és/vagy jobban felszerelt katonákat tartoztak küldeni a királynak, míg – példának okáért a tatárjárás vagy háborúk következtében – gazdaságilag nehezebb helyzetbe jutott települések további kiváltságokat (katonaállítás alóli mentesség, birtokadományok) kaptak. A kiváltságok és kötelezettségek bizonyos fokú egyensúlyát célzó királyi szándék pedig nem egyszer a kiváltságlevelek arenga-részből is kiolvasható.

Tekintettel arra, hogy a dolgozatban vizsgált korszak óta háborúkkal és más társadalmi nehézségekkel teli évszázadok teltek el, nehéz lenne közvetlen összefüggést kimutatni az Árpád-kori kiváltságolt hospesközösségek gazdasági szabadságai és e települések mai helyzete között. Mégis, figyelemre méltó, hogy a mintegy három tucat – valamilyen formában – máig fennmaradt Árpád-kori királyi kiváltságlevéllel rendelkező hospesközösség közül ma három is országának fővárosa,

[98] Wenzel, 1860–1874, II. nr. 128.

[99] Mezey, 2003, 102.

több pedig megyeszékhely vagy járási székhely. Ez utalhat egyfelől arra, hogy e települések szerencsés földrajzi helyen jöttek létre és lakóik, valamint a királyok jól ismerték fel a bennük rejlő lehetőségeket; másfelől arra is, hogy e települések a földrajzi, gazdasági és jogi adottságaikat, lehetőségeiket jól használták ki.

IRODALOM

- Béli Gábor (2000a): Árpád-kori törvényeink. *JURA* 1-2. 35-46.
- Béli Gábor (2000b): *Magyar jogtörténet. A tradicionális jog*. Dialóg Campus Kiadó, Budapest-Pécs.
- Béli Gábor (2008): Vásárjog a középkorban. In: Nagy Janka Teodóra, Szabó Géza (szerk.): *Vásárok világa III*. (Honismereti Egyesületi Kiskönyvtár 4.) Szekszárd, 9-30.
- Bónis György (2003): *Hűbériség és rendiség a középkori magyar jogban*. Osiris Kiadó, Budapest.
- Degré Alajos (2009): *Magyar alkotmány- és jogtörténet*. (szerk.: Béli Gábor). IDResearch Kft., Publikon Kiadó, Pécs.
- Eckhart Ferenc (1929): Staatsrecht und Privatrecht in Ungarn im Mittelalter. *Ungarische Jahrbücher* IX. 4. 426-432.
- Endlicher, Stephanus Ladislaus (ed.) (1849): *Rerum Hungaricarum Monumenta Arpadiana*. Sangalli.
- Fejér, Georgius (1824-1844): *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis I-XI*. Budae.
- Fügedi Erik (1961): Középkori magyar városprivilegiumok. In: *Tanulmányok Budapest múltjából XIV*. Budapest, 17-107.
- Granasztói György (1980): *A középkori magyar város*. Gondolat Kiadó, Budapest.
- Hóman Bálint (1916): *Magyar pénztörténet 1000-1325*. MTA, Budapest.
- Hóman Bálint (1938): *Magyar középkor*. Magyar Történelmi Társulat, Budapest.
- Kubinyi András (2006): Városfejlődés a középkori Magyarországon. In: Gyöngyössi Márton (szerk.): *Magyar középkori gazdaság- és pénztörténet*. Bölcsész Konzorcium, Budapest, 153-174.
- László Balázs (2012a): Bíraskodási szabadság a 13. századi hospesközösségekben. In: Drinóczi Tímea, Naszladi Georgina (szerk.): *Studia Iuvenum Iurisperitorum* 6. Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Pécs, 39-56.
- László Balázs (2012b): Private law elements in the privileges of the hospes communities in Hungary along the 13th century. In: Maciej Mikula, Wladyslaw Peksa, Kamil Stolarski (ed.): *Possessio ac iura in re. Z dziejów prawa rzeczowego*. Kraków, 99-106.
- László Balázs (2013a): Katonaállítási kötelezettség az Árpád-kori hospesközösségekben. *Diskurzus* 2. szám, 65-75.
- László Balázs (2013b): Vas megyei hospes-privilegiumok az Árpád-korban. *Vasi Szemle* 4. szám, 412-424.
- László Balázs (2015): A Hármaskönyv és az Árpád-kori ius regium egyéb forrásai. In: *XIII. Országos Grastyán Konferencia előadásai*. (Szerk. Czeferner Dóra, Mikó Alexandra.) PTE Grastyán Endre Szakkollégiuma, Pécs, 165-172.
- Mezey Barna (szerk.) (2003): *Magyar alkotmánytörténet*. 5. átdolgozott kiadás. Osiris Kiadó, Budapest.

- *Hazai okmánytár I-VIII.* (kiad. Nagy Imre – Páur Iván – Ráth Károly – Véghely Dezső) Győr 1865–1873, Budapest 1876–1891.
- Párniczky Mihály (1940): *De iure regio Hungarico tempore regum stirpis Arpadianae. A magyar ius regium az Árpádházi királyok korában.* Budapest.
- Szentpétery Imre (1930): *Magyar oklevéltan.* Magyar Történelmi Társulat, Budapest.
- Szentpétery Imre (szerk.) (1943): *Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke.* MTA, Budapest.
- Szűcs Jenő (2002): *Az utolsó Árpádok.* Osiris Kiadó, Budapest.
- Wenzel Gusztáv (szerk.) (1860–1874): *Árpádkori új okmánytár I-XII.* Pest-Budapest.
- Werbőczy István (1990): *Tripartitum. A dicsőséges Magyar Királyság szokásjogának Hármaskönyve.* Téka Könyvkiadó, Budapest.

VÁRADI-TORNYOS BÁLINT

Tanulmányok a 65 éves Lenkovits Barnabás tiszteletére*

(Szerk.: Keserű Barna Arnold – Kóhidi Ákos.
Budapest – Győr, Eötvös József Könyv- és
Lapkiadó Bt. – SZE DFK, 2015.)

Lenkovics Barnabás professzor 2015. július 26-án ünnepelte 65. születésnapját. A jubileumi évforduló alkalmából barátai, kollégái és tanítványai 2015 októberében tanulmánykötettel köszöntötték fel a győri jogászképzés egyik legmeghatározóbb alakját.

A kötet 37 esszéje látszólag alapjaiban különbözik egymástól, ugyanis szerzőik a rendkívül széles problémahorizonton kibontakozó magánjog-tudomány különböző aspektusait ragadták meg műveikben. E tudományos polifóniára tekintettel jelen rövid ismertető arra igyekszik választ találni, hogy a külön felcsendülő akkordokból valóban egységes zenemű épült-e fel?

Nem szabad figyelmen kívül hagynunk, hogy a kötet egy teljes életmű előtt kíván tisztelegni. A tanulmány-koszorú, Lenkovics Barnabás kutatói tudományszemléletéhez hasonlóan, a magánjogot végtelenül komplex egységként kísérli meg felfogni. Ahogyan a jog és jogtudomány általában, úgy a civilisztika sem korlátozódhat egy-egy szegmentum „önmagában elegendő” analízisére. E dialektikus^[1] felfogás magában hordozza a társadalomra (és annak egyes alrendszerére) mint a jog objektivációs közegére való szüntelen reflexió kívánalmát. Ha elfogadjuk ezt a paradigmát, könnyen megmagyarázhatóvá válik az a kérdés is, hogy miért kapcsolódik egymáshoz ezer szállal az egyes szerzők néhol történeti, máshol gazdasági vagy éppen jogelméleti aspektusa.

A több mint hatszáz oldalas kötetben az esszék szerző szerinti ábécé-sorrendben követik egymást. A logikus szerkesztés érzetét tovább erősíti, hogy a három idegen (angol, német és francia) nyelvű értekezés külön

[1] A kifejezéssel alapvetően a hegeli dialektika szintetizáló természetét jelölöm. E gondolkodásmódot annyiban tartom a kötet szemlélete során különösen fontosnak, amennyiben elfogadjuk, hogy a szintézis nem csak az egyes művek mikro-, hanem az egész könyv mezo- és a tudomány makroszintjén is végbemehet.

szerkezeti egységet alkot. Jelen recenzióban, e formai letisztultság elismerése mellett, egy-egy közös perspektívára jellemző tanulmány bemutatásával a tartalmi komplexumra helyezük elemzésünk hangsúlyát.

A jogtudománynak folytonosan törekednie kell vizsgálati tárgya (a jog) értékmertes analizisére. Tudjuk azonban azt is, hogy a társadalom, melyben jogrendszer tárgyiasul, valamilyen formában maga is értékghordozó. *Deli Gergely* tanulmányában a magánjog értékszelekciós mechanizmusát interpretálja az altruizmus és az önzés vonatkozásában, a végszükség jogintézményének és az *antecedent benefit*^[2] doktrínájának vizsgálata során. A *Codex Iuris Canonici*ben használt stílus kifejezés magánjogi implementációjával lehetőségünk van következtetéseket levonni a polgári jog önképéről, azaz arról, hogy a tételes jogban megjelenő két társadalmi jellemző közül melyik diadalmaskodik: az emberi szeretet vagy az önérdék feltétel nélküli érvényesítése.

Kolosváry Bálint gondolatai nyomán a végszükség példáján keresztül tapasztalhatjuk meg a jog gyakorlatias érzékenységét a szükségszerű helyzetekre. A végszükség alapján elkövetett károkozás ugyanis a jogosság és jogszerűség viszonylatában a szelekció holdudvarában helyezkedik el, hiszen e magatartás a kényszerűség születtje. A „valóságban” megjelenő *necessitas* tehát a jog normatív szövedékébe is beépül, teret engedve az el nem várható önfeláldozás felett győzedelmeskedő önzésnek: a jog nem kötelez senkit arra, hogy saját tulajdonát veszni hagyja, ha azt más (sajátjánál nem nagyobb) kárára megmentheti. Az így cselekvő személy felhatalmazást kap a szükségszerű megtételére.

Az amerikai szerződési jog egy sajátos intézménye az *antecedent benefit* egy korábbi jótétemény viszonzásául tett ígéretnek kölcsönöz jogi kötőerőt. Amint látjuk, a jog itt két általános emberi erényt helyez védelme alá: az érdek nélküli jócselekedet mögött megbúvó önzetlenséget valamint az ennek nyomán megszülető hálát. Kijelenthetővé válik, hogy az emberi szabadság itt lényegesen nagyobb szerephez jut, hiszen egyik mozzanat sem kötelező, a magatartásokat tanúsító személyek kizárólag saját etikai maximáik alapján döntenek.

Mindenképp érdekes kérdés bontakozik ki előttünk a – szerző által is többször használt – „szabadság” kifejezés használatakor, ha az így születő döntés autonóm vagy heteronóm voltára gondolunk. Egyrészt valódi, tiszta etikai elhatározás kizárólag „önmagán alapulhat”, azaz az erkölcsi döntéshozatal során sem a valóságban megjelenő objektív szükségszerűség sem pedig a társadalom megítélése nem lehet lényeges mozzanat. Másrészt a jogi kényszer háttérbe vonulása épp e független elhatározásnak biztosít nagyobb mozgásteret, azaz szabadságot ad. Mindezek figyelembevételével megállapítható, hogy a felvetett probléma megoldása pusztán a (magán)jog – mint diszpozitív normarend – rendszerében értelmezhetetlen. Egy jogi előírás, vagy éppen felhatalmazás elfogadása illetve elutasítása ugyanis

[2] A jogintézmény elnevezését a legegyszerűbben „korábbi jótéteménynek” fordíthatjuk, a továbbiakban azonban a szerzővel megegyezően az angol kifejezést használom.

abban a környezetben zajlik le, melynek egyben fő vonásait is köszönheti: az emberi természetben.

Ha fejtegetésünket a magánjog két jellegzetes vonására szűkítjük, azt a következtetést vonhatjuk le, hogy a végszükségben cselekvő ember – az autonómia hiányára tekintettel – nem etikai döntést hoz, sőt lényegében nem is az elhárítás *módjáról*, hanem az elhárítás relevanciájáról dönt. A jogintézmény ugyanis saját feltételeként határozza meg a szükségszerűséget, azaz a „másként el nem háríthatóságot”. Figyelembe véve a jog által biztosított autonómia természetét,^[3] mi is egyetérthetünk Deli Gergely álláspontjával, miszerint a magánjog, amennyiben lehetőség van rá, a legemberibb jogágként a szabadságot preferálja.

A jog tárgyasulási közege és alapja – a társadalom – természetesen nem mozdulatlan gránittömb, hiszen lételeme saját megújulása, hullámzó változása. Ahogyan a Kultúra és a Gazdaság fejlődik, úgy a Hatalom és annak alrendszerei, köztük a jog is mozgásba lép. Mindhárom tényező kölcsönösen hat egymásra, így a magánjogi modernizáció^[4] nemcsak az adott társadalmi rend jogi tükörképe, hanem egyben az azt alakító, formáló erő is. A leggyökeresebb magánjogi megújulást természetesen egy adott állam polgári törvénykönyvének kodifikációja és rekodifikációja okozza.

Fazekas Judit tanulmányában a Polgári Törvénykönyvről szóló 1959. évi IV. (a továbbiakban: régi Ptk.) és 2013. évi V. törvény (a továbbiakban Ptk.) kodifikációjának folyamatába tekinthet bele az olvasó. A szerző művében kiemeli, hogy a régi Ptk. megalkotása és mielőbbi elfogadása is elvi jelentőséggel bírt, nemcsak a jogszabály tartalma tükrözte a kor államszocialista szellemét. Alapvető fontosságú volt, hogy az új gazdasági és állami rend kívánalmai miatt maga a jogszabály is szakítson a korábbi gyakorlattal. Ez a prioritás magyarázza a hatályba léptető jogszabály azon rendelkezésének kiemelendő szerepét, amely megtiltotta mind a korábban kialakult jogelvek, mind pedig a Legfelsőbb Bíróság iránymutató döntéseinek használatát.

Tekintettel arra a tényre, hogy a tanulmány célja kizárólag a kodifikációs folyamat rögzítésére korlátozódik, a szerző nem tér ki a módosítások normatív tartalma mögött kirajzolódó társadalmi változásokra, ugyanakkor nem mulasztja el rögzíteni azok alapvetően politikai és gazdasági változások szülöttei. Az alapos

[3] A dilemma megoldását Bibó István a kanti, illetve hegeli jog- és szabadságfelfogás szigorú elhatárolásában, majd óvatos szintézisében látta: saját nézőpontja szerint a jog a legobjektívebb kényszerként és a legobjektívebb szabadságként jellemezhető. (Bibó, 1986, 112.) A Deli Gergely által vizsgált szükséghelyzet kiváló példa arra, hogy miként oldódik fel az ambivalencia.

[4] A modernizáció általam használt kifejezése nem egyenértékű a reformmal. Egy jogi reform nem feltétlenül valamiféle általános (mondjuk ki: globális) optimum elérését célozza, pusztán az adott probléma állami szinten történő megoldását próbálja elérni, míg a modernizáció mindig az aktuális világrend felé való közeledésre irányul. (Jó példa lehet az előbbi helyzetre a liberális világrendtől elzárkózó, éhínség sújtotta Észak-Korea állami, azaz nem magánszektorbeli beruházásait lehetővé tevő közjogi reformcsomag, melynek eredményeként többek között a Kaesong – gazdasági – övezet is létrejött. Itt ugyanis nem a nyitás volt az alapvető irányelv, még kevésbé a liberalizáció, hanem kizárólag egy gazdasági probléma kezelése. (Noland, 2003, 24–25.)

vizsgálatot bizonyítja, hogy a mű a két Ptk. között született, de hatályba nem lépett 2009. évi CXX. törvény előkészítési munkálataira is kitér.

A jogi reformok kapcsán kiemelendő még *Egresi Katalin* munkája, melyben szintén történeti aspektusban rajzolódik ki az olvasó előtt az olasz alkotmányozás folyamatában körvonalazódó, majd az ott ténylegesen testet öltő tulajdonfelfogás. Különös érdekességet kölcsönöz a tanulmánynak az a tény, hogy a választott alkotmányos rendelkezést egyetlen szakaszban rögzítette a jogalkotó. Az alapnorma mögött megbúvó elvi konfliktusok (mint például a szocialisták és kereszténydemokraták hosszan elnyúló vitája) és az olasz alkotmány egyéb jogszabályhelyeivel (például a szabadság, munka és szolidaritás eszméinek tárgyasulásával) való összefüggés vizsgálata teszi indokolttá a tanulmány legalább említésszintű bemutatását.

Természetesen, a kötetben több klasszikusabb szemléletűként aposztrofálható mű is helyet kapott, melyek egy-egy különös magánjogi jogintézmény, illetve szakterület helyét, funkcióját vagy fejlődését mutatják be. Ahhoz ugyanis, hogy a könyv gondolatísága valóban méltó legyen a felköszöntött Lenkovics Barnabás munkásságához, nem elég a „globális” folyamatok és adottságok jogágbeli lecsapódásának felvázolása, így a generikus sajátosságok mellett a speciális jellemzők vizsgálata is szükséges.

Keserű Barna Arnold, a kötet egyik szerkesztője tanulmányában a szellemi tulajdonjogok helyét vizsgálja John Locke tulajdonelméletében.^[5] A szerző már problémafelvetésében vizsgálat alá veti a szabadság, tulajdon és munka koegzisztenciáját^[6] és ellentmondásait. A munka erős individualizáló képességén keresztül a megteremtett érték(többlet) személyessé válik, azaz látszólag elszakad a közösséget alkotó többi egyéntől. Hogy szolgálhatja tehát a magánérdek a közjót? A kérdés a materiális javak esetén könnyen megválaszolható, hiszen a „többlet” a közteherviselés kívánalmán keresztül valamilyen formában visszakerül a közösséghez. A szellemi tulajdon azonban materiális és immateriális ráfordítások nyomán születik meg és e kettős jellegét teljes léte alatt megőrzi.

A szerző a természetjogi és a jutalmazási elméletek összevetésével végzi el a szellemi tulajdon létalapjának megalapozását. Fontos megemlítenünk, a szerző nem véletlenül rögzíti, hogy a szellemi tulajdon legitimációja kizárólag a tulajdon természetjogi eredetének elfogadásával történhet, ugyanis a természetjogi fundamentum csak a természetjog talaján állva legitimál és nyújt biztos álláspontot. A Locke által kiemelt másik két kritérium (a korlátlanul rendelkezésre álló közös

[5] A tanulmány nem mulasztja el megemlíteni, hogy a vizsgált elmélet mindenképp legalább „ellentmondásosnak” tekinthető. Szigeti Péter Rigó Anettel egyetértve háromféle ellentétes értelmezési lehetőségét vet fel, melynek ambivalenciáját többek közt a korai kapitalizmus Locke által interpretálható jellegzetességeivel (azaz a saját munka és a bérmunka különböző mértékű eszmei igazolhatóságával) magyarázza. (Szigeti, 2011, 91–92.)

[6] Lenkovics Barnabás több munkájában is kiemeli a saját munkán alapuló tulajdon védelmében gyökerező (tehát mások tekintetében korlátként megjelenő) szabadság relevanciáját, hangsúlyozva, hogy az így létrehozott érték ezer szállal kötődik teremtőjéhez. (Lenkovics, 2011a, 60–61.)

készletekből történő elsajátítás és a pazarlás hiánya) megvalósulásának bizonyítása után a mű kiter az alkalmazási nehézségekre is. A védjegyek el nem hanyagolható fontossága ugyanis még az Egyesült Királyság jogrendszerének tulajdon-elméleti megalapozottságát is kikezdté. Az opusz konklúziója egyben saját létjogosultságát támasztja alá: a látszólag időtlennek tűnő elméletek kizárólag a folyamatos újraértelmezés és progresszió segítségével élhetik túl az őket megalkotó kort.

Az elméleti alap lényegességét alátámasztó művek mellett természetesen számos pragmatikus nézőpontú esszét is tartalmaz a könyv. Ezen gyakorlatias aspektusra jó példát nyújt *Szegedi András* tanulmánya, mely a tételes jog magas absztrakciós fokán megjelenő jogalkotói célok és a valóság közti konfrontációt mutatja be a Ptk-ban szabályozott behajtási költségátalány kapcsán. Napjainkra világossá vált, hogy a Hatalom regulációs szerepe nem tűnhet el teljesen sem a magánjog sem pedig a gazdaság (még mindenki számára tolerálható) közjogi aktusai tekintetében. Etikai aspektusból kijelenthető, hogy az ember mind magán-személyként, mind polgárként, sőt még gazdasági aktorként is védelmet érdemel.^[7] Kétségtelenül hangsúlyos azonban e védelem határainak pontos körvonalazása, ugyanis könnyen előfordulhat az a helyzet, mikor az embert a védőktől kell megvédeni. A szerző álláspontja szerint a hitelezővédelem ezen eszköze pontosan ilyen idegen test a magánjogban.

A rendelkezés Ptk-ba^[8] foglalásának alapja egy európai parlamenti és tanácsi irányelv volt, melynek nyomán az adósi késedelmet elszenvető hitelező – kógens norma alapján – átalánydíj elfogadására „kötelezett”. A tanulmányban felhozott és következetesen alátámasztott kritikai észrevételek között szerepel az átalány inadékvát volta a különösen alacsony és különösen magas követelések tekintetében, valamint az a tény is, hogy a gyakorlatban előforduló esetek kiugróan magas hányadában a gazdasági szereplő egyszerre adós és hitelező is. A behajtási költségátalány értelmezésére kiadott – és a praxis komplexitására érzékenyebb – két (a Közigazgatási és Igazságügyi Minisztérium és a Nemzeti Adó- és Vámhivatal által kibocsátott) állásfoglalás tovább nehezíti a rendelkezés praktikus és ésszerű alkalmazását. A felmerült kétségek részletes bemutatása után az olvasó számára is nyilvánvalóvá válik az a Szegedi András által kiemelt gondolat, miszerint nemcsak a felek kölcsönös tisztessége szükséges a magánjog hatékony működéséhez, hanem a jogalanyokba vetett jogalkotói bizalom is.

[7] Lenkovics Barnabás megfogalmazásában: „[Ha az embert] hatalmas erők (kommunizmus, multinacionális társaságok, globális pénzügyi intézmények) szándékosan - hol valóságosan, hol „csak” fondorlattal irtják (ténylegesen likvidálják, akarattalan bábfigurává alakítják, vagy csak meggyengítik, függővé, kiszolgáltatottá teszik), akkor az új törvénykönyv és az annak szellemét tükröző magánjog-politikai eszközök által is védetté kell nyilvánítani.” (Lenkovics, 2011b, 92.)

[8] Pontosabban: Ptk. 6:155. § (2) bekezdése.

Jelen recenzióban nem vállalkozhatunk a magánjog és közjog között megfigyelhető kölcsönhatás okainak és következményeinek átfogó problematizálására, ugyanakkor azt relatíve biztosan kijelenthetjük, hogy a jogrendszer koherenciájának követelménye a modern joggal szemben támasztott általános elvárás. *Herédi Erika* tanulmánya a közigazgatási jog, a polgári (anyagi) jog és a polgári eljárásjog metszéspontjában elhelyezkedő kisajátítási eljárás alaki jogi dilemmáira hívja fel a figyelmet. Az eljárásjogi megközelítés kiválóan mutatja be azt a helyzetet, amikor egyszerre csillan meg napjaink Leviathanja kezében a kard, és karján a lánc: azaz a közérdek érvényesítésének anyagi erejét a tisztességes eljáráshoz való jog alaki ellensúlya fékezi. A (magán)tulajdon *abszolút* sérthetetlenségének – soha meg nem valósuló – ideáját tehát felülírja ugyan a kisajátítás jogintézményében diadalmaszkodó közérdek, azonban a kisajátítási eljárás garanciái és az általános eljárási alapelvekben testet öltő alaki jogi védelem gátat szab a hatóság esetleges önkényének.

Az esszé a kisajátítási eljárás során meghozható közbenső határozat létjogosultságát vizsgálja a polgári perben kibocsájtható közbenső ítélet analógiája segítségével. Visszanyúlva az ésszerű időn belüli döntéshozatal alapjogi kívánalmához, a mű sikerrel támasztja alá a részhatározat meghozatalának pragmatikus gondolatát a nem ritkán több évig elhúzódó processzusokban. A szerző így megalapozottan jelenti ki, hogy a kifejezett jogszabályi előírás hiányát áthidaló alapelv a jövőben méltán lehet a progresszív bírói gyakorlat kiindulópontja.

A tételes pozitív jog fejlődésének egyik alapvető sarokköve az „élő jog” bírói döntésekben való el- és felismerése. *Takács Péter* tanulmánya egy jogeset, az Altmann-ügy elemzésével mutatja be a polgári jog jelenkori stádiumában az állam mint magánjogi szereplő megítélését. Van-e bárkinek hatalma a főhatalom gyakorlója felett? A klasszikus alapú – és egyre zsugorodó értelmezési tartományú – szuverenitás-elméletek képviselői közül néhányan nyilvánvalóan már a problémafelvetést is fogalmi zűrzavarnak gondolhatják. Mára azonban megkérdőjelezhetlenné vált az a tény, hogy még az állam magán- és közjogi aktusainak konzekvens elválasztása sem tartható fenn a végsőkig egy konkrét eset eldöntése során.

A szerző a precedens értékű jogeset és előzményei részletes bemutatásával vázolja fel az egy időben megingathatlannak hitt állami immunitás lassú porladását. A német-osztrák állam Adele Bloch-Bauer hagyatékát egy adóvégrehajtásban hozott – tehát közjogi – aktussal foglalta le, ám később öröklési jogi érvekkel igyekezett a hagyaték részét képező Klimt-képeket megtartani. Hosszas viták után Maria Altmann (az örökös) ügyében az Amerikai Egyesült Államok Bírósága megállapított az osztrák állam fölötti joghatóságát, így lényegében Ausztria „sérthetetlensége” az amerikai jog szerint erodálódott. Az esszé természetesen nem mulasztja el felhívni a figyelmet arra sem, hogy az érdemi döntést később ugyan választottbíróság hozta meg, azonban Ausztria számára az arbitrázs elfogadása kétségtelenül az utolsó esélyt jelentette immunitása (legalább látszólagos) megőrzésére. Mindezek alapján megállapíthatóvá válik az a tény, hogy nemzetközi viszonylatban a közjogi elemekkel terhelt magánjog fejlődése oly feltartóztatatlannak bizonyulhat, mely meghaladhatja alkotója hatalmát.

Jelen recenzió pusztán egyetlen nézőpontból vizsgálta az ünnepi tanulmánykötet egészét, ez pedig a több-nézőpontúság kritériuma. Mind a példaként felhozott írások, mind az itt nem ismertetett művek egy-egy önállóan is színvonalas elemzést nyújtanak választott témájukról, azonban összességükben szemlélve új perspektívában világítják meg a magánjog terrénumát. Az így kibontakozó komplex egész, céljának megfelelően, méltóképp tiszteleg az emberi tudásvágy sokszínűsége előtt, ezért olvasását nyugodt szívvel ajánlhatom bármely jogterület művelőjének.

IRODALOM

- Bibó István (1986): Kényszer, jog, szabadság. In: *Válogatott tanulmányok*, Első kötet (1935-1944). Magvető Könyvkiadó, Budapest, 10-147.
- Lenkovics Barnabás (2011a): Ptk. és Alkotmány, ember- és társadalomkép. *Alkotmánybírószági szemle*, 2. szám 59-63.
- Lenkovics Barnabás (2011b): Fenntartandó magánjog. *Jog, Állam, Politika*. Győr, 85-94.
- Noland, Marcus (2003): *Famine and Reform in North Korea*. WP 03-5, Insitute for International Economics. <http://www.iie.com/publications/wp/03-5.pdf> (2015.12.05.)
- Szigeti Péter (2011): *Társadalomkutatás - mi végre?* (Publicationes Jaurinenses op. 9.) Universitas-Győr Nonprofit Kft., Győr.

•
Maximilan Gandolph, Canon Missae, Salzburg, 1682. (részlet)

A 65 éves Milassin László tanszékvezető egyetemi docens szakmai és oktatói pályafutása

Kellem és jellem - e tulajdonságok kéz a kézben járnak az egyetemi oktató, a tanszékvezető, a diplomata és az ügyvéd Milassin László esetében. A Széchenyi István Egyetem Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Kar Nemzetközi Köz- és Magánjogi Tanszékének vezetője tartalmas és egyben mozgalmas szakmai életpályát maga mögött tudva tölti be 65. életévét. A szegedi szülői háztól, a meissenai porcelángyáron át, a genfi ENSZ-GATT misszió keresztül vezetett az út a győri jogi kar katedrájára és az ENSZ Nemzetközi Kereskedelmi Jogi Bizottságának (UNCITRAL) tárgyalótermébe. Hatvanötödik születésnapja alkalmat ad tanszéki kollégáinak, hogy felidézzék e gazdag és színes diplomáciai, oktatói és tudományos életpálya főbb állomásait.

Milassin László 1951. január 26-án született Szegeden. Fiatalkorában nagy hatást gyakorolt rá ügyész édesapja, aki megismertette - és megkedvelte - vele a jogász hivatást. Egyetemi tanulmányait a szegedi József Attila Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karán végezte 1970 és 1975 között, érdeklődése - elsősorban édesapja hatására - a magánjog felé fordult. Az egyetem alatt a nyelvek iránti fogékonysága is megmutatkozott, ennek köszönhetően több alkalommal is lehetősége nyílt külföldre utazni. A fiatal egyetemista Milassin László utazásai nem csak szűk értelemben vett szakmai kirándulások voltak, hanem porcelángyári diákmunkásként dolgozott például a németországi Meissenben is. Az egyetemen későbbi pályafutása szempontjából is meghatározó volt, hogy szakdolgozati témájának a külkereskedelemtől szóló 1974. évi III. törvényt választotta, amely az akkoriban a GATT részes államává váló Magyarország külkereskedelmi jogának egyik legjelentősebb reformját eredményezte. A jogi diploma megszerzését követően, 1975-től 1982-ig a Külkereskedelmi Minisztériumnál dolgozott. 1982-ben indult nemzetközi diplomáciai karrierje, 1987-ig Magyarország genfi ENSZ-GATT missziójánál titkári rangban teljesített külszolgálatot. Ebben az időszakban nemzetközi kereskedelempolitikai tanulmányokat is folytatott, és GATT-diplomát szerzett. 1987-88-ban a Kultúra Külkereskedelmi Vállalatnál vezető jogtanácsosi feladatokat látott el.

Ezt követően, a magyar közigazgatási karriert feladva, családjával Németországba költözött. 1990-től a passai egyetemen kiegészítő jogi tanulmányokat folytatott, majd letette az első államvizsgát. Ezután 1993-ig ügyvédként kamatoztatta tudását a frankfurti Boesebeck Barz & Partner irodában. 1991-től a Budapesti Ügyvédi Kamarának is tagja volt. A németországi tartózkodást követően a család Ausztriába költözött.

A kilencvenes évek közepén Milassin László magyarországi szakmai tevékenysége során szerzett tudomást az Eötvös Loránd Tudományegyetem és a Széchenyi István Főiskola együttműködésének eredményeként újrainduló győri jogászképzésről. Az ELTE-SZIF Oktatási Intézet alapító oktatójaként meghatározó szerepet vállalt az európai jogi stúdiumok megszervezésében, majd a nemzetközi magánjogi tárgyú kurzusok oktatásában. 1998-ban kezdeményezésére jött létre az Európai Jogi Tudományos Diákkör, melynek keretében az elmúlt közel két évtizedben számos díjazott dolgozat készült. 1998–2005 között a koordinálásával ez a tudományos diákkör adta ki a Győri Európai Jogi Hírlevelet, amelynek egyben felelős szerkesztője is volt.

Milassin Lászlónak nagy szerepe volt abban, hogy a Széchenyi István Főiskolán is megnyílhatott az Európa-tanulmányi Központ 1998-ban. Kezdetben a Phare-támogatással megvalósuló projekt pályázati előkészítését szervezte, majd az Európa-tanulmányi Központ vezetőjeként a szakmai program kialakításáért és megvalósításáért felelt. Ennek keretében a jogászképzésben és a Széchenyi István Főiskola más szakjain is számos olyan kurzust honosított meg, amely az európai integrációval és az európai joggal összefüggő ismeretek átadását szolgálta. Az Európa-tanulmányi Központ tevékenysége szakmai rendezvények, konferenciák és workshopok szervezésére is kiterjedt.

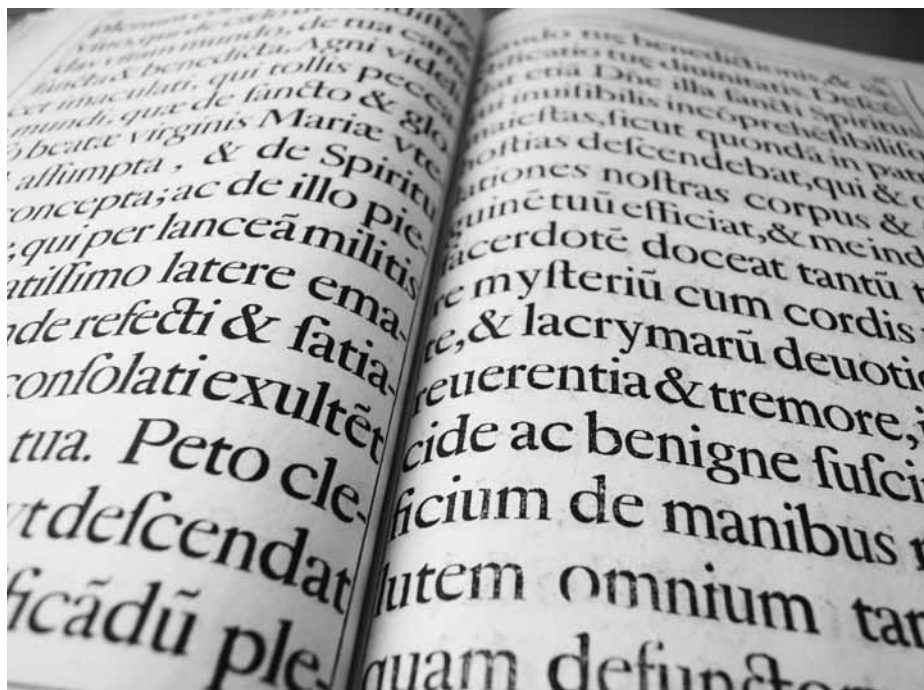
2002–2003 között egyetemi oktatói munkája mellett a közigazgatásba is visszatért és vezető főtanácsosként a Külügyminisztérium Nemzetközi Jogi Főosztályán dolgozott. Külügyminisztériumi munkája során szakmai figyelme az UNCITRAL tevékenységére irányult. Az UNCITRAL konferenciák aktív résztvevője volt, sőt a 2002-ben New Yorkban megrendezett harmincötödik éves általános konferencián a kelet-európai államok csoportjának javaslatára helyettes levezető elnöknek választották. Ezeken a tárgyalásokon dolgozták ki és fogadták el a nemzetközi kereskedelmi békeltető eljárásról szóló UNCITRAL modelltörvényt. Szakmai érdeklődéséből kifolyólag is érzékenyen érintette, hogy az UNCITRAL intézményének létrehozását kezdeményező és 1968 óta folyamatosan tagságot viselő Magyarország 2004-ben nem hosszabbította meg közreműködését a szervezetben. Később a tagság szükségességét számos fórumon hangoztatta és a kezdeményezésének is köszönhetően 2013-ban Magyarország visszatért az UNCITRAL-ba. A szervezethez fűződő szakmai kapcsolatai mind a mai napig fennállnak, és továbbra is rendszeresen részt vesz az UNCITRAL bécsi rendezvényein. Milassin László személyes közreműködése nyomán az UNCITRAL a győri jogi karral is szorosan együttműködik, melynek eredményeként közös rendezvények megszervezésére és kutatási projektek megindítására került sor.

2004-től egy sikeres pályázat nyomán Jean Monnet professzorként látja el feladatait. Az elnyert európai uniós pályázati támogatásnak köszönhetően a jogi kar öt éven keresztül tudta finanszírozni uniós modulok oktatását külföldi tanárok részvételével, illetve lehetősége nyílt jelentős könyvtárfejlesztésre, külföldi szakkönyvek beszerzésére és folyóiratok előfizetésére. 2008–2011 között a Fachhochschule des BFI Wien (University of Applied Sciences BFI Vienna) intézményével létrejött megállapodás keretében a bécsi egyetem munkájába is bekapcsolódott vendégoktatóként. 2011-ben az angol nyelvű *European Business Law* című tantárgya alapján a hallgatók a legjobb oktatónak minősítették. Mindezekon túl részt vesz a Bécsi Egyetem Jogi Karán (Juridicum) szervezett és Rudolf Welsler professzor által koordinált Wiener Arbeitskreis für Privatrecht munkájában, de az Institut für Donauraum und Mitteleuropa (Ausztria), az Europa Institut an der Universität Zürich (Svájc) és az MTA Veszprémi Területi Bizottság Gazdasági és Polgári Jogi Munkabizottságának is aktív tagja.

Milassin László 2010 óta a Nemzetközi Köz- és Magánjogi Tanszék vezetője. Tanszékvezetői feladatai mellett a nemzetközi igazgatási szak szakvezetői feladatait is ellátja. Tudományos tevékenységének keretében doktori (PhD) fokozatát 2005-ben szerezte meg. Kutatási témái elsősorban az információs társadalom szerzői jogi kérdéseit, a nemzetközi alternatív vitamegoldó eljárásokat, a Kereskedelmi Világszervezet (WTO) jogát, valamint az UNCITRAL szervezetét érintik. Munkásságában szerencsésen ötvöződik a gazdag gyakorlati tapasztalat és az elméleti kutatómunka. Kutatási eredményeit számos tudományos közleményben és rendezvényen tárta a szakmai közvélemény elé.

Milassin László a kialakult tanszéki hagyományok folytatójaként kifejezetten szívélyes és manapság ritkán tapasztalható családi légkört biztosított a közvetlen munkahelyi környezetében. A munkatársai előtt az ajtaja mindig nyitva állt akár hivatalos ügyekről volt szó, akár hosszas baráti beszélgetésekre került sor. Megtiszteltetés és öröm a Nemzetközi Köz- és Magánjogi Tanszék tagjai számára, hogy együtt dolgozhatnak Milassin Lászlóval és ezúton kívánnak 65. születésnapja alkalmából sok boldogságot.

Ad multos annos!

Maximilian Gandolph, Canon Missae, Salzburg, 1682. (részlet)

- BODZÁSI BALÁZS PhD tudományos munkatárs
Budapesti Corvinus Egyetem
- CSEGE GYULA PhD hallgató
DE Állam- és Jogtudományi Kar
- EMBER ALEX adjunktus
SZE Állam- és Jogtudományi Kar
- KOVÁCS VIKTÓRIA egyetemi tanársegéd
SZE Állam- és Jogtudományi Kar
- LÁSZLÓ BALÁZS PhD hallgató
PTE ÁJK Jogtörténeti Tanszék
Fonyódi Járási Ügyészség, ügyészségi fogalmazó
- SIKLÓSI IVÁN egyetemi adjunktus
ELTE Állam- és Jogtudományi Kar
- SISKA KATALIN egyetemi docens
DE Állam- és Jogtudományi Kar
- VÁRADI-TORNYOS BÁLINT tudományos munkatárs
DE Állam- és Jogtudományi Kar
Győr-Moson-Sopron Megyei Kormányhivatal, fogalmazó

Szerzőinkhez (A publikálás feltételei)

---

1. *Jog Állam Politika* című referált folyóirat magyar nyelven beküldött kéziratokat – tanulmányokat és könyv-recenziókat – fogad el.
2. A kézirat terjedelme tanulmányok esetén általában nem haladhatja meg az 50000 karaktert, recenziók esetén a 20000 karaktert. Kérjük szerzőinket, a terjedelmi kereteket nagyon szigorúan tartsák be. Hosszabb kéziratokkal csak különlegesen indokolt esetben foglalkozunk.
3. A szöveget A/4 méretben kinyomtatva kérjük leadni. Egyúttal szövegfájlban (az MS Word bármelyik változatában lementve) is kérjük mellékelni lemezen vagy e-mailben. A szerző neve a tanulmány felett szerepeljen.
4. Szöveg közbeni kiemelésként dőlt betű alkalmazható; ritkítás, aláhúzás, vastag betű, csupa nagybetű csak kivételes esetben fogadható el.
5. A közvetlen hivatkozásokat lábjegyzetekben, az oldal alján kérjük feltüntetni.
6. Kérjük, hogy irodalomjegyzék lehetőség szerint ténylegesen hivatkozott publikációkat és azon publikációkat tartalmazza, amelyet a szerző felhasznált. Az irodalomjegyzék legfeljebb még 10-15 forrásmegjelölést tartalmazhat.
7. Az irodalomjegyzéket a tanulmány végén közöljük, a következőképpen oldva fel a szöveg közti utalásokat:
  - a) Könyveknél:

Arendt, Hannah (1992): *A totalitarizmus gyökerei*. Budapest, Európa.
  - b) Tanulmánykötetben, gyűjteményes kötetben megjelent szövegek esetében:

Mickiewicz, Ellen (2000): Institutional Incapacity, the Attentive Public, and Media Pluralism in Russia. In: Richard Gunther and Anthony Mughan (eds.): *Democracy and the Media*. Cambridge University Press.
  - c) Folyóiratban megjelent tanulmány esetében:

Selck, J. Torsten (2004): On the Dimensionality of European Union Legislative. In: *Journal of Theoretical Politics*. Vol. 16. No. 2. April, 203–222. pp.
8. Tanulmányok esetén kérünk a szerzőktől elektronikus formában egy kb. 150 soros magyar és angol nyelvű összefoglalót (abstract). A tanulmány címét, alcímét is kérjük lefordítani. Továbbá kérjük a tanulmány legfontosabbnak gondolt 5-6 kulcsszavát magyarul.
9. A (fekete-fehér) táblázatokot és ábrákat megfelelően formázva, az eredetüket feltüntetve a szövegbe építve és külön fájlként is kérjük leadni.
10. A szerkesztőségbe beérkezett – formailag megfelelő – kéziratokat a szerkesztőség előzetes szűrése után két opponensnek küldjük ki. Az opponensek a szer-

zők nevének feltüntetése nélkül kapják meg a kéziratokat. A közlés feltétele a két opponens támogató véleménye. Az opponensek által javítandónak értékelt kéziratokat átdolgozásra visszajuttatjuk a szerzőkhöz. A két opponens egybehangzó elutasítása esetén a kéziratot nem publikáljuk. Az opponensi vélemények be nem érkezése esetén a szerkesztőség saját hatáskörben dönt a publikálásról.

11. A szerkesztőség a beérkezett kéziratokért honoráriumot nem fizet.

12. Kérjük szerzőinket, hogy elektronikus úton adják meg, hogy milyen módon (foglalkozást munkahely, beosztás) szeretnének szerepelni folyóiratunkban. Kérjük, a kapcsolattartás elősegítése érdekében közöljék elérhetőségeiket (telefonszám, mobilszám, e-mail cím).

Köszönjük, hogy megfelelően előkészített kézirat beküldésével segítik munkánkat.

A szerkesztőség

